

Piet Kodde

(Biggekerke, 1937)
woont sinds eind 1972
in het dorp Peize en
heeft in de loop van
de tijd veel materiaal
verzameld over de
geschiedenis van de
kerk in Peize.

Het dorp Peize kent vanouds één kerk. De *geluiden van vroeger* die in dit boek opklinken, gaan over deze kerk en haar plaats in het dorp.

In de 19e eeuw was er veel armoede in Peize. De armenzorg was in die tijd in handen van de diaconie van de hervormde gemeente. Hoe is de kerk omgegaan met de armenzorg?

De kerk had bezittingen in de vorm van gebouwen en landerijen. Het beheer daarvan was in handen van de kerkvoogden en notabelen. Op welke manier hebben zij dit beheer aangepakt en wie waren de kerkvoogden en notabelen?

Welke rol hebben de predikanten gespeeld?

Op de achtergrond spelen lokale en bovenlokale ontwikkelingen mee: de groei van Peize van een agrarisch dorp naar een forensendorp, de ontkerkelijkking, de culturele revolutie van de 60-er jaren van de 20^e eeuw.

Het verhaal over de kerk van Peize gaat in op deze vragen en gebeurtenissen en is daarmee een boeiend onderdeel van de geschiedenis van het dorp Peize.

Ter Verpoozing, Peize
ISBN: 978-90-73064-78-2

Peizer Dorpskerk

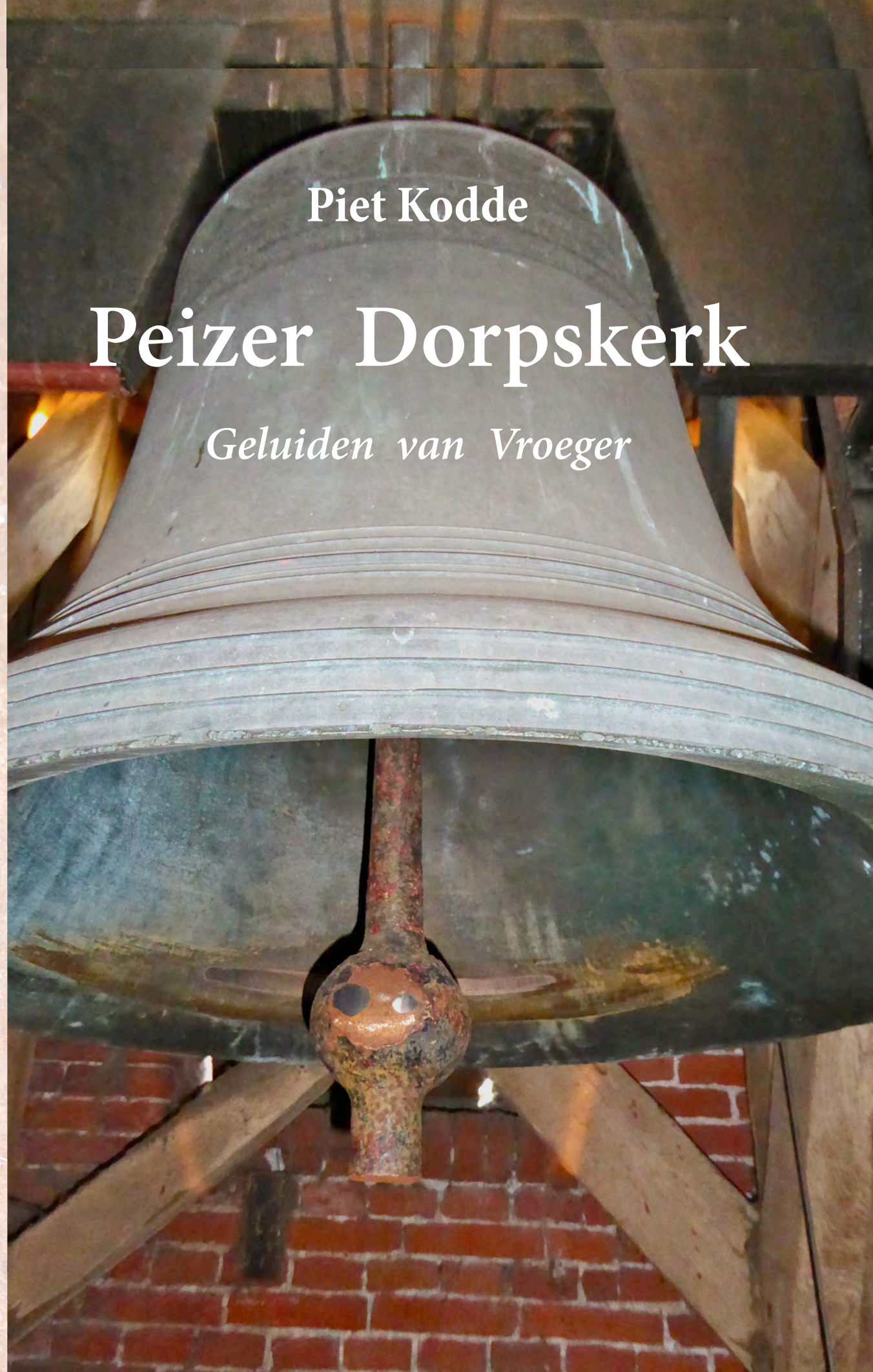
Geluiden van Vroeger

Piet Kodde

Piet Kodde

Peizer Dorpskerk

Geluiden van Vroeger

Peizer Dorpskerk

Geluiden van Vroeger

Uitgeverij Ter Verpoozing, Peize
www.gerardstout.nl

ISBN: 978-90-73064-78-2
NUR: 680

© Piet Kodde
Vormgeving: Gerard Stout
Omslag: luidklok Peize

Contact: gerardstout@kpnmail.nl / p.kodde@home.nl

Druk: Biblion, Zoetermeer www.printen-en-bindnen.nl
Eerste druk: januari 2016
Tweede druk: maart 2016

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm, digitale bestanden of op welke wijze dan ook zonder schriftelijke toestemming van de auteur.

Peizer Dorpskerk

Geluiden van Vroeger

Piet Kodde

Ter Verpoozing

1. Peize, een zelfstandig kerspel

Peize is in het begin van de 10^e eeuw een kleine nederzetting van tien boerderijen op een zandrug in het noorden van Drenthe.¹ Het is een esdorp; ten oosten van het dorp liggen de essen, ten westen naar het Peizerdiepje toe de groen- en hooilanden. Het dorp ligt nogal geïsoleerd. In het noorden en zuiden wordt het dorp omringd door ontoegankelijke veengebieden. De verbinding met de buitenwereld gaat via Eelde en Vries. Enkele boerderijen op de Horst stammen vermoedelijk al van vòòr de elfde eeuw.²

In de eeuwen daarna neemt de bevolking in Noord-Drenthe snel toe. In de twaalfde eeuw ontstaat naar het noorden toe het wegdorp Peizerwold en naar het westen toe wordt het Klunderveen ontgonnen.³ Omstreeks 1300 is het aantal boerderijen in Peize al gestegen tot 40 en daarmee behoort Peize tot de grootste dorpen van Noordenveld.⁴

Er is ook een andere ontwikkeling. Bisschop Hardbert van Utrecht (1139 – 1150), zowel geestelijk als wereldlijk heerser over Drenthe, heeft in Peize een familielid, Lambertus, neergezet als dienstman. Waarschijnlijk in een poging meer greep te krijgen op de streken in het noorden van zijn rijk. Met de komst van een adellijke familie in Peize wordt het dorp ook meer betrokken bij de vele conflicten die de verschillende ridders in deze buurt onderling en met de opkomende burgerstand in de stad Groningen uitvechten. Er zijn verhalen van vijandelijke bendes die het de nakomelingen van Lambertus moeilijk maken en hun behuizing verwoesten. De aanwezigheid van de adellijke familie van Peize brengt bedrijvigheid, maar ook onrust voor het dorp met zich mee.

De kerstening van Drenthe heeft al een paar eeuwen eerder plaatsgevonden, ongeveer ten tijde van Karel de Grote (ca. 800). Maar we weten weinig van de geloofsvoorstellingen van de Drenten. In ieder geval heeft iemand vastgesteld dat er in het jaar 1000 nog geen Drent is die Jan, Piet of Klaas, Marietje, Betje of Catrien heet. Bijbelse namen en namen van heiligen komen pas een paar eeuwen later in Drenthe voor.⁵ We kunnen rustig aannemen dat naast christelijke voorstellingen ook verhalen en beelden van voorchristelijke culturen in de hoofden en harten van mensen ronddwalen.

Later dan in de andere dorpen van Noordenveld komt in Peize een pastoor en een kerk. Omstreeks 1190 maakt het dorp Peize zich los van

het kerspel Eelde en vestigt zich een pastoor in het dorp.⁶ Peize wordt dan een zelfstandig kerspel. Deze zelfstandigheid zal 800 jaren duren, namelijk tot 1998, met een kleine onderbreking van 1811 – 1815 als Peize en Eelde korte tijd worden samengevoegd.

Tegelijk met de komst van een pastoor is er hoogstwaarschijnlijk een houten kerkgebouw in Peize neergezet.⁷

Een houten kerk is niet zo duurzaam als een stenen kerk, maar vòòr 1200 is het bouwen van een stenen kerk duur; de tufsteen die daarvoor nodig is, moet uit de Eifel komen.⁸ Als het bakken van stenen in Noord-Nederland toegepast gaat worden, zien we steeds meer stenen gebouwen verrijzen; klei hebben we hier in overvloed en brandstof ook. Het bakken van stenen is een specialiteit van het Cisterciënzer klooster in Aduard, dat in 1192 is gesticht.

Ook klei en leem uit het Peizerdiepje hebben de monniken gebruikt voor de fabricage van stenen. Namen in de buurt herinneren daar nog aan. Denk maar aan het *Pottenbakkersdijkje* en aan het *Tichelwerk* en de *Kleibosch* in Foxwolde.⁹

Als de Peizers besluiten tot de bouw van een stenen kerk omstreeks 1270, kiezen ze de hoogstgelegen plek uit op de zandrug waarop het dorp Peize is gebouwd.¹⁰ Misschien stond de houten kerk daar ook al en was die plek nog verder opgehoogd, onder meer door het graven van een ringgracht om de kerk heen.

De bouwers van de kerk leggen een fundament van zwerfkeien voor een kerk en een stevige toren.¹¹ De kerk krijgt een oost-west oriëntatie, zoals de hunebedden al hebben en de meeste oude kerken ook. Het oostelijke gedeelte, waar het hoofdaltaar komt te staan, is het koor. Aan de westkant van de kerk komt de toren te staan.

De muren die opgetrokken worden, zijn één meter dik. Zowel de noordmuur als de zuidmuur worden verzaard met vijf lisenen, stevige zuilen die de muren in vier zgn. traveeën verdelen.

De hoofdingang is via de toren. Sleuven in de muren maken het mogelijk de hoofddeur met een sluitbalk af te sluiten. Daarnaast hebben ook de noordmuur en de zuidmuur een toegang, deze liggen niet tegenover elkaar. De ingang in de noordmuur is voor de vrouwen, die in de zuidmuur voor de mannen. Omdat door de vrouw Eva de zonde in de wereld gekomen zou zijn, zouden de vrouwen via het koude noorden de kerk moeten binnenkomen. Het oorspronkelijke koor is smaller dan het schip en wordt recht afgesloten.¹²

De stenen kerk wordt gewijd aan Johannes de Doper, waarschijnlijk pas in 1335.¹³

2. De pastoor van Peize

Een pastoor heeft in de eerste plaats de taak de sacramenten te bedienen en op zondag te preken. Eén van de belangrijkste sacramenten is de doop. Daarom wordt zo spoedig mogelijk een doopvont aangeschaft, gehouwen uit één stuk Bentheimer zandsteen.¹⁴

Het doopvont is nog ouder dan het schip van de kerk. Het vont is vermoedelijk in de periode 1200 – 1225 gehouwen uit één stuk zandsteen, dat gegraven is in Gildehaus bij Bentheim.

De kuip van het vont wordt gedragen door vier leeuwen. We kijken aan tegen de achterpoten en zien de staart geslingerd over de rug. De kop is van het vont af gericht en de muil laat zijn tanden zien.

De leeuw is het symbool van het kwaad dat door de doop wordt overwonnen.

Het doopvont is versierd met beeldhouwwerk. We onderscheiden drie stroken, drie friezen, gescheiden door ringen.

Het onderste fries bestaat uit palmetten, sterk gestileerde waaiers van palm- of acanthusbladeren. Het middelste fries geeft een wijnrank te zien. Op het bovenste fries zien we een band die als een arcade om de kuip heen slingert. Tussen de bogen zijn druiventrossen aangebracht.

De wijnrank is een bekend versieringsmotief en herinnert aan Jezus' woord: 'Ik ben de wijnstok en gij zijt de ranken.' (Joh. 15:5)

Op de bovenrand is nog een duidelijke inkeping te zien waarin het deksel sloot. Het deksel was nodig omdat eenmaal per jaar, op Stille Zaterdag, in het doopvont nieuw water werd gewijd tot 'levend water'. Deze achtergrond maakt het begrijpelijk waarom een solide stenen doopvont zo belangrijk werd gevonden.

Als de hervorming omstreeks 1600 in Drenthe wordt ingevoerd, mag het doopvont niet meer gebruikt worden. Eind 1883 koopt het Provinciaal Museum voor Oudheden en Geschiedkundige Voorwerpen in Drenthe te Assen het vont van Peize voor f 60. In 1988 geeft het museum het doopvont weer aan de kerk in bruikleen terug. Om het vont zo goed mogelijk te bewaren, wordt de zandstenen kuip niet meer met water gevuld. Een kom van perspex, die past in de inkeping op de bovenrand, draagt nu het doopwater. Deze kom is in 1995 gemaakt door de uit Peize afkomstige edelsmid Otto van Holten.

Voor het onderhoud van de pastoor en zijn huishouding heeft het dorp een weme (pastorieboerderij) georganiseerd. Het landbezit van de latere hervormde gemeente vindt zijn oorsprong in deze middeleeuwse situatie. Tot in het begin van de 20^e eeuw zullen predikanten in Peize het beheer over een pastorieboerderij hebben. Uit de opbrengsten daarvan ontfangen pastoors en later predikanten een groot deel van hun inkomen. Heeft de pastoor personeel of krijgt hij hulp van gemeenteleden bij het beheer van de weme? Vermoedelijk wel. Hij krijgt een extra aanvulling op zijn inkomen van de gemeenteleden, in geld¹⁵ en misschien ook wel het een en ander in natura.

Voor het onderhoud van de kerkelijke bezittingen zijn kerkvoogden verantwoordelijk.

In 1451 legt de bisschop van Utrecht nog eens schriftelijk vast dat het kerspel jaarlijks uit de hoofden van de gezinnen een nieuwe voogd moet kiezen voor een periode van twee jaar. De kerkvoogden moeten jaarlijks voor pastoor en gemeente verantwoording afleggen.¹⁶

De pastoor is in het algemeen iemand die buiten het dorp heeft gekeken en als één van de weinige mensen op het dorp onderwijs heeft genoten. Daarom zal hij vermoedelijk belast worden met enig onderwijs en de aangewezen man zijn om in allerlei kwesties te adviseren of te bemiddelen. Ook de armenzorg behoort zijn aandacht te hebben.

In de Rooms-Katholieke Kerk is al in de 4e eeuw de celibaatsplicht voor priesters ingevoerd.¹⁷ Zij maakte hiermee het advies van de apostel Paulus om niet te trouwen tot een verplichte regel voor geestelijken. Maar dorpspastoors in de Middeleeuwen in deze streken leven in het algemeen samen met een vrouw en stichten een gezin en volgen daarmee de nuchtere raad, ook van de apostel Paulus: *'Het is beter te trouwen dan van begeerte te branden.'*¹⁸ En de dorpelingen stemmen daarmee van harte in. Bovendien, de pastoor heeft een omvangrijke taak en een metgezel die naast lusten ook lasten met hem deelt, is welkom.

Wie heeft in Peize het collatierecht, dat wil zeggen, wie wijst de pastoor aan? Vermoedelijk heeft de adellijke familie van Peize het initiatief voor de stichting van de kerk en de komst van de pastoor genomen en daarmee ook het collatierecht gekregen¹⁹. Voor deze gedachte pleit dat veel later, in 1498, Wigbolt Lewe, heer van Peize, het collatierecht blijkt te hebben.²⁰ In 1575 worden *Jodocus Leeuwen en verdere eigenerfden van Peysen collators* genoemd.²¹ Overigens is er geen familierelatie tussen de oorspronkelijke adellijke familie uit de 12^e eeuw en de familie Lewe uit de 15^e eeuw bekend.²²

De familie Lewe is een adellijk geslacht dat in de 15^e eeuw het huis ter Hansouwe in Peize erft. Tussen 1511 en 1529 laat Wigbolt Lewe in het centrum van het dorp het huis te Peize bouwen. Wigbolts zoon, Joost Lewe (1510-1589), speelt een grote rol in het politieke leven van Drenthe in de tweede helft van de 16^e eeuw. Hij kiest aanvankelijk in de tachtigjarige oorlog tegen Spanje de zijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden, vlucht naar Oost-Friesland, maar keert terug en vestigt zich, nu weer als goed katholiek, in de Spaansgezinde stad Groningen. Hij wordt in 1589 begraven in het koor van de Broerkerk.²³

Voorgevel Huis te Peize nagebouwd op ware grootte door Historische Vereniging Pezie – Peize (Monumentendag 2013).

3. De Peizer reformatie van 1601

De tachtigjarige oorlog, waarin de Republiek der Verenigde Nederlanden zijn vrijheid op de Spanjaarden veroverd, heeft het gewest Drenthe veel ellende gebracht. Zowel Staatse als Spaanse troepen trekken plunderend door Drenthe. Op 1 augustus 1582 doen Staatse soldaten uit Friesland een inval in het noorden van Drenthe en branden het schathuis van het Huis te Peize af.²⁴ In ditzelfde jaar brengen de kerkvoogden de klokken van de kerk in veiligheid. In Groningen woont een zekere Hendrik Helmers, die nog 50 Emders Gulden te goed heeft van de kerkvoogdij. Die krijgt de klokken van Peize in bewaring.²⁵

Met de verovering door de Staatse troepen van Coevorden in 1592 en van de stad Groningen in 1594 komt geheel Drenthe in Staatse handen en krijgen de Drenten meer rust en duidelijkheid. De Staten-Generaal benoemen de Friese stadhouder Willem Lodewijk tot stadhouder van Drenthe in 1596.

De bevolking van Drenthe is dan nog in zijn geheel katholiek. Maar Willem Lodewijk rekent het tot zijn plicht *‘dat de suivere en puure lere des Goddeliken Woords aldaar mag ingevoerd en geplant worden’*, d.w.z. de Drenten moeten overgaan tot het protestantisme en wel de gereformeerde (of calvinistische) variant.²⁶

Op 10 mei 1598 gaat er een bevel uit van stadhouder Willem Lodewijk aan *‘allen pastoren, priesters, vicaricen, schoelmeesters ende andere geestelicke, die duslang in den pawsdom den kerckendienst in der landtschap Drente voornoemt versorcht hebben.’* Zij moeten *‘haere saecken daerna stellen, dat sie binnen drie weken die woeninge ende goederen van den pastorien ende kercken moegen ruymen ende daervan aftrecken.’*²⁷

Voor de geestelijken die tot de nieuwe leer willen overgaan, is er nog wel toekomst. Zij mogen een examen afleggen en bij succes predikant in Drenthe worden.

In werkelijkheid gaat deze overgang natuurlijk niet in drie weken.

In september 1600 is men zover dat in grote delen van Drenthe de meeste kerspelen een predikant hebben. Dat geldt niet voor het dingspil Noordenveld. Met uitzondering van Vries heeft geen enkel dorp een dominee. *‘Peis, Roon en Eelt, daer staen noch papen ende*

syn nooit imm classe erschienen. De pastoors (de ‘papen’) van Peize, Roden en Eelde houden zich al twee jaar doof voor de bevelen van de stadhouder en hebben zich nooit laten zien op een vergadering van de classis, een verband van kerkelijke gemeenten uit één regio.²⁸ Maar dat kan natuurlijk niet voortduren.

Vermoedelijk onder druk onderwerpt pastoor Willem Hemming van Peize zich aan een examen, hij slaagt niet, maar mag zich toch vanaf Hemelvaartsdag 1601 de eerste gereformeerde predikant van Peize noemen.²⁹

De kerk wordt van zijn typisch katholieke elementen ontdaan. Het hoofdaltaar in het koor van de kerk gaat eruit, de zijaltaren aan de oostmuur van het schip, links en rechts van de ingang naar het koor, eveneens. Heiligenbeelden in de kerk en kruisen op het kerkhof rondom de kerk worden verwijderd.

De reformatie is aan Drenthe opgedrongen. Enthousiasme bij de bevolking voor het nieuwe geloof is er niet. In 1608 telt de kerk in Peize 20 leden, in 1630 zijn het er 25 op een bevolking van 404.³⁰

Predikanten en schoolmeesters doen hun best. Maar vooral maatregelen van bovenaf, van Drost en Gedeputeerden, dwingen de Drenten zich als protestanten te gedragen. Zo krijgt iemand die zijn kind niet laat dopen, een boete van 10 goudguldens.³¹ Eenzelfde boete krijg je als je spot met de kerkdienst of met kerkleden die naar het Avondmaal gaan.³² En de boete is vijf goudguldens als je op zondagen openbare arbeid verricht of tijdens de kerkdienst een herberg bezoekt.³³

Een afgevaardigde op de Drentse Landdag moet vanaf 1674 lid zijn van de publieke kerk.³⁴

Maar predikanten werken ook niet altijd goed mee. Zo heeft Ds. Fredericus Ilberi, predikant in Peize van 1614 tot zijn dood in 1633, het zo druk met de hopteelt, dat hij zijn ambtelijke verplichtingen aan zijn vrouw overlaat. Hij plukt de hop in de herberg en reist persoonlijk af naar het buitenland om deze hop te verkopen. Er is meer: zijn collega's vinden dat hij niet de juiste leer verkondigt. Daar maken Peizers zich wat minder druk om, maar ze vinden wel dat hij erg veel in de herberg zit.³⁵

De kerkvoogden van Peize laten in 1643 een zilveren avondmaalsbeker maken door een Groningse zilversmid, Lambertus Muntinck. Opvallend zijn de voet, rijk versierd, de kabelrand op de manchet van de beker en de decoratie bovenaan met drie afhangende ranken met fruit. Er staan drie teksten op de beker. De bovenste regel is in het Latijn:

CALICEM SALUTAREM ACCIPIAM ET NOMEN DNI INVOCABO.

(DNI is een afkorting van DOMINI)

Dit is een tekst uit Psalm 116:

De beker der verlossing zal ik aannemen,

En de naam des HEREN zal ik aanroepen.

Onder het graveerwerk staat dan de tekst:

1643

BEKER VAN PEISE

*DE DRINCKBEECKER DER DANCKSEGGINGE IS DE
GEMEINSCHAP DES BLOETS CHRISTI*

Die laatste woorden komen uit de brief van Paulus aan de Corinthiërs, 1 Cor. 10:16 en geven ook echt aan dat dit een avondmaalsbeker is. Tenslotte onderaan:

ALLERT WOLTERS.IAN LUNSCHE KERKFOEGDEN IN DER TYT TOE PEISE.

Allert Wolters is in 1643 ook schulte van Peize.

In zijn tijd wordt de forse westtoren afgebroken en worden de klokken in een *Klokhuis*, vermoedelijk een soort klokkenstoel gehangen.³⁶ Die zullen daar hangen tot er in 1803 een nieuwe, iets slankere toren zal worden gebouwd. Bovendien constateren de visitatoren van de classis in 1622 dat *de Vuynte tot ergernisse in de Kercke stonde*.³⁷ Het doopvont uit ca. 1200 met zijn gewijde water herinnert volgens de calvinisten teveel aan rooms bijgeloof. Het vont komt in een hoek van de kerk te staan tot het Provinciaal Museum voor Oudheden in Drenthe het vont in 1883 zal kopen voor f60.³⁸ In 1988 zal het museum het doopvont in bruikleen teruggeven aan de Peizer kerk. In de 17^e eeuw schaft de kerkvoogdij, het college van mannen die zorgdragen voor de goederen en financiën van de kerk, zich een gietijzeren standaard aan met een klein koperen doopbekken.³⁹ Soberder kan het niet, maar het calvinisme richt al zijn aandacht op de bijbel; in hun ogen is dat Gods Woord zelf en de enige bron van zaligheid.

Iets minder sober is de zilveren avondmaalsbeker die de Groningse zilversmid Lambertus Muntinck, in 1643 voor de kerk van Peize maakt.⁴⁰

Er zijn ook veel zaken net zoals vroeger vòòr de reformatie. De kerk heeft de zorg voor de armen, de zorg voor het onderwijs. Zij heeft daartoe landerijen en gebouwen, beheerd door kerkvoogden. Daarnaast is de kerk de plek waar tijdens de zondagse eredienst de zgn. *kerkespraak* wordt voorgelezen: voorgenomen huwelijken, binnengekomen en vertrokken leden, openbare verkopen van vaste en roerende goederen, jaarmarkten, mededelingen van de schulte.⁴¹ En na de kerkdienst is er de ontmoeting met dorpsgenoten, buiten of binnen de herberg. De kerk heeft dus een centrale rol in het dorp met zijn groeiende bevolking; in 1630 heeft Peize ongeveer 400 inwoners, tweehonderd jaar later 1000.

De schulte van een kerspel verenigt, globaal gesproken, in zich functies die later door een burgemeester, een notaris en een kantonrechter worden uitgeoefend.

Hoe godsdienstig zijn de Peizers en meer in het algemeen de Drenten?

Ondanks alle maatregelen gelukt het de Drentse overheid niet goed om van de Drenten gelovige calvinisten te maken. Ook voor Drenthe geldt een uitspraak van de Delftse predikant Reinier Bonteclock: *Ende dit is wel de aldergrootste Secte, die hier te lande te vinden is, der gheener namelijk, die gheen werck en maken van eenighe uyterlijcke Religie, nochte professie daer van en doen*.⁴²

KERKVOOCHDEN
Roelof Gelmeers
Roelf Lunsche
1803

VOLMAGTEN
Albert Ebbinga
Roelf Luinge
Jan K. Bakker
Reinder Luinge
1803

4. De eerste jaren van de 19^e eeuw

In 1803 bouwt het dorp Peize weer een toren. De stenen en de bouwvakkers worden door de kerk betaald.⁴³ Vandaar dat de toren juridisch eigendom van de kerk is. Dat de torenbouw een actie van het gehele dorp is, bewijzen de twee gedenkstenen boven de toegangsdeuren. Die boven de noorddeur bevat de namen van twee kerkvoogden en die boven de zuiddeur de namen van vier volmachten. (Een volmacht is een bestuurder van de boermarke, een voorloper dus van een gemeenteraadslid.)

Als de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden na een aantal tussenfases is overgegaan in het Koninkrijk der Nederlanden, wordt in 1816 de oude calvinistische staatskerk omgevormd tot de Nederlandse Hervormde Kerk.

Pastorie ca. 1930

De oude pastorie van de hervormde gemeente in Peize, huize Kortland, gebouwd in 1776 ⁴⁴, is door de kerkvoogden niet vlakbij de kerk, maar in de buurt van de meeste pastoriegoederen neergezet. De predikant moet immers zijn inkomsten voor het grootste deel uit de opbrengst

van deze landerijen halen. Een bescheiden rijkstractement en een nog bescheidener bijdrage van de gemeenteleden vormen een welkome aanvulling op zijn inkomsten.

De pastorieboerderij in Peize is al vanaf oude tijden van een behoorlijke omvang. Zij omvat hooiland, weiland, venen, bouwland, heidevelden, bossen en moerassen. Naar de voorname pastorie toe leidt een oprijlaan, die aan beide zijden geflankeerd wordt door een dubbele rij eikenbomen met een voetpad. De laan is voor het rijtuig van de predikant, de voetpaden voor het personeel.

Ds. Johannes Los, op zijn 20^e levensjaar al predikant in Lutjegast en vanaf 1808 predikant in Peize, woont begin jaren twintig met vrouw, acht kinderen en twee dienstboden, in de pastorie.⁴⁵ Hij is een romantisch man. Hij praat graag, hij schrijft gedichten, houdt van mensen, speciaal van vrouwen, hij houdt van drank. Daarvan getuigt het volgende liedje dat over hem gezongen wordt:

*Ds. Los was los van reden,
Ds. Los was een los heer,
Ds. Los was los van zeden,
Hij preekte de stoel van boven neer.*

De laatste regel refereert aan een verhaal dat hij, middenin een gloedvol voorgedragen preek, met preekstoel en al naar beneden is gevallen.

De Peizer gemeente mag hem wel.⁴⁶

In de winter van 1821/22 is hij bitter gestemd. Hij dicht een smartelijk lied:

Wat is het geval? De kerkvoogdij, op zoek naar financiën, heeft besloten een deel van de pastoriebossen om te zetten in weiland. Zij bieden publiekelijk te koop aan: *drie groote Eiken Bosschen, waar in min of meer 1000 Stammen zijn, staande te Peize, op wortel, zijnde alles bijzonder geschikt om geschild te worden.*⁴⁷

De kerkvoogdij beurt hiermee de lieve som van f 3358,95.⁴⁸

Als de bomen voor de bijl gaan, hakt dat er zo diep in bij de natuurminnende predikant, dat hij in tien coupletten zijn hart lucht. Het *Kortlandslied* is geboren.

Kortlandslied

Ds. Los, Peize

1. He - laas ik hoor de bo - men kra - ken, zij val - len
2. He - laas zij val - len al - len ne - der, hoe hoog dat

voor de bij - len neer. Zou ik mijn droe - ve klach - ten
hun - ne kruin ook was. En als een tach - tig jaar - ge

sta - ken, dat Kort - land was en is niet meer.
ce - der, zijn z'af - ge - sne - den als het gras

Elk jaar gaat Ds. Los met een ouderling het hele dorp langs om het aantal zielen te tellen. In maart 1818 noteert hij in het notulenboek van de kerkenraad:⁴⁹

Den 16 Maart 1818 de jaarlijksche huisbezoeking zedert eenige dagen volbragt, en in de Gemeente alles met groot genoegen wel bevonden, hebbende de Zielen en het getal der Ledematen nauwkeurig geteld met onzen oudsten ouderling Jannes Ensing, en bevonden op dato dezes:

Leden 262

Zielen 903

Wie zijn de zielen en wie de leden? De zielen zijn allen die gedoopt zijn in de hervormde gemeente van Peize. Dat zijn in Peize praktisch alle inwoners. De paar rooms-katholieken, lutheranen, doopsgezinden of joden die wel eens in Peize verblijven, zijn op de vingers van één hand te tellen. Niemand noemt zich in het begin van de 19de eeuw onkerkelijk.⁵⁰

De leden of ledematen (later wordt altijd het woord *lidmaten* gebruikt) zijn de personen die belijdenis van het geloof hebben gedaan na één of meer winterseizoenen catechisatie bij de predikant te hebben gelopen en daarna door de kerkenraad zijn aangenomen. Eénmaal per jaar, meestal in een van de weken vòòr Pasen, doen een aantal mannen en vrouwen, meest jong volwassenen, in een zondagmorgenviering, belijdenis. Daarna mogen ze deelnemen aan het Avondmaal, een ritueel dat in Peize in de 19e eeuw meestal viermaal per jaar op een zondag in de kerk wordt gevierd en waarbij iedere deelnemer een klein stukje brood en een slokje wijn nuttigt om het leven en sterven van Jezus te gedenken.

Kinderen en volwassenen die gedoopt zijn maar geen belijdenis hebben gedaan, zijn de zgn. *doopleiden*. Het aantal doopleiden dat geen lidmaat wordt, zal in de loop van de 19^e eeuw langzaam maar zeker toenemen.

Alleen lidmaten kunnen in een bestuurlijke functie in de kerk gekozen worden.

Jannes Ensing (soms geschreven als Ensink), 1757 – 1844, jeneverstoker, kroeghouder en landbouwer, is een belangrijk man in Peize. Hij behoort tot de meest vermogende Peizers van zijn tijd. In het *Haardstedenregister Peize 1804* wordt hij aangeslagen als een 3-paardsboer hoewel hij slechts 2 paarden bezit. Hij is ouderling van 1815 – 1819, daarna is hij vele jaren kerkvoogd tot aan zijn dood op 87-jarige leeftijd in 1844, de laatste 15 jaren als president-kerkvoogd. Hij is lid van de gemeenteraad van 1819 tot zijn dood in 1844, het grootste deel van die tijd ook assessor (te vergelijken met wethouder). Jannes en zijn broer Berend zijn stamvaders van de meeste Ensings die in later tijd in Peize wonen.⁵¹

Kortlandslied

Helaas, ik hoor de bomen kraken,
Zij vallen voor de bijlen neer.
Zou ik mijn droeve klachte staken,
Dat Kortland was en is niet meer.

Helaas, zij vallen allen neder,
Hoe hoog dat hunne kruin ook was
En als een tachtig jaar'ge ceder
Zijn ze afgesneden als het gras.

Maar wie verstoort hier onze ruste,
Hier in dat vreedzaam Kortlandsoord?
Wie is het die ons hier ontrustte,
Wie heeft er onze ziel doorboord?

't Zijn d' eigenaren van die bomen,
Die om de slechte tijd helaas,
Hier en van elders zijn gekomen,
En maken hier dit groot geraas.

O, stil verblijf der nachtegalen,
Uw woning ligt terneer geveld.
Hoe schoon zongt gij hier menig malen,
Van tortelduif en vink verg'zeld.

Maar ook Uw nest, o kraai en ekster,
Dat boven in de eiken zat,
Kwam naar beneen en werd verpletterd,
En als een vedertje zo plat.

En waar zult gij Uw woning vinden,
Roodborstje en gij Gelegauw,
Wanneer gij weerkomt met Uw vrinden,
Mij dunkt, gij zijt in diepen rouw.

Ook waart g' een schuilplaats voor de hazen,
Een statig bos voor 't wild gediert,
Zodat de jager met verbazen
U vruchtloos zoekt en om U tiert.

Een schuilplaats bood g'ook aan de vreemden
En aan den armen bedelaar,
Om zich bij storm daarheen te wenden
En zich te bergen voor 't gevaar.

Hier wil men nu het vee gaan weiden,
Zo spreekt men thans van alle zij,
Maar waar zal dat toe kunnen leiden
Beklagenswaarde Pastorij

5. De restauratie van 1824

Op maandag 23 mei 1823 reist ds. Los met zijn rijtuig naar Assen om op audiëntie te gaan bij Koning Willem I. Deze brengt een bezoek aan Assen. Tijdens deze audiëntie zal hij proberen bij de koning een gift los te krijgen ten behoeve van de hoogst noodzakelijke restauratie van de kerk van Peize.

Voor de *vertering van de paarden* declareert ds. Los bij de kerkvoogdij 12 stuivers die hij in Assen heeft uitgegeven en 18 stuivers voor de tussenstop die hij in Vries op de heen- en terugreis heeft gemaakt.⁵²

In juni richten de kerkvoogden een officieel verzoek om subsidie aan de koning.⁵³

Tweemaanden later schrijft de kerkvoogdij een brief aan de Gouverneur des Konings in Assen, Petrus Hofstede, om hem in te lichten over de toestand van de kerk in Peize. Zij berichten hem *‘dat de glazen in de kerk zwak zijn, dat de ene hoek van de muur bij het koor gescheurt, verzakt, en dat het choor zelve geheel bouwvallig is, en niet meer dan door eene geheele vernieuwing hersteld zal kunnen worden, terwijl het kerkgebouw wegens de toenemende bevolking der gemeente te klein wordt en bij de vernieuwing van het choor vergroot zal moeten worden.’*⁵⁴

De Gouverneur, Petrus Hofstede, is geen onbekende in Peize. Hij is getrouwd met een Kymmell en daardoor een oom van de burgemeester Mr. Berend Willinge Kymmell. Deze zoekt ongetwijfeld steun bij zijn oom voor de subsidieaanvraag van de kerkvoogdij. De aanvraag heeft succes. Het Rijk, men zegt ook wel de Koning, schenkt een subsidie van f 2000.⁵⁵

In 1824 is het zover. De kerk wordt grondig onder handen genomen.

Zowel aan de noord- als aan de zuidzijde van het schip van de kerk, het middendeel dus, komen grote ramen in plaats van de 13^e eeuwse kleine ramen en steunberen worden geplaatst tegen de noord- en tegen de zuidmuur. Het kleine koor, het inspringende oostelijke deel van de kerk, wordt helemaal afgebroken. De grafkelder van de familie de Coninck, de laatste bewoners van de havezathe Het huis te Peize, wordt dichtgegooid. De triomfboog tussen koor en schip gaat er ook uit. De muren van het nieuwe koor sluiten aan bij de muren van het schip, zodat de zitruimte in het kerkgebouw aanzienlijk is vergroot. Voor de bouw van het nieuwe koor worden de stenen van het oude

koor gebruikt en als die op zijn, gebruikt de aannemer een modernere baksteen. Dit zal altijd goed te zien blijven.

Als dank voor de bijdrage van de Koning komt op een houten boog tegen het koor aan de westkant het opschrift: *Wilhelmo I Restauratori hujus templi* (vertaald uit het Latijn: aan Willem I de hersteller van deze tempel).

Kosten van deze restauratie in het jaar 1824: f 1713.⁵⁶

Als de kerk klaar is, houdt Ds. Los op zondag 26 september een gloedvolle preek over de inwijding van de prachtige tempel van de schatrijke koning Salomo. En de koster leest aan het eind van de viering de volgende verklaring voor:⁵⁸

De Kerkvoogden der Hervormde Gemeente te Peize, maken mits dezen bekend, en waarschuwen tevens het publiek, dat verboden is, gelijk bij dezen word verboden, het klimmen en klauteren op banken, stoelen en leunings dezer Kerk. Alwie zich voortaan daaraan schuldig maakt, zal verbeurd hebben zes stuivers of 30 cents aan de armkas dezer Gemeente.

Ook word aan de jeugd alhier verboden het lopen en jongleren of baldadigheden te doen, zoo van binnen als van buiten in of aan het Kerkgebouw, Kerkhof, Ringmuur of aan datgeen wat daartoe is behoorende, zullen diegenen, welke zij voortaan daaraan schuldig maken, gevat, en aan de Politieke Regter overgeleverd en naar bevind van zaken gestraft worden.

Tot een ieder informatie en narigt.

*Peize
den 19 Sept.
1824*

*De Kerkvoogden voornmd,
en namens Dezelve,
G.C.F. Gasinjet*

Het is wel duidelijk dat het oude kerkgebouw een speeltje van de jeugd was geworden en de kerkvoogden willen duidelijk stellen dat dat van nu af aan afgelopen moet zijn.

De secretaris van de kerkvoogddij, Mr. **Gijsbertus Carel Frederik Gasinjet**, bewoner van huize Woudrust, is een belangrijk man in Peize. Zijn vader, **Petrus Gasinjet**, is advocaat in Peize en gehuwd met **Anna Hillegonda Bavinge**, dochter van een bekend eigenerfdengeslacht van Peize. Zij erven het huis van de Bavinges, huize Woldrust, gelegen ten noorden van het dorp in een bosrijk gebied. Bijzonder is dat Petrus Gasinjet in 1796 het koor van de kerk van Peize koopt van de heer Jan Louis Trip, de toenmalige eigenaar van de havezathe van Peize en daarmee vermeend eigenaar van het koor van de kerk. Hij betaalt daarvoor f 200. Hij verkoopt het koor weer in 1807 voor f 175 aan de kerkvoogddij.

De zoon G.C.F Gasinjet wordt in 1812 maire van Eelde en Peize. Na de Franse tijd van 1810 tot 1813 heet hij schout van deze gecombineerde gemeente. In 1819 overlijdt zijn vader, treedt hij af als schout en huwt hij jonkvrouwe Catharina Wilhelmina von Glockmann, een verre afstammeling van Maarten Luther. In 1822 wordt Mr. Gasinjet kerkvoogd en bemoeit hij zich intensief met de restauratie van de kerk. In 1825 overlijdt hij in de leeftijd van 36 jaar. Hij wordt begraven in de kerk. Spoedig daarna trouwt de weduwe met Hendrik Tonckens, die in 1823 zijn neef Warmolt Tonckens is opgevolgd als burgemeester van Eelde. Tot 1867 blijft Hendrik Tonckens op Woudrust wonen.⁵⁹

Het graf in de kerk van G.C.F. Gasinjet krijgt een zerk met daarop de tekst:

*Hier rust het stoflijk overschot
van den welEdelen Gestrengen Heer
Mr GYSBERTUS KAREL
FERDINAND GASINJET,
in leven tevoren Maire en Schout
van de gemeenten Peize en Eelde,
overleden op Woudrust te Peize
den 3den Augustus 1825
in den ouderdom van 36 Jaar.*

Boven de tekst is ingehakt een medaillon met het wapenschild van de familie Gasinjet. Op de rand van de zerk staan vergankelijkheidssymbolen: een doods-hoofd, een dovende fakkel, een zeis en een zandloper.⁶⁰

Mr. Gasinjet is één van de laatsten die in de kerk begraven worden. In 1828 koopt de burgerlijke gemeente een stuk land aan de Oude Velddijk en maakt daar een begraafplaats van. Daarvòór werden de inwoners van Peize op het kerkhof om de kerk begraven. Rijkere mensen lieten zich begraven in de kerk.. Dat kostte geld, eind 18^e eeuw was dat f 30 voor een volwassene, de helft daarvan voor een kind.⁶¹

Berend Willinge Kymmell (1792-1871) erft in 1811 – hij is dan 19 jaar en student in Groningen – van een oom van zijn moeder een aantal landerijen in Peize en een mooie behuizing op de hoek van de Nieuwe Velddijk (later Kerkstraat genoemd) en de Zuursche Weg. Dit huis is in 1721 gebouwd door zijn overgrootvader schulte Jan Willinge (1685-1771).

In 1819 wordt hij benoemd tot schout van Peize als opvolger van Gijsbertus Carel Ferdinand Gasinjet. (Vanaf 1825 heet de burgervader van elke Nederlandse gemeente *burgemeester*.) Hij blijft tot 1852 burgemeester van Peize. In deze periode is hij ook bijna steeds secretaris van de kerkvoogdij van de hervormde gemeente van Peize. In de kerk van Peize laat hij een herenbank plaatsen, de Kymmellsbank. Deze bank zal de kerkvoogdij in 1937 van de familie Kymmell kopen voor f 50.⁶²

In de 18de en 19de eeuw is de familie Kymmell een bekende regentenfamilie in Drenthe. Zo zijn in 1841 er vijf burgemeesters in Drenthe met de naam Kymmell.⁶³ Eén van deze vijf is de burgemeester van Roden, Coenraad Wolter Ellents Kymmell. Hij is een dubbele neef van Berend Willinge Kymmell van Peize; hun vaders zijn broers en hun moeders, uit de familie Willinge, zijn zusters.⁶⁴

Een kleindochter van de burgemeester verkoopt het huis van de familie Kymmell in 1924 voor f 10.000 aan veldwachter Arend Doedens. Deze laat de woning slopen en bouwt op het perceel een nieuwe woning aan de Kerkstraat met een voorgevel die lijkt op die van de oude woning.

Op de begraafplaats van Peize worden twaalf personen van de familie Kymmell begraven in een aaneensluitend blok.

6. De schoolmeester als koster

Sinds aloude tijden heeft de meester van de enige school in het dorp de taak van koster. Zijn werkzaamheden zijn grondig en welluidend op rijm gezet in het volgende dichtwerk.⁶⁶

*Ten eersten sal hy luyen, de kerck sluyten en ontsluyten,
't Kerckhof en kerck reyn houden binnen en buyten.*

*De Psalmen sal hy voor en nae de predicatie singen,
't Water tot den doop sal hy aenbringen,
Die Prophecyen sal hy stichtelycken lesen,
De predicanten en kercken-raedt ghehoorsaem wesen.*

*Hy sal tot den nachtmaal aenschaffen broodt ende wyn,
Mits tafelen, bancken, croesen, 't geen dat noodigh mach zijn.
En wanneer de predicanten ter kercken falen,
Soo sal hy uytgaen om die te halen.*

*Der armen bosse sal hy wel bewaren,
Brenge voort als men aelmoesen sal vergaren,
Schryven 't gene dat de Diaconen willen hebben geteeckent,
Secretelyck houden watter in gedaen wort en gerekent.*

*'t Uerwerck sal hy stellen ende opwinden,
Bancken uyt den wegh brengen, de ledders opbinden,
't Geboefte sal hy ter kercken uytiaghen,
Oock bestellen dat de honden worden geslaghen,*

*'t Boek bewaren, daer men de dooplingen in schryven,
Vermanen 't volc, dat sy over de kerck niet loopen en ryden.
Die duyven, end' oock die schadelycke katuylen
Sal hy vangen, omdat sy de kerck maken vuylen.*

De schrijver van deze uitvoerige taakomschrijving, Dirck Adraensz. Valcoogh, is zelf ook schoolmeester-koster geweest en wel in de plaats Barsingerhorn in West-Friesland.

Het bovenstaande is een gedeelte uit een boekje met de titel:

Nut ende profijtelyck Boecxken ghenaeamt Een Reghel der Duytsche Schoolmeesters die prochie-kerken bedienen.

Dit boekje is voor het eerst uitgegeven in 1591 en is daarna eeuwenlang weer herdrukt.

En welk loon ontvangt de koster, naast zijn salaris als schoolmeester, voor zijn werk in de kerk?

Daarvoor zijn bestemd de zgn. kosterijgoederen van de kerk, waarover de koster mag beschikken. Tot de kosterijgoederen behoort in de eerste plaats een woning, waarin de schoolmeester-koster vrij mag wonen. Daarnaast een ruime moestuin, hooiland, weiland en bouwland. Tenslotte ook nog een flinke lap heide en veen.

Preciezer gezegd, omvatten de kosterijgoederen van de hervormde gemeente van Peize omstreeks het jaar 1830: ⁶⁷

- de kosterwoning
- een moestuin van 33 are
- 5 percelen hooiland, totaal 2 ½ ha
- een weiland van 1 ha
- 2 percelen bouwland, totaal 70 are
- 5 ha heide en veen

Daarnaast ontvangt de koster soms nog iets extra's. Zo is er een afspraak, dat de families Brink en Douwes aan de Horst jaarlijks een oudmudde rogge schenken aan de koster. In 1855 willen deze families wel van deze jaarlijkse schenking af en kopen die af, elk voor de som van f 150.⁶⁸

De broeders **Roelof Brink** (1760-1826) en **Lammert Brink** (1766-1833) kopen in 1808 de boerderij op de Achterste Horst (Huis ter Hansouwe), die ze eerder al pachtten. Lammert blijft ongehuwd.

Roelof krijgt een zoon **Roelof** (1799-1854) en een dochter **Annegien** (1801-1871) die in 1833 trouwt met **Jannes Douwes** (1803-1890), afkomstig uit Foxwolde.

Deze zoon en dochter zijn dus de erfgenamen van het Huis ter Hansouwe met ongeveer 70 ha landbezit.⁶⁹

Het zou kunnen dat de jaarlijkse schenking van één of twee oudmudden rogge aan de schoolmeester van Peize een verplichting is die de bewoners van het Huis ter Hansouwe ooit op zich hebben genomen.

Omdat tot in de 19e eeuw de schoolmeester ook koster en voorzanger is, zit de predikant meestal in de sollicitatiecommissie. Sollicitanten moeten dan een aantal psalmen voorlezen en daarna ook voorzingen. Vaak neemt het zingen zo'n grote plaats in bij de sollicitatieprocedure dat de mensen zeggen, dat de schoolmeester 'uit zingen gaat', terwijl hij toch echt in de eerste plaats een baan als schoolmeester wil.⁷⁰

Sinds 1806 behoort het niet meer tot de taak van de openbare school om de leerlingen *'de Godzaligheid en de leere der catechismus'* te onderwijzen, zoals vòòr 1806 het geval was. Toch hebben onderwijzers in de 19^e eeuw in Peize en ook in andere dorpen nog een heel christelijke attitude. Zo begint en eindigt meester Swartwolt, onderwijzer in Peize van 1848 tot 1881, elke dag met gebed. En hij is daarin zeker geen uitzondering.⁷¹

De combinatie schoolmeester-koster zal in Peize stand houden tot en met meester Oosterman, hoofdonderwijzer van de kom-school in Peize van 1881 tot 1921.

Meester Swartholt

Meester Oosterman.

7. Ds. Joachimus Lunsingh Tonckens

Als ds. Johannes Los in 1828 uit Peize vertrekt, duurt het enige tijd vòòr de Peizers een nieuwe predikant kunnen begroeten. De stemgerechtigden brengen een paar maal tevergeefs een beroep uit op predikanten, allemaal uit het Noorden. Niet alle leden beslissen mee. Je mag alleen stemmen als je jaarlijks minimaal zes gulden grondlasten opbrengt, als je twaalf gulden grondlasten betaalt, mag je twee stemmen uitbrengen, bij achttien gulden grondlasten heb je drie stemmen, enz.⁷² In een agrarisch dorp als Peize betekent dit dat de grotere boeren het voor het zeggen hebben in de kerk. *Een volle boer in de marke, een volle boer in de karkke*, zo was het in de Middeleeuwen ook al.

Peize is op dat moment een dorp van ruim 1000 inwoners. Woningen in Peizermade en in Altena zijn er nog niet. Er is een geregelde veerdienst over het Peizerdiep naar de stad Groningen, op dinsdag en vrijdag, want dan is het markt in Groningen. Die veerdienst is de beste verbinding met de stad.

In juni 1829 brengt de kerk van Peize een beroep uit op een kandidaat, Joachimus Lunsingh Tonckens. Hij neemt het beroep aan, trouwt in augustus met een domineesdochter en doet intree op 3 januari 1830. Hij is dan 22 jaar. Hij zal in Peize blijven tot hij op 5 november 1891 afscheid neemt, na bijna 62 jaren onafgebroken predikantschap in Peize.

Voor ds. Tonckens is Noord-Drenthe bekend gebied. Zijn grootvader en naamgenoot was een rijke hereboer uit Westervelde bij Norg, een man van aanzien in Drenthe die veel bestuursfuncties heeft vervuld. Zijn vader, Warmolt Tonckens, een jurist, is een jaar lang, van 1811 tot 1812, in de Franse tijd dus, maire van Peize en Eelde geweest, later burgemeester van Eelde en is geëindigd als president van het gerechtshof in Assen. In 1830 hebben zowel Eelde als Norg een Tonckens als burgemeester. De familie Tonckens is één uit de vrij kleine groep van invloedrijke families in Drenthe.

De kerkenraad van Peize, die bestaat uit vier ouderlingen, vier diakenen en de predikant, vergadert ongeveer zes keer per jaar, soms op zondag, soms op een dag door de week in het Gemeentelokaal. Dit is een ruimte in de herberg *Het Wapen van Drenthe* naast de kerk (in later tijden Kerkstraat 4), waar ook de gemeenteraad vergadert.

De dominee schrijft de notulen, sober en zakelijk. Elk jaar treedt één ouderling en één diaken af, zodat de ambtstermijn vier jaren is. De kerkenraad kiest zelf een opvolger. Neemt een gekozenen het ambt niet aan, dan moet hij 25 gulden aan de kas van de diaconie betalen. Dat is een behoorlijk hoog bedrag. Het maandinkomen van de veldwachter van Peize is minder.⁷³ Als op 7 december 1846 Klaas Zuideveld en Jannes Douwes beide bedanken voor hun benoeming tot ouderling, resp. diaken, zijn zij bereid die 25 gulden te betalen, *onder de voorwaarde dat geen hunner in de eerste vijf jaren weder verplicht zal zijn, om tot die betrekking te kunnen worden genoodzaakt.*

Zo nu en dan is er sprake van een gemeentelid dat voor de kerkenraad wordt geroepen en dat verzocht wordt een paar avondmaalsvieringen over te slaan. De zonde kan dan bijvoorbeeld *onkuisheid* zijn. Soms heeft deze zonde heel weinig om het lijf als je naar de naakte feiten kijkt. Zo hebben twee diakenen een weduwnaar en een weduwe in de woning van de weduwnaar *te zamen op een bed gevonden* en komen met dit verhaal in de kerkenraadsvergadering van 8 maart 1833. De koster krijgt de opdracht het tweetal te ontbieden de eerstkomende zaterdag om 4 uur in de kerk, waar de predikant en twee ouderlingen hen zullen ondervragen. Het tweetal verschijnt en verklaart *dat het getuigenis tegen hun ingebracht naar waarheid was*. De zondag daarop brengt de commissie van drie verslag uit aan de kerkenraad. Deze besluit om de woensdag daarop weer te vergaderen, de twee mensen op te roepen, te vermanen en te bestraffen. De jonge predikant neemt de moeite alle artikelen van het reglement op de kerkelijke tucht die betrekking kunnen hebben op de twee vrijers, op te sommen.

Het tweetal is twee maanden later getrouwd. Nee, niet in de kerk.

Daarna houdt de kerkenraad zich nog maar zelden met *onkuisheid* bezig. Haar hoofdbekommernis wordt in de loop van de 19^e eeuw steeds meer de armoede. En dan is er ook de zgn. Afscheiding die door ds. Hendrik de Cock uit Ulrum in gang wordt gezet.

8. Zanddrenten, Veendrenten en Cocksianen

De oorsprong van de vele kerken die gereformeerd in hun naam hebben, moeten we in de dertiger jaren van de 19^e eeuw zoeken. In 1834 barst de bom in de Nederlandse Hervormde Kerk. In Ulrum wordt ds. Hendrik de Cock geschorst en later afgezet vanwege zijn krachtig verzet in de toen ongedeelde vaderlandse kerk. Ds. De Cock en 247 gemeenteleden scheiden zich af van de N.H. Kerk met een *acte van Afscheiding of Wederkeering*.

Wat is de achtergrond?

Er zijn, heel globaal gesproken, twee ontwikkelingen in de kerk die op grote weerstand stuiten. Onder het gewone volk zijn de geschriften van bevindelijke dominees uit de 17^e en 18^e eeuw nog heel populair, terwijl hun eigen dominees met een opleiding aan de academies van de 19^e eeuw een heel andere taal spreken. Dat verschil in taal komt ook tot uiting in de weerstand tegen de Evangelische Gezangen die in 1807 zijn ingevoerd. Het zijn '192 Sireense minneliederen' die alleen maar dienen 'om de Gereformeerden al zingende van hun zaligmakende leer af te helpen', aldus Hendrik de Cock.⁷⁴ Liederen in de kerk, het zijn voertuigen van emotie en niet zelden bronnen van strijd. De algemene synode meent er goed aan te doen om in elke kerkdienst het zingen van tenminste één gezang verplicht te stellen. Het verzet blijft niet uit: kiezen op elkaar, demonstratief de pet weer opzetten, de kerk uitlopen.⁷⁵

Een tweede ontwikkeling is op het bestuurlijke vlak. Koning Willem I vervangt in 1816 de Dordtse kerkenorde door het Algemeen Reglement en ontnemt daarmee de plaatselijke gemeente veel zelfstandigheid ten gunste van een centraal bestuur.

De werkelijke motieven zijn soms complex. Zo vertelt ds. van Schaick uit Dwingeloo over bakker Albert uit Lhee die zo gierig is dat hij zijn zemelen vòòr het bakken vermengt met gekookte rogge: 'Maar toch is hij zeer vroom en regtzinnig, kijk, in de geheele gemeente vindt ge zijn evenbeeld in vroomheid en regtzinnigheid niet. Hij behoort wel niet tot de afgescheidenen, want dat zou hem in den winkel benadeelen; maar

*hij gaat er trouw ter kerk, omdat de “domeneer uut de groote kärke niet zuver is in de leere” en de afgescheidenen hem nu meteen begunstigen, in hope hem vroeg of laat te zullen winnen voor hunne zaak.’*⁷⁶

De afscheiding van ds. De Cock die op allerlei plekken navolging krijgt, vooral onder mensen van eenvoudige komaf, wordt door de meeste dominees en notabelen als een ongehoorde brutaliteit gezien. Eén dominee bericht *‘dat in het algemeen de minst achtenswaardige personen mijner gemeente tot de separatisten behoren.’* Er is geen enkele predikant uit Drenthe die met de afscheiding meegaat. Ook het gewone publiek heeft weinig met de separatisten op: *‘volslagen dwepers’* die van *‘geestelijke hoogmoed’* vervuld zijn.⁷⁷

Er is contact tussen Hendrik de Cock en een boerenknecht uit Smilde, Luitsen Dijkstra, die als oefenaar gewend is een stichtelijk woord te spreken in particuliere samenkomsten. Dijkstra wandelt op een zaterdag van Smilde naar Ulrum, een voettocht van 14 uur, om op zondag onder het gehoor van ds. De Cock te zitten.⁷⁸ Een maand na de afscheiding in Ulrum ontstaat in Smilde al de eerste afgescheiden gemeente in Drenthe, een week later in Assen en een halfjaar later vormt zich een gemeente in Hoogeveen met 335 leden, lange tijd de grootste afgescheiden gemeente in Nederland.⁷⁹ Telkens zijn het lekenpredikers, oefenaars genoemd, eenvoudig, bevlogen, bijbelvast en wel ter tale, voornamelijk de tale Kanaäns, die hierbij voorop gaan.

In de zanddorpen in Noordenveld en op de Hondsrug vinden de afgescheidenen weinig aanhang, behalve in het dorpje Een, waar bijna een kwart van de bevolking kiest voor afscheiding van de hervormde gemeente van Norg.⁸⁰ De Veendrenten daarentegen in bijvoorbeeld Smilde en Hoogeveen blijken gevoelig voor de oproep terug te keren tot het orthodoxe calvinisme van de 17^e eeuw.

9. Afscheiding in Peize

Een verrassing, op 12 oktober 1841 ondertekenen acht Peizers een acte van afscheiding, gericht aan de kerkenraad van de hervormde gemeente te Peize. De acte is in een mooi schoonschrift geschreven; eenzelfde tekst heeft ook op andere dorpen gecirculeerd.⁸¹ De handtekeningen eronder verraden dat de ondertekenaars de pen niet vaak hanteren.

Wat staat er in de akte?

Door het accepteren van het Algemeen Reglement in 1816 heeft de hervormde kerk gehandeld in strijd met de Nederlandse Geloofsbelijdenis. Op grond van art. 28, dat als opschrift heeft *'dat een ieder schuldig is zich bij de ware kerk te voegen'*, hebben de ondertekenaars besloten zich aan te sluiten bij de gemeente die *'in leertucht en dienst vasthouden aan de formulieren van eenigheid (...) der Synode gehouden te Dordrecht in 1618 en 1619'*. Die laatste gemeente is die van de afgescheidenen. (Zoals bekend zijn de afgescheidenen later terecht gekomen in de verschillende kerken met gereformeerd in hun naam.)

Wat gebeurt daarna? De schoenmaker Schelto Lesterhuis zou de akte bij de kerkenraad bezorgen, maar dat doet hij niet.

Vier maanden later, op dinsdag 8 februari 1842, houden de afgescheidenen twee kerkdiensten in de schuur van timmerman Jan Harms Kruims, ook één van de ondertekenaars. Er zijn meer dan 25 personen aanwezig. 's Morgens vieren ze Avondmaal, in de middag worden twee kinderen gedoopt.

Het duurt nog weer drie maanden vòòr de kerkenraad in actie komt. Op zondag 1 mei 1842 vergadert de raad. Ds. Tonckens vertelt dat er in februari een godsdienstoefening heeft plaats gevonden in de schuur van timmerman Kruims. Wat moeten we doen? Enkelen kennen twee personen die daarbij aanwezig waren. De koster moet die twee mensen ogenblikkelijk uitnodigen op deze vergadering. Zo gebeurt. De twee personen bevestigen dat een zeker man, die men Strik noemde, gepreekt, het Avondmaal bediend en gedoopt heeft tijdens een kerkdienst in februari in de schuur van Kruims.

De kerkenraad benoemt nu een drietal, de predikant en de twee langst in dienst zijnde ouderlingen. Die moeten binnen acht dagen een gesprek hebben met timmerman Kruims.

Drie dagen later volgt het gesprek. Jan Harms Kruims bevestigt dat de kerkdienst heeft plaats gehad in zijn schuur. Daarop citeert ds. Tonckens alle reglementsartikelen van de hervormde kerk waartegen Kruims gezondigd heeft. Daarop zegt Kruims, dat hij al lang geen lid meer is. Vorig jaar heeft hij de akte van afscheiding ondertekend. Deze akte heeft Schelto Lesterhuis bij de kerkenraad bezorgd.

De predikant ontkent dat zo'n akte bij de kerkenraad is ingeleverd.

Drie weken later, op maandag 23 mei 1842, wordt de akte alsnog bij de kerkenraad bezorgd.

De zondag daarop vergadert de kerkenraad weer. Zij besluiten de ondertekenaars van de akte de eerstkomende zaterdag om drie uur in de middag te ontbieden. De koster krijgt de opdracht tenminste twee dagen vòòr die zaterdag deze mensen uit te nodigen en hij moet zelf ook die middag paraat zijn *'om zijne functie als bediende van den kerkeraad waar te nemen'*.

Die zaterdag verschijnen drie mannen op de vergadering, allen ondertekenaars.

Ds. Tonckens vraagt *'of zij voormelde akte van afscheiding erkennen te hebben onderteekend, en of zij niet te bewegen waren van hun plan af te zien, waarop zij, niettegenstaande hun was voorgehouden, dat de grondslag waarop hunne afscheiding zou bouwen, vervallen moeste, verklaard hebben vrijwillig en duidelijk te volharden bij hetgene zij in die akte hebben verklaard. Ook hebben deze drie mannen verklaard, dat hunne vrouwen gemelde akte mede hebben onderteekend.'*

Daarop verklaart ds. Tonckens dat zij *'worden aangemerkt en erkend als afgescheidenen'*. (Cursieve tekst is letterlijk overgenomen uit de notulen van de kerkenraad.)

Vier jaar later, in 1846, wordt de afgescheiden gemeente in Peize weer opgeheven.⁸²

Bij de volkstelling van 1849 zijn van de 1264 inwoners van Peize er 1237 Nederlands-hervormd, dat is 98%.⁸³ Peize is en blijft stevig NH en van separatisten, afgescheidenen, gereformeerden of hoe dergelijk volk verder wil heten, moet dit dorp weinig weten.

De koster, in de notulen van de kerkenraad *bediende van den kerkeraad* genoemd, is **Jan Klaas Gelling**, hoofdonderwijzer in Peize van 1825 tot zijn dood in 1846. Hij wordt door de onderwijsinspectie hogelijk geprezen om de voortreffelijke manier waarop hij in z'n eentje ongeveer 80 kinderen lesgeeft.⁸⁴

10. ‘De zaak ondervond bij den Heer Predikant nog al moeilijkheden’

Aldus het verslag van de vergadering van 18 november 1854 van het College van Kerkvoogden en Notabelen der hervormde gemeente te Peize.

In welke zaak doet ds. Tonckens moeilijk?

Tot midden 20^e eeuw beheren vijf kerkvoogden onder supervisie van acht notabelen de financiën en de kerkelijke bezittingen van de hervormde gemeente in Peize. De acht notabelen en hun plaatsvervangers worden gekozen door de stemgerechtigde lidmaten; uit hun eigen kring kiezen de notabelen vijf kerkvoogden die het uitvoerende werk doen. Als een notabel tot kerkvoogd promoveert, neemt zijn plaatsvervanger zijn plaats in of wordt een nieuwe notabel gekozen. Het College van Kerkvoogden en Notabelen werkt onafhankelijk van de kerkenraad, maar heeft wel voor elke actie van belang het fiat nodig van het *Provinciaal Collegie van Toezigt*.

Het ambt van ouderling of diaken wordt niet door iedere Peizer begeerd; notabel of kerkvoogd zijn is een eer.

In de 40-er jaren wil ds. Tonckens graag een nieuwe schuur bij de pastorie. De pastoriegoederen omvatten dan hooiland, bouwland, weiland en vele perceeltjes heide, bos, veen en moeras. Deze goederen liggen wel versnipperd over heel Peize.

De **pastoriegoederen** van de hervormde gemeente Peize omvatten omstreeks 1830 het volgende:

een woonhuis (huize Kortland) met erf en laan, 33 are; een daarbij behorende moestuin, 44 are

een tweede woonhuis met erf, 6 are; en een moestuin van 12 are

hooiland, 10 percelen, totaal 13 ½ ha

weiland, 4 percelen, totaal 3 ½ ha

bouwland, 24 percelen, totaal 11 ½ ha

hakbos, 8 percelen, totaal 2 ha

heide, veen en moeras, 8 percelen, totaal 10 ½ ha ⁸⁵

Voor het werk op de pastorieboerderij heeft de predikant drie inwonende personeelsleden: twee ‘*melkmeiden*’ en een ‘*dienstknecht*’. Daarnaast woont in het huis vlakbij de pastorie dat ook tot de pastoriegoederen behoort, een vaste knecht met zijn gezin.⁸⁶

Hoeveel verdient de predikant in een jaar?

Dat hangt natuurlijk af van de opbrengst van de pastoriegoederen.

In 1842 wordt een schatting gemaakt, die uitkomt op f780 netto per jaar.

Een nadere specificatie van de inkomsten van de predikant van de hervormde gemeente van Peize in 1842 is de volgende:

een vrije woning;

een rijkstractement van f244;

de gemiddelde jaarlijkse huur of opbrengst van de bouw-, weide- en hooilanden, van bosgrond, veld en veen, is de laatste 10 jaren geweest: f550;

bijdragen van gemeenteleden (aantal zielen ca. 1300; lidmaten 315): f100;

een toelage uit de kerkelijke fondsen (met onbekende achtergrond): f18.

Totaal bruto inkomsten per jaar: f924. (Er ontbreekt dus een omschrijving van f12.)

Af: grondbelasting en andere lasten die op de landerijen liggen (zijlschot, personele belasting, e.d.): f144

(de pastorie is vrij van personele belasting en van gemeentelijke lasten)

Zuiver jaarlijks inkomen: f780

Zoals ds. Tonckens wenst, laat de kerk in 1844 een schuur bouwen; die omvat volgens het bestek: *een Keuken, de Schotelwasserij, de Karn- en Melkenkamer, de Mangelkamer, een Privé, een Koestel met de gang er achter, een Paardestal en een Dorschdeel*.⁸⁷

De bouw van deze nieuwe schuur en keuken aan de pastorie gaat f1930,85 kosten.⁸⁸

Die schuur is oorzaak van de bovengenoemde ‘moeijelikheden’. Wat is namelijk het geval? De kerkvoogdij heeft in 1844 niet voldoende geld voor de schuur; ds. Tonckens, van huis uit niet onbemiddeld, schiet f1000 voor, maar wil ruim 10 jaar later wel eens wat terugzien. Er is een oude afspraak: als de dominee vertrekt uit Peize of overlijdt, dan lost de kerkvoogdij dit bedrag af door bomen te verkopen.⁸⁹ De 80 op het *Doemnispadtie* staande eiken stambomen zijn kaprijp, de houtprijs is goed en bovendien zullen de pastorielanden ten oosten van de pastorielaan sterk profiteren van het kappen van de bomen. Geschatte opbrengst van de bomen: f1000, precies het bedrag dat van ds. Tonckens is geleend. Rest nog een vraag: wie betaalt het onderhoud van de schuur? Ds. Tonckens, die als een echte hereboer zijn pastorieboerderij beheert of de kerk, die eigenaar is van de schuur? ‘*Overwegende dat de zaak bij den Heer Predikant vroeger nog al moeijelikheden ondervond, wordt besloten om bij stemming vier personen te benoemen, ten einde met Zijne Eerwaarde te onderhandelen.*’⁹⁰

De onderhandelingen lopen naar tevredenheid, de bomen zullen

publiekelijk geveild worden en ds. Tonckens zal f 20 per jaar bijdragen aan het onderhoud van de schuur.

De veiling brengt meer op dan gedacht; er blijft, ook na aftrek van kosten van herbeplanting, nog f 300 over. Kerkvoogden en notabelen besluiten daarvoor 4% obligaties te kopen. De jaarlijkse rente daarvan mag de predikant hebben 'omdat de laan een goed is bij de pastorie behorende.' ⁹¹

Dat de bemoeienissen van de kerkvoogden en notabelen, in meerderheid van beroep landbouwer, met het beheer van de pastorieboerderij nog wel eens meer '*moeijelijkheden bij den Heer Predikant*' hebben veroorzaakt, laat zich gemakkelijk raden.

De inkomsten van de kerkvoogdij variëren van jaar tot jaar enigszins. Kiezen we bijvoorbeeld het jaar 1867, dan zijn de inkomsten de volgende: ⁹²

renten	f 73,64
pachten en landhuren	f 177,50
verkoop hakhout	f 75
verhuur van zitplaatsen in de kerk	f 77,10
hoofdelijke omslag	f 100

De hoofdelijke omslag is voor de predikant.

De pachten en landhuren zijn afkomstig van de volgende **kerkvoogdijgoederen**, ook **kerkegoederen** genoemd:

12 ha hooiland in 12 percelen

5 ½ ha bos in 7 percelen ⁹³

11. Armoede in Peize

Het dorp Peize is in de 19^e eeuw een agrarisch dorp. De nadruk ligt op de akkerbouw, niet op de veeteelt. Boekweit, rogge en aardappelen zijn in het midden van de eeuw de belangrijkste gewassen. Maar in 1845 breekt aardappelziekte uit, in 1846 mislukt de roggeoogst, de winter van 46/47 is buitengewoon streng en in 1848 mislukt de aardappeloogst nog eens compleet. De prijzen voor brood en aardappelen stijgen onrustbarend; kleine boeren en landarbeiders verarmen.⁹⁴ In nood kloppen veel mensen aan bij de diaconie.

In de 19^e eeuw is de armenzorg nog, zoals vroeger, in handen van de diaconie. De gedachte van bemoeienis van de overheid met de armenzorg leeft niet, de zorg voor de armen is een taak van kerkelijke en particuliere initiatieven.⁹⁵

De diaconie bezit in het begin van de 19e eeuw een paar stukjes bouwland (totaal ruim één hectare), een aantal kleine woningen en een paar flinke moestuinen. De woningen zijn een huis met erf op de Ruige Veentjes (tussen de Roderweg en de Smeerveensedijk), dat vermoedelijk verhuurd wordt, één pand in de buurt van de Woordlaan, bestaande uit zes woninkjes, en een ander pand van drie woninkjes aan de Molenweg in de buurt van de Zuurseweg. (Deze wegaanduidingen zijn van later tijd.)⁹⁶ Dit zijn de **diaconiegoederen**.

De twee panden in het dorp worden meestal aangeduid als de twee armenhuizen. De woningen in deze twee panden kunnen de diakenen toewijzen aan personen die dringend onderdak moeten hebben. Naast de pachten en de eventuele huren krijgt de diaconie haar inkomsten uit de collecten, elke zondag in de kerk, maar ook bij huwelijken en begrafenissen. Op het gemeentehuis en op de begraafplaats staan daarvoor collectebussen van de diaconie. Als iemand komt te overlijden, huurt de familie een zwart rouwlaken van de diaconie. Zij heeft er twee ter beschikking, de huur van het ene laken kost een gulden en het beste laken kost tien stuivers meer.⁹⁷ Verder heeft de diaconie enkele obligaties die bij voorbeeld in het jaar 1841 aan rente f 61,60 opleveren.⁹⁸ Tot de minder regelmatige inkomsten horen giften en legaten. Als personen die door de diaconie ondersteund zijn, overlijden, wordt hun boedel soms verkocht ten gunste van de diaconie. Verder ontvangt de diaconie inkomsten uit boetes van allerlei soort. Soms besluit de kerkenraad om een huis-aan-huis-collecte voor de diaconie te houden in het dorp.⁹⁹ In het uiterste geval kloppen de diakenen ook wel bij de burgerlijke gemeente aan en krijgen ze zo nu en dan subsidie.¹⁰⁰

In de twee armenhuizen van de diaconie wonen in 1849 tien gezinnen, in totaal 49 personen, allen *Nederduitsch Hervormd* op één man na die *Roomsch Catholijk* is.¹⁰¹

De diakenen doen verder mensen in de kost bij anderen, waarbij de diaconie het kostgeld betaalt; de diaconie neemt zo nodig rekeningen

van de dokter en van de apotheek over; de diakonie deelt brood, turf en kleren uit aan mensen die dat nodig hebben; mensen worden aan het werk gezet (schoonmaken, kleren repareren, naaien) en verdienen zo iets op kosten van de diaconie; sommigen krijgen elke veertien dagen geldelijke ondersteuning.¹⁰²

De burgerlijke gemeente Peize verstrekt niet alleen zo nu en dan subsidie aan de diaconie, maar creëert ook werk door land te ontginnen of bossen aan te leggen, waarbij behoeftigen soms gratis roggebrood krijgen en korting op de prijs van paardebonen en gerst; kinderen krijgen gratis onderwijs als de ouders het niet kunnen betalen.¹⁰³

In de veertiger jaren van de 19^e eeuw komen de diakenen geld en handen tekort om de armoede echt te bestrijden. En ook deskundigheid, klaagt het gemeentebestuur van Peize in een brief van 30 juni 1849 aan Gedeputeerde Staten van Drenthe.¹⁰⁴

In een vertrouwelijk schrijven van burgemeester Kymmell van 8 augustus 1849 aan de Gouverneur des Konings, Baron de Vos van Steenwijk, (na 1850 heet deze man Commissaris des Konings) komen de problemen in Peize rond de armoede schrijnend naar voren:¹⁰⁵

Ik heb dezer dagen bij herhaling klagten ontvangen van de armen, die verpleegd worden in het armhuis der hervormde diakonie dezer gemeente, houdende dat de hulp of onderstand hun door de diakonie verleend wordende, zoo uitermate gering is (. . .); dat velen hunner geene hemden aan hebben en overigens zeer ellendig gekleed zijn; dat hunne ligging allerarmoedigst is dat zij geene dekking hebben en zelfs geen behoorlijk stroo om op te slapen; en dat zoo wel hunne personen, als hunne woningen aan reiniging ontbreekt.

In een vervolgbrief van 17 augustus voegt de burgemeester daar nog aan toe:

verder moet ik er nog bijvoegen dat de armhuizen hier slecht onderhouden worden; voor ongeveer tien jaren is hier een geheel nieuw armhuis getimmerd, dat thans in eenen slechten toestand verkeerd, verscheidene pannen ontbreken, zoodat het houtwerk verrot, geen verf is er nog op het huis geweest en het andere is bijna onbewoonbaar en van dak ontbloot.

Voor het armhuis is eene greppel, welke tot afwatering van het huis dient; deze greppel wordt door de armen gebruikt om daar al hun vuilnis in te werpen zoodat het zeer stinkt en eene rotterij veroor-

zaakt en bij de minste regen is het huis bijna ongenaakbaar.(...)
De diakenen toonen zich, alhoewel het hun dikwijls genoeg is aan-gezegd, ongezend, zeggende dat zij door het burgerlijk bestuur daar-toe niet verplicht willen zijn. Dit wordt gedeeltelijk door toedoen van den predikant veroorzaakt, welke tot het goede ongeschikt schijnt en zegt, schaft u van het burgerlijk bestuur af en onderhoudt uwe eigen armen, namenlijk die ledematen zijn. En daar hierin nood-zakelijk verandering moet worden gemaakt om de gebouwen be-ter te onderhouden en de armen te verzorgen, verzoek ik U Hoog Ed.Gestr. dat door U Hoog Ed.Gestr. tussenkomst daarin voor hen mag worden voorzien.

De burgemeester, die op dat moment al 25 jaar achtereen kerkvoogd is en dus wel goed geïnformeerd zal zijn, is bepaald niet te spreken over ds. Tonckens. Die zou tegen de diaconie gezegd hebben niet meer aan te kloppen bij de burgerlijke gemeente om subsidie, maar zich te beperken tot de lidmaten van de kerkelijke gemeente.

Is dat waar? Inderdaad heeft de kerkenraad een paar maanden daarvòòr, op 28 februari 1849, een belangrijke beslissing genomen, waarbij de diaconie zich gaat beperken in zijn zorg:

dat nu voortaan aan geene behoeftigen of armen onderstand of ali-mentatie, althans geene bedeling zal worden verstrekt, indien zij geene behoorlijke bewijzen van een christelijk gedrag aan den dag leggen; noch, bij aldien de armen niet behoorlijk ter kerk en cate-chisatien gaan, en ook niet, indien de ouders hunne kinderen niet behoorlijk en gezettelijk naar de school en catechisatien zenden.

Dat de kerkenraad deze beslissing ervaart als een duidelijke aanscherping van haar beleid, blijkt wel uit haar beslissing,

dat van dit besluit openlijk aan de gemeente, door den predikant, kennis zal worden gegeven, van den predikstoel, ten einde niemand onwetendheid van dit besluit zal kunnen voorwenden.

Voor dit nieuwe beleid voert de predikant als argument aan

de noodzakelijkheid, dat de diakenen niet alleen de stoffelijke en tijdelijke belangen, maar ook en bovenal de geestelijke en eeuwige belangen der behoeftigen behoeven te behartigen.

‘Erst kommt das Fressen, dann die Moral’, zal later Bertold Brecht kernachtig uitspreken. De gegoede boer en burger midden 19^e eeuw, en dus ook de Peizer kerkenraad van 1849, vindt dat die volgorde andersom hoort te zijn.

Het zal nooit meer goed komen tussen de kerk van Peize en de arbeiders.

Er speelt hier meer: er is een sterke stroming binnen de Hervormde Kerk die de overheidsbemoeienis met het beleid van de kerk en dus ook met het beleid van de diaconieën wil terugdringen. Maar de slechte verhouding tussen predikant en burgemeester speelt ook een rol. Dat wordt duidelijk als burgemeester Kymmell in 1852 na 33 jaar zijn ambt neerlegt. In de jaren daarna wordt de relatie tussen diaconie en gemeentebestuur steeds beter.¹⁰⁶

Op de kerkenraadsvergadering van 5 juli 1856 komt ds. Tonckens voor het eerst met het idee dat de diaconie een armenwerkhuis zal stichten. Naburige gemeenten zijn al voorgedaan, Eelde in 1851 en Roden in 1852. In goed overleg met de burgemeester wordt een stuk heideveld van de gemeente aan de weg naar Winde uitgekozen. We krijgen de indruk dat de gemeente dit stuk heideveld aan de diaconie wil schenken, maar dat de provincie daar een stokje voor steekt.¹⁰⁷

De gemeente vraagt nu *f* 20 per ha. De diaconie koopt ruim 8½ ha voor het bedrag van *f* 162,10, op afbetaling. De diaconie moet geld op tafel zien te krijgen. De kerkenraad besluit, dat de diaconie overgaat tot de publieke verkoop van al haar vaste goederen met uitzondering van een paar stukjes hooiland en bouwland. Verder dat zij een lening aangaat bij de inwoners van Peize in aandelen van *f* 100 tot een totaal bedrag van *f* 2000.

De laagste inschrijver voor de bouw van het werkhuis is Kasimir uit Nietap. Hij bouwt het huis voor *f* 3520.

Op 14 oktober 1859 benoemt de kerkenraad een vader en een moeder, die op 1 november hun intrek zullen nemen in het werkhuis. Zij krijgen vrije kost en inwoning, vrij vuur en licht en zes gulden in de maand.

Elf personen worden in het werkhuis opgenomen, twee echtparen en een weduwe, allen met kinderen.

Ds. Tonckens schrijft dan in het notulenboek van de kerkenraad:

Tevens wordt hierbij aangeteekend, dat bovengenoemd werkhuis plegtig door de Gemeente godsdienstig in de kerk is ingewijd op zondag voormiddag den 27sten November terwijl door Ds. Tonckens bij die gelegenheid is geprekeet naar aanleiding van den tekst Ps. 118: 24, 25 en 29

Is het werkhuis een succes geworden?

Ruim vijf jaar na de stichting lezen we in de oudste krant van Drenthe:

Dat de Peizers, die dat werkhuis bewonen, werken, bewees de grond in de omtrek. Zij hadden de heide ontgonnen en koornhalmen en tuinvruchten stonden op de plaats, waar vroeger het schaap een armelijk spruitje afknabbelde.

Deze verslaggever, die ondertekent met H.B. (dat zal zeker Harm Boom zijn), kijkt niet alleen naar rogge en bonen, maar peilt ook de Drentse, en in het bijzonder de Peizer ziel:

Er is veel gelijkvormigs in de geaardheid der Drenthers en zij hebben althans met elkanderen gemeen, de zucht, om te leven in stilheid, in eenvoudigheid – zij hebben steeds, en vooral tegenover onbekenden, eene wacht voor hunne lippen, oude wegen nog al liefen oude hekken verhangen zij niet heel ligt. Zij lezen nog te weinig maar oplettend, en zij geven, ook waar men 't niet merkt, de oogen 'goed den kost'... De Peizers staan, wat geestesbeschaving betreft, in de voorste gelederen der Drenthers. Uit de school traden zij het leven in, met lust tot lectuur en voor zang, en de man sprak waarheid, die zei: "die Peizer is, zingt!"

Dit alles staat zwart op wit in de *Provinciale Drentsche en Asser Courant* van donderdag 3 augustus 1865. Wie zou daaraan willen twifelen?

Op de gevelsteen van het diaconiewerkhuis staan de namen van de diakenen:

J. Eitens Rzn, J. Ebbinge Kzn, F. Bakker en Rder Ensing, boekh.

Reinder Ensing, boekhouder-diaken in 1859, is landbouwer, winkelier en logementhouder in het Wapen van Drenthe (later Kerkstraat 4).

De 21ste eeuwse buurman van de kerk, caféhouder Reinder Ensing, is een zoon van Harmannus, zoon van Reinder (1884-1942), zoon van Jan (1843-1933), zoon van Reinder (1818-1892), diaken in 1859. De laatste is een zoon van Jan Ensing (1793-1867), zoon van Jannes Ensing (1757-1844).

12. Een orgel: 9 vóór, 4 tegen

Op vrijdag 2 mei 1862 komt het voltallige College van Notabelen en Kerkvoogden van de Hervormde Gemeente van Peize bij elkaar. Er staat maar één punt op de agenda: moeten we een orgel aanschaffen?

Die vraag komt ongetwijfeld bij de predikant, ds. Tonckens, en de hoofdonderwijzer-koster-voorzanger, Roelf Swartwolt, vandaan. Meester Swartwolt kan ook een orgel bespelen en zal ongetwijfeld weleens met de predikant de mogelijkheid van de aanschaf van een orgel in de kerk hebben besproken. Misschien hebben ze wel vernomen dat de Pepergasthuiskerk uit Groningen een moderner orgel wil aanschaffen en dat orgelbouwer van Oeckelen uit Harenermolen zich hiermee bezighoudt.

De beslissing over de aanschaf van een orgel ligt bij de notabelen en kerkvoogden. De kerkenraad gaat daar niet over en in de kerkenraadsnotulen wordt er geen woord aan gewijd.

Het verslag van de vergadering van 2 mei 1862, waar alle acht notabelen en vijf kerkvoogden aanwezig zijn, is kort en bondig:

In behandeling wordt genomen, de vraag, of de meerderheid der vergadering voor of tegen het plaatsen van een orgel is in de kerk te Peize. Na verschillende beschouwingen en deliberatien, wordt op den voorgrond gesteld dat de kosten in allen gevalle de som van f 2500 niet moeten te boven gaan en dat alle kosten uit de kerkelijke fondsen zullen worden bestreden.

Alsnu de vraag van het voor of tegen behandeld wordende, wordt daaromtrent met gesloten briefjes gestemd, waarvan de uitslag is, dat 9 stemmen vóór en 4 stemmen tegen de daarstelling van een orgel zijn.

Voorts worden op voordragt van eenige leden notabelen, de kerkvoogden tot commissie gesteld, om in eene volgende vergadering verslag uit te brengen van de wijze waarop het best in de kosten kan worden voorzien, en hoe hoog die waarschijnlijk zullen aanloopen, waartoe zij zich met eenen deskundige in betrekking zullen stellen. Nu niets meer aan de orde zijnde, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

Ruim twee weken later brengen de kerkvoogden verslag uit van een

overleg met van Oeckelen. Hij kan een goed en bruikbaar orgel leveren voor f 2000. De kosten van een orgelzolder en van de plaatsing zullen de f 400 niet te boven gaan.

De kerkvoogden stellen voor om dit alles als volgt te financieren:

- een kapitaal van f 1000 lenen tegen 4% rente per jaar, af te lossen in 20 jaar;
- 63 eiken stambomen rond de kerk verkopen; geschatte opbrengst f 20 per stuk en dus totaal f 1260;
- *weekhout in de kerkebosschen* verkopen voor de ontbrekende f 140.

Op zondag 7 december 1862 is het zover. In de morgendienst zal voor het eerst het orgel worden gebruikt. Meester Swartwolt zit achter het orgel, een poestertreder zorgt voor de wind in de pijpen.

Er was eene groote schare te zamen gekomen, zoodat de kerk met menschen ook van elders was opgevuld.

Ds. Tonckens preekt naar aanleiding van Ps. 118: 28 en 29, bijna dezelfde tekst die hij ook gebruikte bij de ingebruikneming van het diaconie-armenwerkhuis.

Enkele zinnen uit zijn preek heeft hij bewaard:

Wordt nu mijne wensch en bede vervuld, een wensch voorzeker ook van deze gemeente, dan beantwoorde dit orgel aan het doel, waartoe het hier is geplaatst geworden, en zij daartoe over hetzelfde de bescherming en zegen van den God en Vader van onzen Heer Jezus Christus tot in lengte van dagen ons en onzen nakomelingen tot eeuwig heil en zegen.

Aan het slot wordt staande gezongen het favoriete lied van ds. Tonckens, gezang 96 uit de bundel Evangelische Gezangen:

*Halleluja, eeuwig dank en ere,
lof, aanbidding, wijsheid, kracht,
word' op aard' en in den hemel, Here,
voor uw liefde' U toegebracht!*

Des achternamiddags te half drie ure is er door den hoofdonderwijzer Roelf Swartwolt, alhier een concert op het orgel gegeven,

door denzelfden, die ook des voormiddags het orgel uitmuntend had bespeeld, terwijl er bij afwisseling door het alhier bestaande zanggezelschap, nu eens met, dan zonder begeleiding van het orgel onderscheidene stukken zijn gezongen geworden.

Ds. Tonckens geeft opnieuw als slotzang op gezang 96.

De kerk was opgepropt vol van menschen uit deze en omliggende gemeenten opgekomen. Alles begunstigd door zacht weder, is in de beste orde afgeloopen.

Aldus een opgetogen Ds. Tonckens. Wie dat *zacht weder* wel een pittoresk, maar overbodig detail vindt, bedenke wel dat Peize in 1862 nog geen auto's en fietsen kent, dat wegen onverhard zijn en de kerk onverwarmd is.

Al met al is het een mooie zondag geweest, die 7^e december.

Meester **Roelf Swartwolt** wordt in 1848 hoofd van de op dat moment enige school in Peize. Hij wordt dan ook tevens koster, voorzanger, klokkenluider en uurwerkopwinder. De bijna 30-jarige onderwijzer is afkomstig uit Zuidhorn, waar zijn vader ook onderwijzer is. Als hij twee jaar in Peize is, trouwt hij in Peize met Grietje Boelens Bavinghe uit Norg. Hun huwelijk wordt door ds. Tonckens in de kerk van Peize bevestigd. In Peize is een kerkelijke bevestiging niet gebruikelijk onder de dorpsbewoners. Roelf Swartwolt overlijdt op 63-jarige leeftijd in december 1881. Hij wordt begraven op de begraafplaats aan de Oude Velddijk. Op zijn grafsteen prijken op een stenen beeld van een opengeslagen boek de woorden:

VERLICHTING	VEREDELING
WAS ZIJN LEUS	ZIJN DOEL
BESCHAVING	EN LIEFDE
STEEDS ZIJN STREVEN	ZIJN BEGINSEL

Verlichting, beschaving, veredeling, liefde, deze woorden zeggen iets over het idealisme, waarmee deze onderwijzer werkt in het dorp.

De mannen op het orgel

Bovenop de middelste toren van het rugpositief van het orgel, bijna onzichtbaar voor de kerkganger, staat een schild met een versierde lijst. In het schild lezen we:

Ao MDCCCLXII
Kerkvoogden
G. Ensing
J. van Diepenbrugge
K. Zuideveld
J. Ensing
B. Lunsche

Van de vijf kerkvoogden zijn er vier landbouwer, Klaas Zuideveld is winkelier. De volgorde waarin de heren zichzelf hebben laten plaatsen op dit schild, is niet toevallig. Zij staan hier in volgorde van anciënniteit, m.a.w. hoe eerder iemand tot notabel gekozen is, hoe hoger hij op deze lijst komt. Zo is Geert Ensing, in 1862 reeds 77 jaar oud, al vòòr 1821 gekozen tot notabel en in 1826 tot kerkvoogd. Notabelen worden gekozen door de stemgerechtigde lidmaten van de gemeente en hebben een zittingsduur van zes jaar. Heel vaak gebeurt het dat ze voor één of meerdere termijnen worden herkozen. Als er een vacature is voor kerkvoogd, kiezen de notabelen één uit hun midden tot kerkvoogd en wordt een nieuwe notabel gekozen. Kerkvoogden zijn meestal eerst vier jaren diaken geweest, daarna vier jaren ouderling om tenslotte door de stemgerechtigde lidmaten tot lid van het College van Notabelen te worden gekozen. Daarna heeft dit College hen tot kerkvoogden benoemd. Vaak worden ze steeds weer herbenoemd, soms tot hun dood toe.

Het bovenstaande zegt iets over de waardering van de verschillende kerkelijke functies. De heren kerkvoogden, meest oude tot zeer oude mannen, staan duidelijk bovenaan in de kerkelijke dorpshiërarchie, de bijzondere positie van Zijne Eerwaarde, de heer Predikant, even buiten beschouwing gelaten.

De meeste van hen zijn ook lid van de gemeenteraad voor korter of langer tijd. In 1851 zijn er maar 60 mannen in Peize die voldoende belasting betalen om mee te mogen doen aan de verkiezing van de gemeenteraad van Peize. We kunnen rustig aannemen dat de leden van de gemeenteraad ook uit die groep van 60 mannen komen. Omdat we constateren dat in die tijd het besturen van de gemeente en van de kerk globaal door dezelfde mensen gebeurt, houdt dit in dat een beperkte groep families deze besturen in handen heeft en soms al eeuwen lang.

Zo stamt **Jeremias van Diepenbrugge** van zijn moeders kant af van de familie Willinge, die meer dan honderd jaren achtereen een schulte van Peize heeft geleverd. En **Bareld Lunsche** heeft onder zijn voorouders er vele die in de kerk actief zijn geweest in een of andere functie, bijvoorbeeld zijn overgrootvader landbouwer **Roelof Lunsche** die vanaf 1736 in dienst van de kerk is als schoolmeester. Een oom van Bareld, **Roelof Lunsche** hangt met zijn naam in de gevelsteen uit 1803 boven de toreningang. (Dezelfde Roelof ligt ook met zijn initialen op het pannendak van de boerderij op de hoek Roderweg – Schipdijk.) Een broer van Roelof, **Albert Lunsche**, omrandt als kerkvoogd de torenklok sinds 1835.

Natuurlijk hebben deze mensen onderling veel familierelaties. Dat blijkt ook wel bij bijvoorbeeld bovenstaande mannen op het orgel. G. Ensing (= **Geert Ensing Berendzn**) (1785-1870) en J. Ensing (= **Jan Ensing Janneszn**) (1793-1867) zijn volle neven. **Klaas Zuideveld** (1792-1875) is een zwager van Jan Ensing, omdat hij getrouwd is met een dochter, Geertien, van Jannes Ensing, de jeneverstoker. Bij diens overlijden in 1844 is hij hem opgevolgd als kerkvoogd. Eén zoon, Reinder, van Jan Ensing en Margaretha Luinge, is getrouwd met Liena, dochter van **Klaas Zuideveld**, twee andere zonen, Hermannus en Roelof, zijn elk getrouwd met een dochter van **Jeremias van Diepenbrugge** (1796-1880), resp. Hinderkien en Egbertien.

Peizers van alle rangen en standen gaan gemoedelijk met elkaar om, maar op de huwelijksmarkt kent iedereen zijn en haar plaats.

13. De diaconie ten grave

In 1841 koopt Frederik Veith, beëdigd ontvanger van 's Rijks belastingen en wonend in Eelde, het buiten *Edenlust*, gelegen te Peize aan de weg naar Roden.¹¹⁰ Dit pand heet later *Jagtlust* en is in 1763 gebouwd door Jan Willinge, toendertijd de schulte van Peize en lid van één van de voornaamste Peizer families. Ook zijn vader en zijn zoon waren schulte in Peize, terwijl een oom en een oudere broer predikant in Peize zijn geweest.¹¹¹ *Edenlust* is nog steeds een locatie van stand als de heer Veith een bedrag van f 7.020,25 betaalt voor zijn nieuwe woning.¹¹²

Negen jaar later, in 1850 treft de familie Veith een ernstige slag. Hun enige zoon sterft op 27-jarige leeftijd.

Hendrik Willem Hoving Veith wordt begraven op de begraafplaats aan de Oude Velddijk en de bitter bedroefde ouders laten op zijn grafsteen de volgende tekst beitelen:

*Slaap dierbare Zoon den zoeten slaap der vromen,
In d' enge kluis van 's Aardrijks killen schoot.
Ja sluimer zacht schoon onze tranen stroomen
Uit bitt'ren rouw, wijl gij ons hier ontvloodt.*

*Maar eenmaal toch, dat is ons vast vertrouwen,
Dat is een troost, een balsem voor ons hart:
Maar eenmaal zullen we U, dierbare Zoon! aanschouwen,
In 't eind'loos licht, waar ramp noch dood ons smart.*

In de kerk is deze tekst ook te lezen, omdat de familie Veith een kopie van de grafsteen in de kerk heeft laten plaatsen. Later zal deze steen in het koor aan de zuidkant komen te liggen.

Vier jaar later volgt zijn moeder, Maria Hoving, 60 jaar oud.¹¹⁴ Nog 18 eenzame jaren heeft de heer Veith op *Edenlust* doorgebracht. Als hij tenslotte in november 1872 zijn einde voelt naderen, ontbiedt hij de notaris, de burgemeester en de dominee om de laatste wijzigingen aan te brengen in zijn testament. De dag na deze bijeenkomst sterft hij.¹¹⁵

De opening van het testament levert een verrassing op voor de diaconie. De heer Veith heeft het volgende beslist:¹¹⁶

Ten eersten legateer ik aan de Hervormde Diaconie der gemeente Peize den eigendom van ongeveer drie en dertig hectare behuist land, gelegen in de Zeerijp, thans bij Jan Martens Nieveen en vrouw

Trijntje Jacobs Kremer onder beklemming in gebruik voor eene jaarlijksche op Midwinter verschijnende vaste huur van tweehonderdveertig gulden, onder verpligting om daarvoor ten eeuwigden dage in eenen behoorlijken en zindelijken staat te onderhouden de drie naast elkander gelegen graven op het kerkhof te Peize, benevens dezelve grafsteenen welke op het graf van mijnen zoon, op het graf mijner echtgenoote, en op het graf van mijzelven reeds liggen of in het vervolg gelegd zullen worden, zullende het ijzeren hek, staande om het graf van mijnen zoon nimmer mogen worden weggenomen, maar in behoorlijken staat worden onderhouden, in voege hierna vermeld. Indien de grafsteenen gebroken zijn, of de opschriften onleesbaar zijn geworden, zullen dezelve moeten worden vernieuwd of naar eisch worden bijgewerkt.

(...)

Voorts zullen de graven binnen vierentwintig maanden na mijn overlijden met een hek van gegoten ijzer, ter hoogte van tenminste een meter moeten omringd worden, welk hek jaarlijks voor den eersten Junij naar behoren moet worden geverwd, al hetwelk door gemelde Diaconie zal moeten worden bekostigd.

Diakenen zijn ook maar mensen, dat weet Frederik Veith. Hij ontwerpt in zijn testament een slimme regeling voor het geval de diaconie van Peize het graf van zijn familie zal verwaarlozen. De diaconie van Eelde zal jaarlijks in de laatste helft der maand Junij eene schouwing moeten houden over de graven bij deze aan haar toezigt onderworpen. Voor dit toezicht krijgt de diaconie van Eelde 40 gulden van de 240 gulden die de diaconie van Peize jaarlijks beurt. En als de Eelder diakenen tot de conclusie moeten komen dat de diakenen van Peize de graven niet netjes onderhouden, dan gaat het onderhoud en het legaat van 240 gulden per jaar naar Eelde, terwijl de diaconie van Roden met het toezicht wordt belast en daarvoor 40 gulden opstrijkt. Mocht nu op haar beurt ook de Eelder diaconie zich niet behoorlijk kwijten van haar taak de graven netjes te onderhouden, dan gaat de verzorging naar Roden en krijgt de Peizer diaconie het toezicht. En zo voort.

Bijna 120 jaren zal de Peizer diaconie het graf keurig verzorgen en zal de Eelder diaconie dit graf jaarlijks inspecteren.¹¹⁷ In 1989 spreken beide diaconieën af de jaarlijkse inspectie met de beloning voortaan achterwege te laten. Al eerder, in 1979, betaalt de betreffende bekleemde meier in Zeerijp f 12.000 aan de diaconie om van de blote eigenaar in Peize af te zijn.¹¹⁸

14. Een warm afscheid in een koude kerk

Elk jaar, in april, worden er kerkbanken verhuurd in de Peizer dorpskerk aan kerkgangers die een geheel eigen zitplaats willen hebben. In de jaren 60 en 70 van de 19^e eeuw bedraagt de opbrengst van deze verhuur f 80 tot f 100. Daarna lopen deze inkomsten terug tot een dramatisch dieptepunt in 1890: f 16,80.

In zijn laatste periode als predikant heeft ds. Tonckens het moeilijker. In oktober 1878 is zijn vrouw overleden. En in mei 1879 komt hij in conflict met de kerkenraad. De aanleiding is het invullen van de visitatieformulieren. Naast een persoonlijke visitatie door de classis eenmaal in de drie jaar, moeten predikant en kerkenraad ieder jaar een uitvoerig formulier invullen over de toestand van de gemeente. Maar in mei komt de kerkenraad in geweer tegen de formulering die de predikant voorstelt. Het betreft de vraag:

Wordt er behoorlijk gezorgd voor het onderrigt van jongen en ouden in al de vakken, welke tot het Godsdienstonderwijs behooren, en wel het gansche jaar, des zomers zowel als des winters?

Het gaat dus over de catechisatie.

Ds. Tonckens vult het formulier toch in zoals hij het wil en stuurt het op zonder handtekeningen van de kerkenraadsleden. Het classicaal bestuur stuurt de formulieren terug opnieuw ter invulling en ondertekening *‘met den wensch dat de geest der wijsheid en des vredes in de behartiging van de belangen Uwer gemeente U moge leiden.’*

Alsnog wordt een antwoord gevonden op de vraag naar de catechisatie: *‘Door den predikant wordt alleen des winters godsdienstonderwijs gegeven, doch, dewijl het den predikant bij koude niet voegt in de onverwarmde kerk catechisatie te houden, is meermalen des winters geene catechisatie gehouden.’*

Hier kan iedereen zijn handtekening onder zetten.

Die onverwarmde kerk als catechisatieruimte is een bron van ergernis voor ds. Tonckens. Hijzelf, telg uit een bekend Drents geslacht van grondbezitters en bestuurders, stimuleert als voorzitter van de kerkenraad telkens weer de diaconie geld te lenen en te investeren. Spoedig nadat in 1859 een armenwerkhuis is gesticht, laat de diaconie bij het werkhuis een schaapskooi bouwen, koopt een 30-tal schapen *‘van Drentsch ras’*,

stelt een scheper aan, koopt er land bij en nog meer schapen, houdt extra huis-aan-huis collecten. Kortom, de predikant stimuleert de diaconie van het armenwerkhuis een winstgevende onderneming te maken.¹¹⁹

Maar de heren kerkvoogden en notabelen zijn conservatiever en geven niet makkelijk geld uit.

Na eerdere verzoeken aan de kerkvoogdij iets van verwarming in de kerk aan te brengen¹²⁰, schrijft de kerkenraad in november 1880 een lange brief aan de kerkvoogdij waarin zij voorstelt dat de kerkvoogdij een lening aangaat en contact opneemt met een firma Smit uit Heerenveen die ervaring heeft met het aanbrengen van verwarming in kerken. Dit alles *‘met verschuldigden eerbied, beleefd en dringend, in het belang der geheele gemeente’*.

Het antwoord van de kerkvoogdij is kort: de kerkelijke inkomsten laten het niet toe. De brief besluit: *‘Dat zij zullen trachten de kerk tegen togt te laten digt maken, ofschoon het hun bij onderzoek niet is gebleken erg te kunnen zijn, daar zij noch in het gewelf noch in de muren der kerk scheuren of openingen hebben ontdekt waardoor togt zou kunnen ontstaan.’*

Zeven jaar later huurt de kerkvoogdij een te verwarmen *‘cathegiseerkamer’* voor hun inmiddels bijna 80-jarige predikant voor f 20 per jaar.¹²¹

Deze jaren zijn moeizaam. De zondagnamiddagdiensten zijn al lang afgeschaft, het catechisatiebezoek is minder wegens *‘werkzaamheden en ongesteldheid en onverschilligheid alsmede slecht weder en paden’*.¹²²

In oktober 1889 is ds. Tonckens naar eigen zeggen *‘ongesteld’* en verzuimt voor het eerst in bijna 60 jaar een vergadering van de kerkenraad.¹²³

Januari 1890: Ds. Tonckens staat 60 jaar in Peize. In de krant heeft gestaan dat hij bij die gelegenheid met emeritaat zal gaan, maar nee, hij gaat door.

Juni 1890: het Avondmaal wordt gevierd met slechts vijf vrouwen en twaalf mannen, *‘terwijl misschien wegens een zeer morsig pad en regen velen verhinderd zijn geworden ter kerk te gaan.’*

Het visitatieformulier van 1891 meldt:

‘In het jaar 1891 is te Peize in de maand Januari op den eersten en op twee zondagen van diezelfde maand, wegens gebrek aan toehoorders wegens buitengewone koude 10 à 12 graden Celsius niet gepreekt.’

In februari 1891 staat al weer in de krant dat de dan 83-jarige predikant met emeritaat zal gaan¹²⁴, maar het duurt nog tot september

voordat de kerkenraad het besluit te horen krijgt: op 15 november 1891 zal ds. Tonckens zijn ambt neerleggen.

En dan volgt het afscheid, warm en ontroerend. De *Provinciale Drentsche en Asser Courant* van dinsdag 17 november 1891 doet verslag:

Peize, 15 Nov. Hedenvoormiddag nam de heer J. L. Tonckens afscheid van ons als predikant der Ned. Herv. gemeente. Hij had tot tekst gekozen Joh. 17 vs 4, 't laatste gedeelte: "Ik heb voleindigd het werk, dat gij mij gegeven hebt om te doen." Weenend en snikkend scheidde hij van de gemeente, die hij lief gekregen had en die hij een tijdperk van 62 jaren als leeraar van het Godsrijk was voorgegaan. Meenende veel nut te hebben gesticht, bekende hij weemoedig, toch ook in veel zijn plicht te kort te zijn gekomen, waarvoor hij van God en gemeente vergiffenis inriep, terwijl hij die vergiffenis uit reinen harte schonk aan allen, die iets tegen hem misdaan hadden en de gemeente bedankte voor de weldaden, hem bewezen. Gezongen werd Ps. 118 vs. 1, 7 en 14, Gez. 19 vs. 1, 4 en 8, Gez. 62 vs. 1, 2 en 9 en tot slot Gez. 96.

Was de bejaarde leeraar bij het afscheid weenende, ook menig toehoorder werd diep getroffen door de gevoelvolle afscheidswaarden. Dat hij zijne laatste levensdagen in rust onder Gods zegen moge doornbrengen wordt hem door steller dezes van harte toegewenscht.

Avondmaalskan met schaal. (1825)

15. Wie is ds. Tonckens?

Nadat Peize met tranen in de ogen afscheid heeft genomen van ds. Tonckens op 15 november 1891, blijft toch nog een vraag: wie is ds. Tonckens?

Naast predikant van de hervormde gemeente van Peize is hij ook echtgenoot en vader van drie dochters en een zoon. Zijn derde dochter is binnen een maand na de geboorte overleden. Zijn oudste dochter Anna overlijdt in 1853, 22 jaar oud. Zijn tweede dochter Froukje trouwt met een Peizer jongeman, ds. Harm Jan Frima, zoon van notaris Frima van Jagtlust aan de Roderweg. De zoon Warmolt Tonckens, een nakomertje uit 1848, wordt jurist, trouwt met een domineesdochter en zal een glanzende ambtelijke carrière beëindigen als gouverneur van Suriname.¹²⁵

Waarom blijft ds. Tonckens tot zijn 84e zijn ambt uitoefenen? In de 19e eeuw is het gebruikelijk dat je blijft werken tot je krachten dat niet meer toelaten. Meestal is dat omstreeks het 65e jaar. Vandaar dat dat jaar uiteindelijk is gekozen als jaar van pensionering. Maar blijf je sterk van lichaam en helder van zinnen, dan blijf je ook werken. Dat ds. Tonckens financiële motieven heeft om door te werken, is vermoedelijk niet het geval. Hij is niet onbemiddeld. Zo heeft hij bijvoorbeeld van zijn vader, President van het Provinciaal Gerechtshof van Drenthe, het Nijsinghhuis in Eelde geërfd. Dat verhuurt hij aan de burgemeester van Eelde tot B&W van Eelde het in 1893 van hem kopen voor bijna f 3500.¹²⁶

Misschien is er een andere motivatie. Zijn intreetekst op zondag 3 januari 1830 is uit Johannes 9: *Ik moet werken de werken Desgenen die Mij gezonden heeft, zoolang het dag is; de nacht komt wanneer niemand werken kan.*

Bij zijn afscheid kiest hij tot tekst uit hetzelfde evangelie: *Ik heb voleindigd het werk dat Gij Mij gegeven hebt om te doen. (Joh. 17:4b)*

Die twee teksten typeren misschien de predikant als onvermoeibare werker. Niet alleen het eeuwig heil der Peizers heeft hij daarbij op het oog, ook hun vorming tot fatsoenlijke burgers is zijn doel. Hij geeft al die jaren een aantal uren les aan de lagere school (hij heeft een onderwijsbevoegdheid¹²⁷), hij catechiseert de jeugd en leidt zo nu en dan bijbelstudies voor volwassenen.

Waar staat ds. Tonckens in de felle richtingenstrijd die de hervormde kerk in de 19e eeuw kent?

Van een terugkeer tot de leer en de orde van Dordt 1618/19, zoals de afgescheidenen voorstaan, moet hij niet veel hebben. Zijn schoonvader, ds. Themmen, is in 1833 geëindigd als predikant van Hornhuizen-Kloosterburen, vlakbij Ulrum, en heeft de felle strijd rond de strijdlustige dominee Hendrik de Cock nog meegemaakt. Ongetwijfeld heeft hij geen sympathie voor de afgescheidenen aan zijn schoonzoon overgedragen.

Is ds. Tonckens beïnvloed door de moderne stroming die vraagtekens zet bij de gangbare bijbelopvattingen? Een aantal landelijk bekende predikanten, zoals Conrad Busken Huet, Allard Pierson, Ferdinand Domela Nieuwenhuis, hebben allen kansel en kerk opgegeven. Zij staan niet meer achter de boodschap van de kerk. Ook dicht bij huis slaan moderne inzichten toe. Ds. Borgesius van Norg legt in 1874 zijn ambt neer, gaat alsnog rechten studeren en wordt kantonrechter in Appingedam. Niet alleen zit ds. Borgesius in dezelfde ring als ds. Tonckens. (Een ring in de Nederlandse Hervormde Kerk is een groep van een klein aantal gemeenten die elkaar ondersteunen, bijv. in geval van vacatures). Ds. Borgesius is ook een zwager van Johannes Tonckens, burgemeester van Norg, die weer een neef is van de predikant van Peize.¹²⁸ De twee predikanten Tonckens en Borgesius kennen elkaar dus goed; wel is de laatste 27 jaar jonger dan de eerste.

We komen iets meer te weten over ds. Tonckens als het *Nieuwsblad van het Noorden* op 28 juni 1895 bericht over zijn sterven:

PEIZE, 26 juni. Na voor eenige jaren rust genomen te hebben, overleed gister te Roden de heer Tonckens, die voor dien tijd 60 jaar predikant was bij de Ned. herv. gem., alhier. Een langen tijd dus had de eerwaarde man onze kerk gediend vóór hij rust ging nemen. Hij deed zich kennen als een groot voorstander van de moderne richting. In het laatst van zijn leven was hij kindsch geworden. Gedurende zijn ambtsvervulling was hij steeds op zijn post en boezemde de deftige geestelijke door zijnen humanen omgang en uitgebreide kennis ook anders denkenden diepen eerbied in. Hij ruste zacht!

Ds. Joachimus Lunsingh Tonckens wordt begraven op de begraafplaats van Roden en niet naast zijn vrouw en dochter aan de Oude Veldwijk in Peize, waar hij zich oorspronkelijk een plaats had toebedacht. Hij is 88 jaar geworden.¹²⁹

16. Asser Heren tergen Peizer Kerkvoogden

In een brief van de kerkvoogdij van de Hervormde Gemeente van Peize van 9 juni 1892 uiten de kerkvoogden op niet mis te verstane wijze hun ongenoegen:

. . . zeker is het, dat wij, indien onze voorstellen niet tijdig door U worden beantwoord, genoodzaakt zijn onze betrekking neder te leggen.

Waatoe zouden wij op onze hoge jaren ons als onmondigen laten behandelen?

*(. . .) maar mannen op onze jaren, die huns inziens, de zaak door hen beheerd, zoo zuinig mogelijk administreeeren, verdienen niet met zooveel geringschatting te worden afgewezen.*¹³⁰

De mannen die deze brief ondertekenen zijn Bareld Lunsche en Jannes Ensing, respectievelijk president en secretaris, boer en bakker, 86 jaar en 76 jaar, ruim 30 jaar en ruim 10 jaar onafgebroken kerkvoogd. Niet alleen zijn deze twee mannen vergrijsd in hun werk voor de kerk van Peize, zij stammen uit families die al sinds jaar en dag de kerk mede besturen.

Met dit gegeven in het achterhoofd begrijpen we beter de verontwaardiging die spreekt uit de brief van 9 juni 1892.

Het zijn niet de eersten de besten aan wie de aangehaalde brief is geadresseerd. Het is *het Provinciaal College van Toezicht op het beheer der kerkelijke goederen en fondsen van de hervormde gemeenten in Drenthe*. De zes leden van dit college zijn even deftig als de naam van het college lang is. Voorzitter is Mr. J. Linthorst Homan, gedeputeerde en later Commissaris van de Koningin, secretaris Mr. J.G. Westra van Holthe, advocaat en later burgemeester van Dwingeloo en eigenaar van de Dwingelse havezathe Oldengaerde (en vanaf 1896 schoonzoon van Linthorst Homan).¹³¹

Voor elke financiële transactie van een kerkvoogdij uit Drenthe is toestemming nodig van dit Provinciaal College van Toezicht. En de Heren uit het college zien vooral scherp toe dat de kerkvoogdijen niet rommelen met de verschillende goederen die zij beheren. Er wordt een duidelijk onderscheid gemaakt tussen pastoriegoederen,

kerkvoogdijgoederen en kosteriegoederen. De opbrengsten van de pastoriegoederen komen uitsluitend ten goede aan de predikant. Die haalt daar het grootste deel van zijn inkomsten uit. De kerkvoogdijgoederen dienen voor het onderhoud van de gebouwen, de kerk, de pastorie en de kosterie, de woning van de onderwijzer die teven koster is. Het kleinste gedeelte van de goederen die de kerk beheert, de kosteriegoederen, dienen als beloning voor de koster – voorzanger - organist.

Het inkomen van de predikant in veel Drentse dorpen is karig. Het is dus te begrijpen dat het College van Toezicht scherp op de kerkvoogdijen let. Dat de sfeer tussen het College en de verschillende kerkvoogdijen niet altijd optimaal is, is dus wel te begrijpen.

Welk conflict speelt in 1892?

Ds. Tonckens is in november 1891 na bijna 62 jaren met emeritaat vertrokken naar Roden en vòòrdat de nieuw beroepen predikant de pastorie in kan trekken, moet die grondig worden gerestaureerd. De verbouwing van de pastorie wordt begroot op f 3335,08⁵.¹³² (De diaconie heeft voor de bouw van het armenwerkhuis in 1859 bijna hetzelfde neer moeten tellen.) De kerkvoogdij heeft een pakket aan obligaties met een totale nominale waarde van f 3400. Dat pakket levert maar 2 ½ % rente op per jaar, dus willen de kerkvoogden dat graag gebruiken voor de pastorierestauratie. Geld lenen is duurder want dan betaal je 4 % rente per jaar.¹³⁴

De kerkvoogden vragen toestemming aan het Provinciaal College van Toezicht. Maar het college doet moeilijk. Wat is namelijk het geval? Uit de jaarlijkse rente van deze obligaties betaalt de kerkvoogdij de predikant elk jaar f 18. Waar komt deze betaling vandaan? Behoren deze obligaties dan wel echt tot de kerkvoogdijgoederen? Komt jaarlijkse betaling aan de predikant niet in gevaar als de obligaties worden verkocht?

De kerkvoogdij duikt in de boeken en bericht terug dat al in 1817 dit bedrag aan de toenmalige predikant, ds. Los, betaald werd. Toen was het f 17, in 1823 is het f 18 geworden en zo is het gebleven. Waarom dit bedrag? Niemand weet het.

De kerkvoogdij laat de aanstaande predikant van Peize ook een brief schrijven waarin hij volledig instemt met de handelwijze van de kerkvoogdij. Het Provinciaal College vergadert, wikt en weegt en besluit dan dat de kerkvoogdij van Peize de obligaties mag verkopen, maar

niet allemaal, slechts tot een bedrag van f 2600, zodat er voldoende overblijft om van de 2 ½ % rente elk jaar f 18 aan de predikant uit te keren.

Het voltallige College van Notabelen en Kerkvoogden in Peize ervaart dit besluit als de zoveelste tegenwerking van het College van Toezicht en is zo langzamerhand des duivels, als je dat van kerkelijke dienaren zeggen mag. Door dit langdurige getalm en gezeur over die f 18 hebben ze geld moeten lenen om de aannemer tussentijds te kunnen betalen en nu kunnen ze nog niet helemaal af van die obligaties die maar 2½ % opbrengen. Ze begrijpen niets van het College van Toezicht, want die beoordeelt ieder jaar de begroting en kan dus altijd controleren of de predikant die f 18 wel krijgt.

De secretaris van de kerkvoogdij, Jannes Ensing, schijft op 9 juni 1892 een brief aan het College van Toezicht, waarin hij onomwonden zijn beklag doet over de arrogantie van het College. Zie het begin van dit hoofdstuk.

Aan het eind van dezelfde brief slaat hij een andere toon aan:

*Gaarne zouden wij zien dat Uw Collegie zelf het beheer overnam en ons van eene betrekking ontlaste, die niet meer voor ons past. Indien wij niet vreesden alles op losse schroeven te zetten, wij hadden reeds collectief bedankt.
(. . .)Heeren! De zaak is te ernstig om met hartstocht of non-chalance behandeld te worden; maar krijgen wij niet tijdig antwoord dan mogen de gevolgen voor Uwe rekening zijn.*

Het College van Toezicht reageert nauwelijks op de opgelopen temperatuur in Peize. Zij leggen de procedure nog eens uit en besluiten dan:

dat het college zich overeenkomstig zijn plicht verzet en zal blijven verzetten tegen een vervreemden der pastoralia door de kerkvoogden van welke gemeente ook dit zal geschieden.

Deze zin doet Jannes Ensing besluiten ogenblikkelijk zijn kroontjespen weer in de inktpot te dopen:

Hoe in het slot der aangehaalde missive van 11 dezer nr 20 sprake kan zijn van vervreemden van pastoralia door kerkvoogden ver-

*klaren wij niet te kunnen begrijpen. Immers, nooit is het in kerkvoogden en notabelen opgekomen om aan de pastoralia te kort te doen.*¹³⁴

Nee, het komt jarenlang niet meer goed tussen de kerkvoogdij van Peize en het Provinciaal College van Toezicht. Regentesk optreden in Assen raakt aan een licht ontvlambaar Drents dorps sentiment.

Secretaris van de kerkvoogdij **Jannes Ensing** (1816-1893) is een zoon van Jan Ensing, kerkvoogd in 1862, en Margaretha Luinge.

17. Een paard of een ezel, dat scheelt een paar centen

We kunnen het ons niet goed voorstellen, maar bestrate wegen zijn nog niet zo oud. De eerste kunstweg wordt in Peize aangelegd in 1884. Dat is de klinkerweg die Roden en Peize met Groningen verbindt. Zo'n klinkerweg is voor de mensen een bijzondere ervaring. Een boer omschrijft die zo: *'Het is te dezer tijd een lust de straatweg te bewandelen, overal is het vuil en modderig, doch zodra men de straatweg bereikt is het even alsof men in een droog jaarsaizoen verplaatst is, zoo effen en droog, zonder zich in het minste te bevuilden, kan men op zijn gemak dezelve bewandelen.'*¹³⁶

Het aanleggen van de straatweg van Roden naar Groningen kost veel geld. Het stuk over het grondgebied van de gemeente Peize kost de lieve som van f 96.000. Rijk en provincie nemen daarvan f 56.000 voor hun rekening, zodat de gemeente nog f 40.000 moet financieren. Dit geld wordt geleend met de afspraak elk jaar f 500 af te lossen gedurende de eerstkomende 80 jaar. Om gelden te vangen plaatst de gemeente twee tolleren, één in het Peizerwold en één aan het Moleneind.¹³⁷

De tolleren zijn de inwoners natuurlijk een doorn in het oog en tolgaarden zijn weinig populair. De bijbelse combinatie *'tollenaren en zondaren'* wordt hier wel niet meer gebezigd, maar de centen houdt ieder liever toch in eigen zak. De Dwingelder predikant Cornelis van Schaick zei het al: *Ieder rekent en berekent, en een Drentsche boer hangt er van aan elkander.*¹³⁸ Talrijk zijn de anecdotes over slimmigheden waarmee Peizers met de tolleren omgaan. Zo is ook ds. Lucas Johannes van Hoorn, predikant in Peize van 1895 tot 1898, aan het rekenen. Hij heeft namelijk twee zonen die naar het Stedelijk Gymnasium in Groningen gaan. (In 1947 zal dit gymnasium de naam Praedinius Gymnasium krijgen.) De knecht van ds. van Hoorn brengt en haalt de jongens van het Gymnasium en om de kosten te drukken laat hij het koetsje trekken door twee ezels in plaats van een paard. De ezels zijn op dit moment nog tolvrij, een paard is dit niet.¹³⁹

Ook de voorganger van ds. Van Hoorn, ds. Gerrit Thomas Gerritzen, heeft zorgen gehad over zijn inkomen. Hij is hier gekomen in 1892 in een geheel gerestaureerde pastorie als opvolger van ds. Tonckens op een totaal inkomen dat geschat wordt op f 1350 per jaar.¹⁴⁰

Als ds. Gerritzen twee jaar in Peize is, krijgen kerkvoogden en notabelen plotseling een brief van hun predikant, waarin hij vraagt zijn tractement met f 100 per jaar te verhogen. Anders gaat hij weg; hij heeft een beroep binnen van Oosterlittens en van Nieuw-Beerta. Graag nog vanavond, zondag 5 augustus 1894, antwoord.

Uit de formuleringen in de notulen van de kerkvoogdij kun je de indruk krijgen dat er meer aan de hand is. Ik vermoed dat bij de komst van ds. Gerritzen de kerkvoogdij een enkel onderdeel van de pastoriegoederen heeft achter gehouden om iets te kunnen doen aan het sterk verwaarloosde kerkgebouw. Zij hebben al eens eerder openhartig meegedeeld dat zij liever de bezittingen als één geheel beschouwen, alles ten dienste van de hervormde gemeente van Peize.¹⁴¹ Als dan ds. Gerritzen daar na twee jaar achter komt, zet hij de kerkvoogden voor het blok: die f 100 per jaar die ontbrak erbij of ik ben weg. Ik wil het vanavond nog weten.

Overwegende, dat Kerkvoogden en Notabelen zich overtuigd houden dat de tegenwoordige predikant zijne roeping en verplichting met ijver en nauwgezetheid vervult en algemeen in de Gemeente geacht en bemint wordt, zoodat de gemeente prijs stelt op het behoud van de tegenwoordigen predikant en ten einde een bewijs van achting en toegenegenheid aan de tegenwoordige titularis te geven is besloten het bestaande contract te niet te doen en Zijne Eerwaarde met ingang van 1 jan 1894 in het volle en vrije beheer van alle pastoriegoederen der Ned. Herv. Gem. van Peize te stellen.

Aldus de notulen van de vergadering van zondag 5 augustus 1894. Zelden heeft het College van Kerkvoogden en Notabelen zo minzaam over zijn predikant geschreven. Een jaar later vertrekt ds. Gerritzen naar Noordbroek.

Uit een notitie van vele jaren later vanuit zijn laatste standplaats Beusichem:

*Ds. G.Th. Gerritzen (1854-1944) was een aardige man, bovendien sociaal voelend. Hij hielp waar hij kon.*¹⁴²

In 1899 besluit de kerkvoogdij eindelijk, na vele verzoeken van de kerkenraad, een kachel in de kerk te plaatsen. Tot dan toe hebben de kerkgangers zich 's winters warm moeten houden met een kerkstoof,

met daarin een aardewerken test met een paar warme turfjes. Soms ging de kerkdienst gewoon niet door, als het te koud was. Maar voor het eerst in ruim 600 jaar zullen de kerkgangers in de winter van 1899/1900 er warm bij zitten.

De kachel wordt middenin het schip geplaatst. Om de kachelpijp via het houten tongewelf naar het dak te leiden, is het nodig het gewelf te beklimmen, bijgelicht door een lantaarn. Misschien is op dat moment wel het idee geboren een opslagruimte boven het koor te creëren door een platte zoldering aan te brengen en ook een dakkapel om daarbij licht te hebben. Dat gebeurt in 1902.¹⁴⁵

Elektrisch licht is er dan nog niet in de kerk. Pas in 1920 zullen pastorie, kosterie en kerk op elektriciteit worden aangesloten.¹⁴⁶

18. Peizer Kerkvoogden in opstand tegen Hervormd Toezicht

In de *Nieuwe Groninger Courant* van donderdag 5 juni 1902 lezen we het volgende opmerkelijke bericht:

Peize, 5 Juni. Vele kerkvoogdijen der Herv. gem. in Nederland worden niet weinig in hunne vrijheid van beweging beperkt door het Algemeen College van Toezicht.

Ook in Peize is dat het geval. Toen werd voorgesteld een nieuwe pastorie te bouwen, werd daartegen geen bezwaar gemaakt; nu het er vooral daardoor met de financiën der kerkvoogdij minder rooskleurig uitziet en h.h. kerkvoogden meenen, dat zij zonder bezwaar voor de toekomst eene kleine geldleening kunnen uitschrijven, weigert het C. v. T. zijne toestemming te geven, terwijl de kerkvoogden vast besloten zijn om den kerkelijken omslag niet meer te verhoogen.

Tegen Donderdag den 12en dezer worden nu door h.h. kerkvoogden de manslidmaten opgeroepen, om van hen machtiging te ontvangen tot verbreking van den band met het C. v. T., waaronder men zich te kwader ure heeft gesteld.

(De *Nieuwe Groninger Courant* spreekt over een nieuw gebouwde pastorie. Dat is een vergissing. De pastorie, huize Kortland uit 1776, is wel grondig gerestaureerd in 1892 na het vertrek van ds. Tonckens.)

Eenzelfde bericht als in de *Nieuwe Groninger Courant* verschijnt een dag later in de *Provinciale Drentsche en Asser Courant*.

Wat is er gebeurd en welke beslissingen moeten de manslidmaten op donderdag 12 juni precies nemen?

De ergernissen over het uiterst gedetailleerde en bureaucratische optreden van het *Provinciaal College van Toezicht op het beheer der kerkelijke goederen en fondsen van de Hervormde Gemeenten in Drenthe* dateren al van jaren. Nu, in 1902, kampt de kerkvoogdij met een tekort aan geld in de kas. Ze kan rekeningen niet op tijd betalen, acuut onderhoud aan de toren en het kerkgebouw moet wachten. Dus vragen ze aan het Provinciaal College van Toezicht om een lening van f 700 te mogen aangaan. Het College weigert dit; het tekort dient structureel aangepakt te worden. Het beveelt de kerkvoogden aan om

de hoofdelijke omslag te verdubbelen. Inderdaad is deze omslag in Peize niet hoog. In 1902 worden 135 personen aangeslagen voor in totaal f 426,37. Elk jaar stellen kerkvoogden deze hoofdelijke omslag vast op grond van gegevens van de belastingdienst. De kerkvoogdij is er oprecht van overtuigd dat verhoging van de hoofdelijke omslag mensen weg zal jagen. Juist enkele meest gegoeden zullen dan bedanken als lid. Maar het Provinciaal College van Toezicht antwoordt, dat *'het nog te veel vertrouwen stelt in de gehechtheid van de ingezetenen van Peize aan de Nederlandsche Hervormde Kerk dan dat het zou kunnen veronderstellen, dat velen zich eene billijke en noodige verhooging der lasten ten behoeve van die kerk niet zou willen getroosten.'*

Na dit antwoord is de maat vol voor president-kerkvoogd Aldert Ebbinge.

De kerkvoogdij schrijft een vergadering uit voor donderdag 12 juni 1902 en daarop zullen zij voorstellen dat alle stemgerechtigde manslidmaten zich uitspreken vóór of tegen een zogenaamd vrij beheer, los van het College van Toezicht, *'waaronder men zich te kwader ure'* ooit had gesteld, zoals de kranten het formuleerden.

De secretaris van het Provinciaal College van Toezicht krijgt zaterdagmorgen 7 juni een brief van de waarnemend secretaris van het landelijke Algemeen College van Toezicht, waarin hij op grond van het bericht in de Nieuwe Groninger Courant aandringt op stevige maatregelen tegen de Peizer kerkvoogden en wel zo spoedig mogelijk. In een tussenzin merkt hij nog op: *'De vraag in hoeverre eene gemeente kan worden verhinderd zich aan onze organisatie te onttrekken is een zeer stekelige en a priori niet te beantwoorden.'* Het is wel duidelijk, Peize is iets gevaarlijks van plan en dat moeten we zien te voorkomen.

Na ontvangst van deze brief houden deze zelfde zaterdag voorzitter en secretaris van het Provinciaal College spoedberaad. Zij besluiten tot een spoedvergadering van het College a.s. maandag 9 juni, waartoe de leden buiten Assen per telegram worden geconvoceerd. Op die vergadering zullen voorstellen aan de orde komen om de kerkvoogden uit Peize te schorsen in hun bediening en voor ontslag voor te dragen aan het landelijke Algemeen College van Toezicht. Zij stellen een brief op voor het College van Kerkvoogden en Notabelen te Peize, waarin zij het uitnodigen met een afvaardiging te verschijnen op de spoedvergadering van a.s. maandag om duidelijk te maken dat de krantenberichten onjuist zijn of, zo schrijven zij, *'ten einde U over die onverklaarbare stap te kunnen verantwoorden.'* Ook staat in de brief dat

er voorstellen klaar liggen om de Peizer kerkvoogden te schorsen en voor ontslag voor te dragen.

Op zondagmorgen om 7 uur zadelt een bode uit Assen zijn paard en rent met deze brief naar Peize. Vóór de kerkdienst ontvangen de kerkvoogden de brief. De opzet is hun duidelijk. Als zij morgen worden geschorst, is de vergadering van donderdag waarin de gemeente zal stemmen over wel of geen vrij beheer, niet rechtsgeldig. Na de kerkdienst delen kerkvoogden dan ook aan de gemeente mee dat de vergadering die voor donderdag was vastgesteld, niet donderdag maar vanavond, zondagavond dus, gehouden zal worden. En zo gebeurt. Om 7 uur komen 29 stemgerechtigde manslidmaten bij elkaar. Dat getuigt, voor Peizer begrippen althans, van een grote belangstelling. Van deze stemmen 25 vóór vrij beheer, 1 tegen en 3 blanco. Als het Provinciaal College van Toezicht alsnog akkoord gaat met de lening van f 700 gaat dit alles niet door.

De dag daarop gaan de president-kerkvoogd Aldert Ebbinge en de ontvanger Giliam Mulder naar de vergadering van het Provinciaal College in Assen. In die vergadering verdedigt Aldert Ebbinge de positie van de Peizer kerkvoogdij met verve. Ze hebben grote onkosten aan toren en kerkgebouw, een verhoging van de hoofdelijke omslag is niet verantwoord, zij hebben geen andere keus dan geld te lenen, al of niet zonder toestemming van het College van Toezicht. Op zich is hij niet tegen toezicht, regelmatig toezicht is zelfs wenselijk, voegt hij er nog aan toe. Het Provinciaal College is onder de indruk van zijn betoog en zoekt en vindt een uitweg. Als de kerkvoogden een nieuw verzoek indienen om een lening van f 700 te mogen aangaan, waarbij zij motiveren dat het tekort ontstaan is door buitengewone onkosten aan toren en kerkgebouw, staat het Provinciaal College wel positief tegenover dit verzoek.¹⁴⁷

Twee dagen later staat in de *Provinciale Drentsche en Asser Courant*:

*Naar wij vernemen, verklaarden kerkvoogden, na wederzijdsche bespreking en na tot overeenstemming te zijn gekomen omtrent de geldelijke quaestie, van verdere pogingen, om den band met het algemeen college te verbreken, af te zien.*¹⁴⁸

De brand is geblust. Op naar de volgende.

President-kerkvoogd **Aldert Ebbing**e (1850-1928) is notabel sinds 1884 en kerkvoogd sinds 1900.

Sinds 1888 is hij ook lid van de gemeenteraad en vele malen wethouder. Aan dit lidmaatschap zal een einde komen na de gemeenteraadsverkiezing in juni 1919, als na de invoering van het algemeen kiesrecht in Peize de SDAP wint en er een einde komt aan de heerschappij van de grotere boeren in Peize.¹⁴⁹

Zijn vader, ook **Aldert Ebbing Aldertszoon** (1823-1877) heeft het Willingehuis aan de Roderweg (later Jagtlust genoemd) na het overlijden van Frederik Veith in 1872 van diens erfgenamen gekocht voor f 10.810.¹⁵⁰ Zijn moeder **Harmtien Brink** is een dochter van **Roelof Brink** (1799-1854), landbouwer op de Achterste Horst (Huis ter Hansouwe) (zie hoofdstuk 6).

Aldert Ebbing (1850-1928) is getrouwd met Margaretha Johanna Ebbing. Hun gemeenschappelijke overgrootvader is **Aldert Ebbing**e (1752-1808), die als één van de vier VOLMAGTEN op de gevelsteen boven de zuidingang van de toren vermeld staat. (Er staat Ebbinga, maar dat moet een fout zijn.)

19. Peize vrijzinnig Hervormd

In de tijd dat God nog niet verdwenen is uit Jorwerd, woont en werkt daar een dominee, ds. Ris Lambers, die gegrepen is door het motto van de Verlichting: *durf te weten, durf te denken*.

Hij studeert en schrijft boeken, over brahmanisme, spiritisme en Chinese filosofie. Geert Mak weet overigens te vertellen dat hij bekender is geworden door twee van zijn dochters. Die weten een jonge medicijnenstudent te inspireren tot een aantal romantische gedichten. Op zichzelf is dat niet iets bijzonders. Knappe domineesdochters doen dat al eeuwen. Bijzonder is wel dat de student in dit geval Jan Slauerhoff heet.¹⁵¹

Een minstens even studieuze dominee vinden we in een andere pastorie. De theoloog Louis Adriën Bähler kiest bij zijn promotie tot doctor in de godgeleerdheid als 13^e stelling: *“Bij een goede opleiding van een Christen-Theoloog mag het aan eenige studie van het Boeddhisme tegenwoordig niet ontbreken.”* Hij is niet alleen geïnspireerd door het boeddhisme, hij is ook een groot bewonderaar van Leo Tolstoj, hij is socialist, anarchist, anti-militarist; men fluistert dat hij met zijn vrouw een jozefshuwelijk heeft. Kortom, hij is een oprecht en bewogen dwarsligger. Hij schrijft graag en veel.¹⁵² Met zijn opvattingen komt hij natuurlijk een keer in conflict met zijn kerk. Als hij in Oosterwolde predikant is, klaagt het Provinciaal Kerkbestuur van Friesland hem aan bij de synode vanwege zijn sympathieën voor het boeddhisme. Na eerst veroordeeld en geschorst te zijn, wordt hij door de synode uiteindelijk vrijgesproken. Daar zijn mensen uit de orthodoxe vleugel van de kerk weer zeer verbolgen over en de ‘Gereformeerde Bond tot verbreiding en verdediging van de Waarheid in de Ned. Herv. Kerk’ wordt opgericht. Dat is in 1906, eerst onder een iets andere naam.¹⁵³ Ds. Bähler houdt het niet vol als hervormd predikant en vestigt zich in 1912 met zijn vrouw Gesina Bähler - Boerma op het landgoed Lemferdinge in Paterswolde.¹⁵⁴ Indringende vragen komen op de kerk af door nieuwe ontdekkingen in allerlei wetenschappen, de biologie met de evolutieleer, de antropologie met de kennis van andere culturen en godsdiensten, de psychologie die de religiositeit van de mens onder de loupe neemt, de taalkunde die de bijbel historisch-kritisch leest.

Een misschien nog wel grotere uitdaging voor de kerk vormen ontwikkelingen in de samenleving: het strijdlied *‘Ontwaakt, verworpenen*

der aarde' klinkt steeds luider en kerk en kapitaal worden dikwijls in één adem als de vijanden van de arbeiders genoemd. De kerk zou met haar boodschap opium hebben verstrekt aan het volk dat zich daarna willoos heeft laten uitbuiten door het kapitaal.

Theologen als Ris Lambers en Bähler staan midden in deze uitdagingen, stellen vragen bij het klassieke belijden van de kerk en verleggen grenzen. Eerst heten ze modern, later komt de naam *vrijzinnig* op.

De Nederlandse Hervormde Kerk is rond de eeuwwisseling nog stevig geworteld in de Nederlandse samenleving, maar wel buitengewoon sterk verdeeld.

Van verdeeldheid merken we in Peize niet veel. Als ds. de Jonge, predikant in Peize van 1903 tot 1906, in de kerkenraadsvergadering van 16 juli 1906 aandringt *'op krachtige vereeniging tot verweer om de vrijzinnige beginselen in de kerk hoog te houden en ondersteuning van het werk van de vereeniging van vrijzinnige hervormden in Drente'*, ondervindt hij geen protest. De Peizer verwacht van zijn kerk dat zij aanwezig is bij de randen van zijn leven, bij zijn wieg met de doop en bij zijn graf met een goed woord en dat zij de jeugd een eenvoudige moraal inprent. Meegenomen als een lied in de kerk zijn hart verwarmt, een woord in de preek zijn gemoed treft. Maar dominee moet wel goed op zijn pastoriegoederen letten.

Ds. de Jonge mag natuurlijk voor zijn verwarming turf steken van de pastorievenen, maar als hij de man die de turf voor hem verzamelt, beloont met extra turf uit hetzelfde veen, hebben de kerkvoogden daar bezwaar tegen. Ook voor toekomstige generaties predikanten moet er turf overblijven.¹⁵⁵

Ook de pacht van f 35 per jaar die ds. de Jonge vraagt voor een wei uit de pastoriegoederen, vinden de kerkvoogden veel te laag. Zij besluiten dan ook, dat zij die pacht zullen verhogen tot f 60 zodra hun predikant vertrokken is naar elders.¹⁵⁶ En notabel Reinder Zuideveld klaagt erover dat de sloten om een bepaald perceel hooiland van de pastorielanden zo slecht onderhouden worden. *Hij verzoekt bij den Predikant op het geregeld schoonmaken der slooten aan te dringen*, aldus de notulen van 30 april 1906.¹⁵⁷

Vrijzinnig? Best, maar vuile sloten kan het College van Kerkvoogden en Notabelen niet laten passeren.

Reinder Zuideveld is in 1902 zijn broer Lambertus opgevolgd als notabel. Hij is een oomzegger van Klaas Zuideveld, die 30 jaren kerkvoogd is geweest.

20. Ben ik mijns broeders hoeder?

Rust, reinheid en regelmaat, dat schijnt de basis te zijn voor een goede geestelijke en lichamelijke gezondheid. Daarnaast streeft de diaconie der Hervormde Gemeente van Peize in haar armenwerkhuis aan de Vriezerweg. Enkele artikelen uit de reglementen die daar gelden:¹⁵⁸

Art. 5 De vader en de moeder zullen zorgen, dat alle verplegelingen op den bepaalden tijd zich naar bed begeven en opstaan; dat de kinderen boven de vijf en beneden de twaalf jaren, getrouw en geregeld ter school gaan, en daar op den tijd verschijnen en vandaar terugkomen. Voorts, dat ouden en jongen, zoo veel doenlijk, vlijtig ter kerk gaan, en zij, die nog geen lidmaten zijn, geregeld ook de catechisatiën bezoeken.

Art. 9 Niemand zal mogen vloeken, ligtvaardig zweren of onbetamelijke woorden spreken en allen zullen steeds de meeste bescheidenheid, beleefdheid en dienstvaardigheid aan den dag moeten leggen.

Het zal duidelijk zijn: geen Peizer wil daar heen. Maar de diaconie is onverbidlijk: als je ondersteuning nodig hebt, dan moet je naar het werkhuis. Ds. van Apeldoorn, predikant in Peize van 1907 tot 1911, gaat in 1909 op bezoek bij een weduwe met de mededeling dat zij naar het werkhuis moet als zij ondersteuning van de diaconie wil krijgen. Hij kon echter, *‘toen hij bemerkte hoe de vrouw aan haar woonplaats hing en hare weinige bezittingen, toen hij hoorde hoe ze altijd haar krachten had ingespannen om vrij te blijven, en toen hij zelf een ogenblik zich in haar toestand verplaatst had, niet langer er op aandringen.’* Aldus zijn eigen verslag van de kerkenraad van 10 november 1909.¹⁵⁹ De diakenen houden echter vol. Het werkhuis loopt anders leeg. Inderdaad zijn er in de zomer van 1910 niet meer dan drie verpleegden.¹⁶⁰ Het salaris van de vader en moeder is wel f 175 per jaar, naast vrije kost, inwoning, vrij vuur en licht.¹⁶¹ En de diaconie wil graag dat het werkhuis netto iets opbrengt.

De 24-jarige kandidaat Johannes Lodewijk van Apeldoorn is op 6 januari 1907 bevestigd door prof. Meyboom, voorheen predikant in Assen en daar het boegbeeld van het vrijzinnig protestantisme in Drenthe.¹⁶²

Ds. van Apeldoorn laat bij zijn intree al zien waar hij staat. Zijn tekst is het woord van Kaïn: *Ben ik mijns broeders hoeder? 'Een rooie'*, zal een Peizer hem later noemen, *'een strijder'*, zegt een ander.¹⁶³

Gedurende de vier jaren dat hij in Peize staat, bemoeit hij zich actief met de maatschappelijke ontwikkelingen. Het jaar 1909 is het jaar van de coöperaties. Eerder, in 1896, is al de Coöperatieve Handkracht Zuivelfabriek "De Goede Verwachting" tot stand gekomen.¹⁶⁴ Op 13 maart 1909 volgt dan de coöperatieve bakkerij "Ons Belang"¹⁶⁵ en op 18 oktober van dat zelfde jaar wordt de Coöperatieve Boerenleenbank Peize opgericht. Medeoprichters van de bank (en misschien ook wel van de bakkerij) zijn burgemeester Krull en ds. van Apeldoorn. De predikant wordt voorzitter van de raad van bestuur van de bank en de burgemeester wordt secretaris. Kassier en enige betaalde kracht van de bank wordt de ontvanger van de kerkvoogdij Giliam Mulder, landbouwer aan de Roderweg¹⁶⁶, op dit moment ook lid van de gemeenteraad.

In 1910 stelt ouderling Harm Wilkens Hindrikszn in de kerkenraad voor naast het Avondmaal in het voorjaar ook in het najaar Avondmaal te vieren. *'Zoodra men er van meerdere zijde op aandringt, is hij* (Ds. van Apeldoorn) *gaarne bereid om ook in het najaar avondmaal te vieren al ziet hij niet in dat het eenige beteekenis heeft.'* (citaat uit notulen van 17 januari 1910). De andere leden van de kerkenraad sluiten zich aan bij de mening van de predikant. Het blijft bij eenmaal per jaar.

Het enige andere sacrament dat de protestantse traditie kent, de Doop, wordt nog wel in ere gehouden in Peize. In de eerste jaren na de eeuwwisseling worden ongeveer 40 jonge kinderen per jaar gedoopt en dat betekent dat de grote meerderheid van jonggeborenen in Peize de doop ondergaat.¹⁶⁷ Voor veel Peizers is dit het enige contact met de kerk: de doop aan het begin van een nieuw leven en een woord van de predikant aan het einde bij het graf. Hardnekkige dorpsgewoonten of een besef dat geboorte en dood een geheim bergen waar de kerk misschien een woord voor heeft?

De ontvanger van de kerkvoogdij en kassier van de boerenleenbank, de landbouwer **Giliam Mulder**, is een zoon van Willem Seymour Mulder, ondermeester in Peize van 1848-1852, later deurwaarder in verschillende plaatsen in Nederland, maar vooral bekend als dichter, in het bijzonder van kinderliedjes.¹⁶⁸

Wellicht is er nog wel een rechtgeaarde Drent te vinden, hoogbejaard en romantisch van aard, die in zijn of haar jonge jaren het volgende lied van Willem Seymour Mulder uit volle borst heeft meegezongen:

*Kent gij het plekje op Neerlands grond
Het rijkt aan oudheden, ver in 't rond?
Waar men nog met bewondering let
Op Tumuli en hunebed*

*O ja, o ja
't Is ons bekend
't Aloud, eerwaardig
Landschap Drenth.*

De dichter is de laatste jaren van zijn leven bij zijn zoon Giliam en schoondochter Fokje Luinge aan het Moleneinde (latere adressering: Roderweg 18-20) in Peize komen wonen en hier in 1896 overleden en begraven op de begraafplaats aan de Oude Veldwijk.

21. Reuring in Peize

Peize is verbaasd, verheugd, verontwaardigd. De gemeenteraadsverkiezingen van 1919, waaraan voor het eerst alle mannen van 24 jaar en ouder mogen deelnemen, zijn buitengewoon spannend geweest. Er zijn 501 geldige stemmen uitgebracht, waarvan 251, dat is de helft + ½, op de Sociaal Democratische Arbeiderspartij, de SDAP. Vier van de zeven zetels in de gemeenteraad zijn voor de socialisten en daarmee hebben ze de mogelijkheid de twee wethouders uit eigen gelederen te kiezen. En dat doen ze ook.¹⁶⁹ Eeuwenoude gezagsverhoudingen in Peize wijzigen zich drastisch. Tot 1919 hebben meer dan twintig jaar lang twee dezelfde mannen onafgebroken de wethoudersstoelen bezet, twee boeren met vertrouwde namen, Aldert Ebbinge Aldertszoon en Jan Luinge Albertszoon. Maar nu, in 1919, vrezen boeren en middenstanders rampspoed in de vorm van geldsmijterij, gecompenseerd door torenhoge belastingen die zij allemaal moeten opbrengen. Twee boeren op de Horst komen spoedig in conflict over die belastingen met de wethouders van Peize en verhuizen daarom naar Eelde.¹⁷⁰ Overigens zal deze rode heerschappij over Peize maar vier jaren duren. In 1923 bundelen de niet-socialistische groepen zich tot de Plattelanderskiesvereniging.¹⁷¹ Deze wint vier zetels en nu worden twee Plattelanders wethouder. Eén daarvan is de bekende Derk Bathoorn. De SDAP krijgt in 1923 de overige drie zetels in de gemeenteraad van zeven.

Jan Luinge (1842-1921) is lid van de gemeenteraad van 1885 tot 1919, waarvan de laatste 28 jaar als wethouder. Hij is lid van het College van Notabelen van de hervormde gemeente van 1906 tot 1920. Zijn overgrootvader bakker **Roelf Luinge** (1758-1809) staat als één van de vier volmagten uit 1803 op de steen boven de zuiddeur van de toren. (Een volmagt is een bestuurder van de boermarke.)

Jan Luinge heeft meerdere zonen, waaronder een **Albert** en een **Arend**. Albert (1876-1938) is raadslid van 1931 tot 1938 en ook een paar jaar lid van het College van Notabelen. Gewoontegetrouw noemen de twee broers Albert en Arend hun oudste zoon Jan. **Jan Luinge Alb.zn** (1906-1995) is vanaf 1954 enige jaren lid van het College van Notabelen en Kerkvoogden; hij is wethouder van 1958 tot 1966. De twee broers Albert en Arend Luinge Janszn hebben beiden een kleinzoon-naamgenoot die bestuurlijk actief is in Peize in de tweede helft van de 20e eeuw.

Eén van de twee wethouders van de SDAP in 1919 is de 33-jarige strijdlustige lijsttrekker **G.H. Brinks**. Tot 1927 zit hij in de raad voor de SDAP, daarna komt hij bij elke volgende gemeenteraadsverkiezing uit met een eigen lijst Brinks. Op 21

september 1959 neemt hij afscheid van de raad. Hij is dan 40 jaren raadslid geweest, waarvan meer dan tien jaren als wethouder.

In 1923 wordt **Derk Bathoorn**, zoon van bezembinder-arbeider Roelof Bathoorn, wethouder voor de Plattelanders. Hij zal tot 1939 onafgebroken wethouder blijven.

Brinks en Bathoorn zijn in de 20-er en 30-er jaren uiterst belangrijke figuren geweest in de gemeente Peize.

Precies de helft van de bevolking die stemmen mag, stemt dus socialistisch. En de SDAP van die dagen kent een sterke anti-kerkelijke stroming. Maar toch laat de volkstelling van 1920 een beeld zien van een echt hervormd dorp: van de 2165 inwoners geven 2055 op Nederlands-hervormd te zijn, dat is 95 %. Slechts 15 mensen zeggen: geen godsdienst. Kiezen voor de aloude hervormde kerk is een sterke traditie in Peize en dat zal nog wel even zo blijven.

Predikant in Peize in deze tijden is ds. Cornelis Pekelharing, een niet meer zo sterke man met een ongewone levensloop achter de rug.

Kees Pekelharing is de oudste zoon van Ds. Dirk Pekelharing, een doopsgezind predikant die zijn hele predikantenleven in Surhuisterveen heeft gestaan. De verhouding met zijn ouders is altijd moeilijk geweest. Later kijkt Kees Pekelharing terug op het huwelijk van zijn ouders als *'niets dan één tragedie'*. Zijn vader was een lastige man, zijn moeder begreep haar man niet. Kees is zelf bepaald ook geen gemakkelijke jongen. Hij heeft op drie gymnasia gezeten. Eerst in Leeuwarden, daarna in Groningen waar hij in de kost is bij een oom en tante. Hij molesteert daar één van zijn leraren en moet dan uitwijken naar het gymnasium in Sneek. Hij overweegt letteren te gaan studeren, maar uiteindelijk wordt het theologie in Amsterdam. Hij schrijft later zelf aan zijn toekomstige echtgenote: *'In Amsterdam was ik een student van, zoo niet van de slechtste, toch ook niet van de beste soort. Ik werkte hard bij tijden, deed daarna weer een tijdlang niets dan luieren en uitgaan.'* Zijn familieleden zien die studie niet zo zitten. Eén schrijft: *'Wou hij maar soldaat worden en naar Indië gaan, dan kreeg hij werk en kwam hij onder discipline.'* Hij ontmoet een Hollandse Amerikaan, meneer Vis, apotheker in Zuid-Dakota. Die spiegelt hem een mooie toekomst voor als onderwijzer en later universiteitsdocent in het Wilde Westen van Amerika. Dat trekt hem wel en hij geeft zijn studie er aan.

In 1890 komt de 23-jarige Kees Pekelharing aan in Zuid-Dakota in de Verenigde Staten, maar daar wachten hem een aantal teleurstellingen. Hij zakt voor het onderwijzersexamen. *'Mijn Engelsch geleek naar niets'*, zegt hij later zelf. En verder is er een ander probleem. *'De menschen waren steil orthodox.'* De voormalige theologiestudent met moderne opvattingen begrijpt dat hij hier nooit aan de slag zal komen in het onderwijs. Hij probeert het elders, ook in het onderwijs, maar dat mislukt. Uiteindelijk krijgt hij werk op een boerderij. Aan zijn ouders schrijft hij:

'Ik werkte in een woud aan de Missouri. Het was daar heet, maar aangenaam. Jagen, visschen was soms mijne uitspanning. Anders studeer ik steeds. Vooral Schiller. Dit emancipeert mij en ik vind daarin veel voor een mensch, die wil, dat hem sterkt.'

Literatuur en filosofie houden hem geestelijk op de been. Dat zal zijn hele leven zo blijven.

Hij heeft daarna nog een aantal baantjes waarbij hij niet meer dan de kost verdient. De rector van het gymnasium in Sneek heeft contacten met Nederlandse emigranten in de staat Wisconsin die lid zijn van de Dutch Congregational Church en die een voorganger zoeken. Is dat niet wat voor Kees? Kees laat weten dat hij belangstelling heeft, maar niet orthodox is. De gemeente stuurt hem geld voor de overtocht en wil hem horen preken. Kees is enthousiast, reist er heen en houdt op 15 maart 1891 zijn eerste preek. In april schrijft hij aan zijn ouders: *'Welke richting de gemeente heeft is mij nog niet duidelijk, daar ik zelden op vragen gesteld een positief antwoord krijg. Maar ik geloof, dat, wanneer ze wat willen en ik mijn plicht doe, wij in edele concurrentie de domste orthodoxie die hier heerst, zullen te boven komen en het licht meer helder zullen doen schijnen.'* Hij is vrijgezel, heeft niet de zorg voor een gezin en is niet van plan zijn opvattingen voor zich te houden.

In maart is hij gekomen, met Pinksteren vraagt men hem weer te vertrekken *'wegens kettische prediking'*.

Daarna volgen een paar uiterst moeizame jaren. Hij trekt naar New York. In februari 1893 schrijft hij: *'slechte schoenen, bitter koud, nergens werk.'*

Kees Pekelharing, nu 26 jaar, besluit Amerika te verlaten en zijn geluk in Londen te beproeven. Aanvankelijk is het daar voor hem ook nog bittere armoede. *'Mijn werk is het sorteeren van lompen. (...) het papier dat ik gebruik, vond ik in de lompen; eveneens de pen.'* *'De school waar ik thans studeer, geneest den mensch van alle dwaasheid en overmoed.'* Maar daarna gaat het beter. Hij krijgt een baan bij een handelsfirma, eerst nachtwerk, daarna wordt hij zelfs handelsagent voor het buitenland, o.a. Nederland. Op zijn eerste buitenlandse zakenreis gaat hij langs zijn ouderlijk huis in Surhuistervveen, heeft een gesprek met de hervormde predikant daar en besluit zijn theologiestudie weer op te pakken, niet op de doopsgezinde opleiding in Amsterdam, maar in de stad Groningen, met de bedoeling hervormd predikant te worden. Voor zijn financiën is hij aangewezen op zijn meer bemiddelde ooms en tantes; die willen hem nog een kans geven en op Nieuwjaarsdag 1895 trekt hij naar Groningen. Hij betreft een kamer in de Oude Kijk in 't Jatstraat.

De bijna 29-jarige student valt op onder zijn medestudenten, *'die verbaasd stonden over zijn groote belesenheid en kennis van de wijsbegeerte, vooral Kant. Gedurende zijn verblijf in het buitenland en zijn avontuurlijk leven had hij zijn liefde voor de studie nooit verloren en al zijn vrije tijd besteed vooral aan filosofie'*, aldus een bewonderaar.

Kees Pekelharing is anderhalf jaar met zijn studie bezig als hij kennismaat met de 25-jarige Anna Keuchenius, de dochter van een bankier uit Assen. Hij begint een uitvoerige briefwisseling met haar. De aanhef verandert in de loop van de tijd van *'Hoog Geachte Mejuffr.'* via *'Waarde mejuffrouw'* naar *'Waarde Anna'*. Kees ontvouwt zijn toekomstplannen: *'ik wil predikant in Indië worden, dáár voor de menschen eenvoudig preëken en voor de beschaafden voorlezingen geven over Schiller, Goethe, Shakespeare en Byron en andere menschen en zaken.'* Anna wil wel eens een bezoek brengen aan de Oost, maar zij wil daar niet voor langere tijd wonen.

Op 27 september 1897 trouwen Kees en Anna in Assen en vestigen zich in de pastorie van de Hervormde Gemeente van Sleen.

Ds. Cornelis Pekelharing staat vervolgens nog in Terwolde in Gelderland, Nieuw-Beerta in Groningen en tenslotte in Peize. Hij doet hier intree op 12 november 1911.¹⁷³

In een lange brief aan een familielid schrijft hij in januari 1921 vanuit de pastorie huize Kortland over wat hij zoal in Peize meemaakt. Het

volgende citaat geeft weer wat er soms in dit Drentse zanddorp kan gebeuren:

Een paar dagen geleden huwde mijn buurman Aldert (. . .). 's Avonds werd er, natuurlijk, feest gevierd en om acht uur ongeveer waren alle bruilofsgasten aan het vechten. Als een zwerm bijen ploften ze met elkaar op de grond. Zij hadden elkaar allemaal te pakken. (. . .) Aldert zelf en ook zijn vader Gerrit werden door haar (wel te verstaan, de vrouw, met wie Aldert juist getrouwd was) in een gracht gegooid. Enz. enz. De jong gehuwde vrouw is van een herculische kracht en van een reuzengestalte, een vrouwelijke Simson. (. . .) Ik wou dat ik meer macht had, dan zag ik wel kans om van Aldert enz. nog wat te maken, Maar zij hebben de vrijheid en dat is een kwaad ding voor hen. Ik neig tot het geloof in verlicht despotisme. Laat mij het hierbij laten. Het is ongeveer elf uur en ik moet catechetiseren over Jozef en Mozes. Weet ge daar nog wel wat van?

Aldus ds. Pekelharing aan zijn veel jongere neef Gerard, zoon van Adriaan Pekelharing, gemeentesecretaris van de stad Groningen.¹⁷⁴

Ds. Pekelharing heeft grote bekendheid in Peize gekregen door een aantal anecdotes die steeds weer gretig worden doorverteld. Hij zou openlijk vanaf de kansel in de Peizer kerk hebben toegegeven er zelf ook niets van te geloven. Verder zou hij op een zaterdagavond te lang in het logement van Ensing hebben gezeten. Op weg naar huis kalkte hij op de torendeur *heden geen kerk* en sliep de volgende zondagmorgen uit.

Hoeveel van deze anecdotes is echt historisch? Zijn na een lange mondelinge traditie feiten en vermoedens, uitleg en interpretatie, een boeiend leven gaan leiden? De anecdotes vertellen niet alleen iets over de hoofdpersoon, zij weerspiegelen ook wat van het geloof van de goegemeente.

Een beter zicht op ds. Pekelharing krijgen we misschien uit het Dagboek van Derk Bathoorn, wethouder in Peize van 1923 tot 1939:

Domenie Cornelis Pekelharing was in zijn eerste levenstijd in Amerika geweest, op fabrieken gewerkt, en daar veel mede gemaakt, heeft in zijn laatste tijd boeken geschreven, moeten zeer ingewikkeld zijn en alleen voor zeer geleerden, hij was zeer diep denkend, ik heb veel met hem gesproken, hij wandelde veel met zijn dochter,

*gingen dan als de gelegenheid er was, hunne boterhammen bij ons opeten; mijne vrouw maakte er dan koffie bij, ik had er altijd genoeg in, 'k zou er wel heel wat van kunnen schrijven. Hij was lijdende aan een hartkwaal.*¹⁷⁵

Dat laatste wordt bevestigd door één van zijn dochters:

*Een moeilijke man, met een hartkwaal, opgelopen door een ontstellend hard leven in Amerika.*¹⁷⁶

Andere mensen vertellen weer dat het zo'n aardige man is die geweldig kan vertellen, goed met de jeugd kan opschieten en erg geïnteresseerd is in de natuur om ons heen, in sterren en beesten. Hij beheerst de kunst van het mollen vangen, maar of hij die kunst alleen toepast in zijn eigen tuin of dat hij daarmee zijn karige inkomen aanvult, is niet duidelijk.¹⁷⁷

Eén van zijn uitspraken is: *Ik preek het Evangelie der vrijheid.*¹⁷⁸

Enkele gezinnen zijn van deze vrijheid niet gediend, gaan in hervormd Roden naar de kerk en sturen hun kinderen daar ook naar catechisatie, omdat ds. Pekelharing, naar hun inzicht, *het geloof dat er nog in zat er uit redeneerde.*¹⁷⁹

Ieder jaar worden een aantal jonge leden door de kerkenraad aangenomen tot lidmaat en doen zij de zondag daarop belijdenis. Dit aantal varieert in de periode Pekelharing van twee tot acht, uitsluitend vrouwen. Vermoedelijk heeft dit niet te maken met de predikant als wel met de gegroeide gewoonte dat mannen geen belijdenis meer doen.

Als in 1918 de zware Spaanse griepepidemie uitbreekt, een epidemie die wereldwijd meer slachtoffers heeft gemaakt dan de hele Eerste Wereldoorlog, heeft hij het zo druk met ziekenbezoek en begrafenissen, dat hij in een brief verzucht: *Weet je waar ik tegenop zie? Tegen die begrafenissen. De mensen willen mij er allemaal bij hebben en ik kan niet.*¹⁸⁰

Ds. Pekelharing is een echte representant van de vrijzinnigheid. Hij is gevormd door de studie van de filosofie, in het bijzonder van die van Kant, en door de lectuur van Schiller en Goethe. Misschien kent hij nog het harmonieuze huwelijk tussen een religieus gevoel dat zich laat inspireren door grote figuren als Mozes en de profeten, Jezus en de apostelen, en de optimistische verwachtingen die het geloof in de rede koestert. Ook in zijn Peizer tijd blijft ds. Pekelharing bezig met zijn filosofiestudie. Nog in 1916 verschijnt zijn boek met de titel *Kant's Teleologie*, een bewerking en bundeling van eerder verschenen artikelen van hem.

Wars van leerstelligheid, open naar wetenschap en cultuur, een ruim hart voor de medemens in nood, dat kenmerkt hem.

Op zaterdag 29 oktober 1921 overlijdt ds. Cornelis Pekelharing, nog maar 54 jaar oud. Zijn vrouw Anna en zijn drie dochters Alie, Sienie en To, waarvan alleen To nog op de pastorie woont, blijven achter.

Op dinsdag 1 november plaatst de kerkenraad een advertentie in het *Nieuwsblad van het Noorden*:

*Heden overleed, zacht en
kalm, in den ouderdom van
54 jaren, onze zeer geachte
Predikant
Ds Pekelharing
Peize, 29 Oct. 1921.
Namens de Kerkeraad*

(Wie namens de kerkeraad ondertekent, blijft achterwege.)

Op diezelfde dinsdagavond is er een gewone vergadering van de kerkenraad. De notulen van deze beginnen als volgt:

‘De consulent Ds. Kloots van Roderwolde, die - Ds. Pekelharing is op 29 October overleden - volgens art. 13 van het Reglement op de Vacatures, als voorzitter optreedt, wijdt enige woorden, als begin van deze vergadering, aan de nagedachtenis van den overleden predikant van Peize. Hij schetst hem als ‘n goed, eenvoudig en vriendelijk man, die door z’n gezondheidstoestand zich vaak niet zoo heeft kunnen geven als hij zelf wel gewild zou hebben.’

Op woensdag 2 november 1921 om elf uur wordt ds. Pekelharing begraven op de begraafplaats aan de Oude Velddijk.

22. Wie bespeelt het orgel?

Als meester Oosterman per 1 april 1921 met pensioen gaat, benoemt de in meerderheid rode gemeenteraad een rode onderwijzer als hoofd van de komschool (later komt de naam centrumschool in gebruik). De heer G.T. van Kampen is niet alleen een jonge, enthousiaste onderwijzer, hij is ook lid van de SDAP¹⁸¹, lid van de blauwe knoop¹⁸², voetbalscheidsrechter, en hij zal enige jaren later op een zondagmorgen in 1931 mede de Voetbal Club Peize (VCP) oprichten¹⁸³. De kerkvoogdij constateert in maart 1921: *‘De door de burgerlijke gemeente Peize benoemde titularis wenscht geen kostersambt te aanvaarden en geen organist te zijn.’*¹⁸⁴

Hiermee komt een eind aan een situatie die in veel protestantse dorpen in Nederland eeuwenlang gebruik is geweest: de onderwijzer is tevens koster, voorzanger, voorlezer en organist.

Wat nu? *Als organist kan tegen matigen prijs wel een ander dorpsgenoot of iemand uit Groningen optreden*, constateren de kerkvoogden laconiek. Ze hebben al wel een paar mensen op het oog, de heer Dijkstra, directeur van de zuivelfabriek ‘De Goede Verwachting’, of Gosse Nonkes, hoofd van de Polschool. En nu we sinds 1913 een goede verbinding met Groningen hebben via de Drachtster tram, zijn er vast jonge mensen uit de stad te vinden die voor f5 per keer op zondagmorgen het orgel in Peize willen bespelen. De kosterwoning met schuur en tuin wordt aan de gemeente verkocht voor f5500.¹⁸⁵

Wie in de eerste jaren na meester Oostermans vertrek in 1921 het orgel bespeeld hebben, is niet duidelijk.

Maar als de heer Nienhuis, organist van de hervormde kerk van Eelde, in 1926 hoort dat de kerk in Peize weer een organist zoekt, attendeert hij de kerkvoogdij op zijn dochter Ida. Zij heeft al de bevoegdheid van organiste en studeert nog aan de Groninger muziekschool. Een afspraak wordt gemaakt en mejuffrouw Ida Fr. Nienhuis, 20 jaar oud, komt op een middag om 3 uur voorspelen in de kerk van Peize.

Alle kerkvoogden waren aanwezig . Eén der heren verzocht 'de juffer' om Psalm 68 vers 10 (Geloofd zij God met diepst ontzag) te spelen. De kerkvoogden zochten 't op in 't Psalmboek en zongen als lijsters. Psalm 42 vs 1 ('t Hijgend hert) wilden ze daarna ook graag horen.

't Gait best, zei één van hen.

Ik krieg d'er 'n dreuge keel van, zei een ander.

Me dunkt, wie goan maor naar Reinder nait, zei een derde.

Dat vonden ze allemaal goed. Intussen kwam nog net even een heel oud man in de kerk, die vroeger ook kerkvoogd geweest was. Hij was juist de geit aan 't verweiden en nam de geit ook mee de kerk in.

Hou is 't worden?, vroeg hij.

O, 't is wel goud, zeiden de kerkvoogden. Alleen mos de juffer wat langzamer speulen.

Enfin, het einde was dat in het café van Reinder Ensing aan Ida Nienhuis werd meegedeeld dat de juffer met algemene stemmen benoemd was en dat zij de eerstvolgende Zondag meteen dienst moest doen – waarop tractatie volgde.

Het bovenstaande gecursiveerde is een verslag van ds. Siezen in het Peizer Kerkblad van 19 april 1951. Deze heeft dit verhaal opgetekend uit de mond van Ida's vader op de zondag dat Ida Nienhuis haar 25-jarig jubileum als organiste in Peize viert en zij van de kerkvoogdij een armbandhorloge krijgt.

Organist Ida Nienhuis vat haar taak als organist niet licht op. Eens, als er geen predikant komt opdagen, kiest ze zelf maar enkele liederen uit en leest een gedeelte uit de bijbel voor. Een andere zondagmorgen komt er helemaal niemand. Peize is niet zo kerks. Maar ondanks aanbiedingen van enthousiastere gemeenten, die haar iets meer aanbieden dan f 200 in een jaar¹⁸⁶, blijft ze Peize trouw, tot aan haar overlijden in juli 1956.

23. 't Is te P. lang niet in orde

Op zondag 28 juli 1929 zal er kermis zijn in het dorp Peize. Ruim een week daarvoor, op de kerkenraadsvergadering, stellen een paar leden voor de middagdienst niet door te laten gaan omdat iedereen dan naar de kermis is. De consulent, ds J. G. Franck van Eelde, is tegen: al zouden er alleen maar leden van de kerkenraad aanwezig zijn, dan nog moet de dienst doorgaan als een voorbeeld voor de gemeente. Maar daarop verklaren een paar ouderlingen dat zij ook die middag naar de kermis zullen gaan. Onder protest van de consulent besluit de kerkenraad dat de dienst niet door zal gaan.

In 1929 is de hervormde gemeente van Peize bijna acht jaren vacant en zal dat nog tien jaren blijven. De kerkvoogdij is namelijk verwickeld in een hard conflict met de *Raad van Beheer voor de predikantstractementen*.

Wat is het geval? In veel pastorieën wordt armoede geleden. Om hieraan een einde te maken heeft de Synode in 1921 een minimum-traktament vastgesteld van f 2500 per jaar met tweejaarlijkse verhogingen, kindergeld en vrij wonen in de pastorie. Om dit ook voor armere gemeenten mogelijk te maken, krijgen alle kerkvoogdijen een aanslag. Een Raad van Beheer wordt ingesteld om dit alles te regelen. Deze regeling is pas tot stand gekomen na eindeloos veel onderhandelingen. Maar de strubbelingen zijn daarmee nog steeds niet ten einde. Veel kerkvoogdijen protesteren tegen de aanslag en gaan op de principiële toer. Kerkvoogdijen in de Nederlandse Hervormde Kerk staan voor een groot deel onder toezicht van de Provinciale Colleges van Toezicht, maar zijn verder vrij en onafhankelijk en hoeven zich niets te laten opleggen door kerkenraad of synode. Omdat de Vereniging van Kerkvoogdijen uiteindelijk mee heeft gewerkt aan de regeling van 1921, wordt in 1924 een Vereniging van *protesterende* Kerkvoogdijen opgericht. De kerkvoogdij van Peize wordt ook direct lid van deze laatste vereniging. De aanslag die de Raad van Beheer oplegt, vindt de kerkvoogdij onwettig en elk jaar weer opnieuw weigert zij deze te betalen. Als gevolg daarvan weigert de classis Assen de kerkenraad van Peize toestemming voor het beroepen van een nieuwe predikant.

Maar Peize staat niet alleen, alleen al in de classis Assen zijn op deze manier zeven gemeenten vacant. In zijn jaarverslag over 1923/24

schrijft de classis: *Geen enkele vacante gemeente behoeft te meenen, dat het Classicaal Bestuur in dezen niet stipt de kerkelijke wet zal handhaven: anarchie en bolsjewisme in de kerk is ontoelaatbaar.*¹⁸⁷

Deze formulering tekent vooral de boze opwinding van de classis. Duidelijk is wel dat de strijd in de hervormde kerk tussen bestuur en beheer hard wordt gevoerd. Juristen aan beide kanten slaan elkaar om de oren met de finesses van het hervormde kerkrecht. Uiteindelijk moet de rechter in hoger beroep uitspraak doen. Dat gebeurt in 1934. Het gerechtshof van Den Haag bepaalt dat de hervormde synode het recht heeft een minimumtraktement voor haar predikanten in te stellen en, als dat daarbij nodig is, een aanslag aan kerkvoogdijen op te leggen.

In datzelfde jaar 1934 houdt de classis een visitatie in Peize. In het verslag lezen we dat de hervormde gemeente van Peize meer dan 2300 zielen telt (d.i. 92 % van de Peizer bevolking)¹⁸⁸, waarvan ruim 300 lidmaten. Op zondag komen 's morgens ca. 25 mensen in de kerk, 's middags slechts enkelen. Eenmaal per jaar is er avondmaal. In 1934 zijn 5 kinderen gedoopt, terwijl 50 kinderen in Peize geboren zijn. Vier vrouwen hebben belijdenis gedaan en zijn aangenomen als lidmaat, geen mannen. Het is moeilijk leden voor de kerkenraad te vinden.

In de marge van dit verslag schrijft de classis: *'t Is te P. lang niet in orde.*¹⁸⁹

Een kleine illustratie bij de situatie van de kerk: in de jaarrekening 1934 van de diaconie staat een post inkomsten avondmaalscollecte f0,89.¹⁹⁰

Er is meer: de pastorie is bijna onbewoonbaar, de kerk ziet er slecht uit, het orgel is aan restauratie toe, de ontvanger van de kerkvoogdij, Giliam Mulder, is in augustus 1933 plotseling overleden met achterlating van een grote chaos in de administratie en bijdragen van lidmaten via hoofdelijke omslag worden niet meer geïnd.¹⁹¹

Ook de diaconie heeft het moeilijk. Al sinds jaar en dag staan in het gemeentehuis en op de begraafplaats collectebussen van de diaconie. In 1933 treedt burgemeester Römelingh aan en prompt schaffen B&W de collectes bij huwelijken en begrafenissen af, terwijl die collectes wel het vijfvoudige opbrengen van de collectes in de kerk.¹⁹² Het armenwerkhuis is ook al een zorgenkind van de diaconie. Zullen we het maar opheffen, wordt serieus geopperd in de kerkenraad.¹⁹³

In 1932 stelt de kerkenraad van Roderwolde een combinatie voor van de twee hervormde gemeenten in Roderwolde en Peize¹⁹⁴, maar het Provinciaal Kerkbestuur van Drenthe houdt dit tegen.¹⁹⁵ Bij nader

inzien wil Rowol ook niet meer samen met Peize.¹⁹⁶ Zij beroepen in 1934 een jonge kandidaat, F. H. Landsman. Dit blijkt een intelligent en daadkrachtig predikant te zijn. In 1935 wordt hij consulent in Peize. En dat zal voor Peize grote gevolgen hebben.

Op 14 december 1933 wijzen kerkvoogden en notabelen notabele **Jan Staal** aan om de overleden ontvanger (boekhouder) op te volgen.¹⁹⁷ In de verschillende trouw- en geboorteakten lezen we als beroep van Jan Staal (1866-1948): landbouwer (1893), tapper (1895) en brievegaarder (1900). Voor zijn zoon **Hendrik Jacob Staal** (1895-1952) geldt dezelfde loopbaan: landbouwer, kruidenier, kantoorhouder van de PTT. Diens zoon **Jan Garbrand Staal** is de bekende Peizer die van 1947 tot 1985 postkantoorhouder is.

Overgrootvader van notabele Jan Staal uit 1933 is **Garbrand Jans** (1761-1844), oorspronkelijk afkomstig uit Roden en in het Haardstedenregister van 1804 (een soort lijst van de belastingdienst) vermeld als twee-paardsboer in Peize. Veel afstammelingen van Garbrand Jans hebben de hervormde gemeente gediend als ouderling, diaken, notabele of kerkvoogd.

Spoedig na Jan Staal wordt **Aldert Lunsche** (1874-1956) kerkelijk ontvanger.¹⁹⁸ Hij is al diaken, ouderling, notabel en kerkvoogd geweest. Hij neemt nu de taak op zich om de administratie die een aantal jaren totaal verwaarloosd is, weer in orde te brengen.¹⁹⁹ Zijn vader **Roelof Lunsche** (1852-1925) is gemeente-ontvanger, als hij in 1890 benoemd wordt tot kerkelijk ontvanger, mede omdat het zo handig is dat hij nu ook voor de kerk de brandkas van de gemeente kan gebruiken.²⁰⁰ Hij is getrouwd met Egberdina Ebbinge en daarmee een zwager van president-kerkvoogd Aldert Ebbinge (1850-1928). Ook de vader van Roelof, nl. **Aldert Lunsche** (1819-1889), en diens vader **Roelof** (1762-1833) hebben als ouderling, diaken, notabel en kerkvoogd de hervormde gemeente van Peize gediend.

Aldert Lunsche (1874-1956) is getrouwd met Annechien Douwes, een kleindochter van Jannes Douwes en Annegien Brink.

Na diens overlijden op 10 mei 1956 op 82-jarige leeftijd wordt Aldert Lunsche gekarakteriseerd als een man van weinig woorden, met een sterk gevoel voor rechtvaardigheid en hard voor zichzelf.²⁰¹

24. Een nieuwe start met ds. Krottnerus

De Raad van Beheer voor de predikantstractementen heeft vanaf 1922 de hervormde gemeente van Peize jaarlijks een aanslag van ca. f 550 opgelegd.²⁰² Geen enkele aanslag is ooit betaald. In december 1934 herhaalt de Raad van Beheer: alle achterstallige schuld betalen vòòr jullie een predikant mogen beroepen. *Hierover kon gemakkelijk worden beslist daar er niet een van de Heren aan dacht hiertoe over te gaan*, aldus het laconieke verslag van de vergadering van kerkvoogden en notabelen van 27 december 1934.

Als ds. Landsman van Roderwolde in april 1935 consulent wordt in Peize, komen er zaken in beweging.²⁰³ Hij pakt een achterliggend probleem aan, nl. die 2300 zielen die de hervormde gemeente telt. Die zorgt ervoor dat Peize hoge aanslagen krijgt en die gaat er ook voor zorgen dat als er een dominee komt, die hoger dan het minimumtraktement wordt ingeschaald. Is 2300 niet een veel te groot aantal?

In een gecombineerde vergadering van kerkenraad en kerkvoogden en notabelen wordt besloten tot een hertelling van de gemeente.²⁰⁴ Als het concreet aankomt op een rondgang door de gemeente, haken veel kerkvoogden en notabelen af. Maar ds. Landsman is een doorzetter, de telling in 1937 gaat door en er komt een getal uit: 856.

Hoe je dit getal moet interpreteren, is niet duidelijk. Bij de volkstelling van 1930 is het aantal inwoners van Peize 2494. Daarvan geven 2308 personen te kennen Nederlands-hervormd te zijn; 100 zijn onkerkelijk. In 1947 zijn de aantallen de volgende: aantal inwoners 2760, waarvan Nederlands-hervormd 1740 en onkerkelijk 913. Dit is een grote verschuiving. In 1930 is Peize een typisch hervormd Drents zanddorp, in 1947 is het de meest onkerkelijke gemeente van Drenthe. Dat Peize in 1937 slechts 856 hervormden zou tellen, past niet in dit beeld. Welke vragen hebben de ouderlingen en diakenen de Peizers gesteld, hoe hebben ze de aarzelende antwoorden geïnterpreteerd? We weten het niet.

Het aantal van 856 geeft mogelijkheden om verder te praten. Er komt een overeenkomst met de Raad van Beheer waarbij de te betalen aanslag fors naar beneden wordt bijgesteld. Op 19 juli 1938 in een gecombineerde vergadering in café Nieboer van kerkenraad en college van kerkvoogden en notabelen is de conclusie: we kunnen een predikant beroepen.

Op zondag 8 januari 1939 is het zover: de 25-jarige Albert H. Knottnerus wordt door zijn vader ds. B.R. Knottnerus van Sebaldeburen in het ambt bevestigd. Ds. Knottnerus doet 's middags intree en preekt tot groot genoegen van de consulent ds. Landsman. *Duidelijke klare Christusprediking*, noteert hij nog even die zondag in het notulenboek van de kerkenraad.

Ook in de vacaturetijd hebben enkele doorzetters de zondagsschool en een meisjesvereniging op de been gehouden. Eén van deze enthousiastelingen is Annie Boekhold, juf op de Altenaschool.²⁰⁵ Daar ontmoet ze de jonge, enigszins verlegen dominee weer, omdat hij het godsdienstonderwijs op de drie lagere scholen oppakt. En het klikt tussen deze twee, zo goed zelfs dat op 15 september van datzelfde jaar 1939 ds. Knottnerus uit Sebaldeburen al weer naar Peize komt, nu om het huwelijk van zijn zoon ds. Albert Knottnerus met Anna Jantina Boekhold te bevestigen.²⁰⁶

De jonge predikant heeft vele ideeën en gaat enthousiast aan de slag. Voor de eerste vergadering van de kerkenraad nodigt hij ouderlingen en diakenen uit in de pastorie en hij stelt voor voortaan niet in een café, maar in de pastorie te vergaderen. Dat valt moeilijk, maar na lang overleg volgt een stemming: 5 voor en 4 tegen.

Hij stelt ook voor de nieuwe gezangenbundel van 1938 in te voeren. De tijd is nog niet rijp daarvoor, oordeelt de kerkenraad. Als anderhalf jaar later de kerkenraad de tijd wel rijp vindt, zegt de kerkvoogdij: nee, dat kost teveel.

De kerkvoogdij heeft inderdaad grote zorgen. Aan de pastorie is voor f 7000 vertimmerd²⁰⁷, de Raad van Beheer vraagt f 2000 aan achterstallige aanslagen²⁰⁸, het traktement van de predikant kost de kerk voorlopig f 2000 per jaar²⁰⁹. De bijdragen van gemeenteleden via de hoofdelijke omslag is in Peize altijd gering geweest, in 1923 f 207,80.²¹⁰ De laatste 15 jaar heeft geen Peizer zelfs maar iets aan de kerk hoeven af te dragen, behalve dan dat een collectezak zo nu en dan langskomt als je al ter kerke gaat.²¹¹ De kerkvoogdij heeft minimaal onderhoud gepleegd aan kerkgebouw en toren, orgel en pastorie en door als vanouds zuinig om te springen met de opbrengst van de landerijen heeft de kerk het uit kunnen zingen al die jaren. Maar nu moet er iets veranderen. Er komt weer een hoofdelijke omslag, ditmaal totaal begroot op f 800.²¹² Als dat bekend wordt, schrikken veel Peizers zich een hoedje. Hoe komen kerkvoogden en notabelen erbij dat aan hun leden op te leggen? Sommigen zoeken de oorzaak bij de nieuwe rechtzinnige dominee.

In augustus 1939 zeggen 12 personen hun lidmaatschap van de hervormde gemeente op en op 15 december 1939 vervoegt een deurwaarder zich bij de pastorie en overhandigt ds. Knottnerus een document, waarin 72 bij name genoemde leden *het lidmaatschap der Nederduitsch Hervormde Gemeente opzeggen en willen geacht worden vanaf heden niet meer te behoreen tot gemeld kerkgenootschap*.²¹³ (De meerderheid van dezen zijn geen lidmaat, maar dooplid.²¹⁴) Waarom een deurwaarder er bij gehaald? Misschien omdat de kerkvoogdij ook gewoon was een deurwaarder af te sturen op iemand die zijn hoofdelijke omslag niet betaalde.²¹⁵

Ds. Knottnerus schrikt van deze uittocht en stelt voor over te stappen op vrijwillige bijdragen, maar daar voelt de kerkvoogdij niets voor, en het Provinciaal College van Toezicht ook niet.²¹⁶

Niet lang daarna breekt de oorlog uit. Begin 1941, als ds. Knottnerus ruim twee jaar in Peize is, wordt hij op twee punten aangevallen door NSB-sympathisanten binnen de kerkenraad: het bidden voor de koningin en het opkomen voor de joden. Maar de predikant zet zijn standpunthelder uiteen: *denationaal-socialistische wereldbeschouwing is onchristelijk als zijnde verheerlijking van den mensch en de natuur*. Hij blijft dapper alle boodschappen van de gezamenlijke kerken die protesteren tegen de behandeling van de joden door de bezetter, voorlezen.²¹⁷

In het begin van de oorlog gebeurt er in Peize nog niet zoveel. Later wordt de situatie ernstiger. De ambtenaar op de Peizer secretarie Jan Gol wordt zwaar mishandeld door de Norger bloedgroep. Dit is een stel extreem gewelddadige N.S.B.-ers die verzetsmensen opsporen. Ook de gepensioneerde veldwachter Arend Doedens ondergaat hetzelfde lot. Burgemeester Römelingh duikt onder, er komt een N.S.B.-burgemeester, Reinder Gelmers, een telg uit een bekende Peizer boerenfamilie.²¹⁸ Zijn vader en grootvader hebben in de kerkenraad en het college van notabelen en kerkvoogden gezeten. Zijn betovergrootvader Roelof Gelmers staat vereeuwigd boven de torendeur als kerkvoogd in 1803. Overigens had Peize het slechter kunnen treffen met deze N.S.B.-er als burgemeester.

Peize is sterk verdeeld, in de politiek en tegenover de kerk. Om toch in vrede met elkaar te kunnen samenleven past men een oude 'wijsheid' toe: *in dit dorp praten we niet over politiek of kerk*, aldus een Peizer.

25. Vrijzinnig tegenover rechtzinnig

In de dertiger jaren van de 20^e eeuw is een vernieuwingsbeweging, *Gemeenteopbouw*, in de Nederlandse Hervormde Kerk gestart. Deze beweging probeert de scherpe richtingsverschillen tussen vrijzinnig aan de ene kant en rechtzinnig aan de andere kant te overstijgen door een hernieuwde en diepgaande bezinning. Mede onder druk van de oorlogsomstandigheden krijgt deze beweging nieuw elan. Ook in Peize probeert Ds. Knottnerus kerkenraadsleden enthousiast te maken voor *Gemeenteopbouw*. De jonge duidelijk rechtzinnige predikant probeert op allerlei manieren het principiële gesprek binnen de kerkenraad op gang te brengen. Hij stelt bijvoorbeeld een gesprekskring voor met de kerkenraadsleden en hun echtgenoten.²¹⁹

Voor a.s. lidmaten ontwerpt hij een catechisatie van drie jaar, één jaar voor behandeling van de bijbel, één jaar voor de drie formulieren van enigheid en één jaar voor de kerkgeschiedenis. De kerkenraad schrikt: wie wordt dan nog lidmaat? *Predikant merkt op dat hij liever drie goed onderlegde lidmaten heeft dan tien die in hun lidmaat zijn in feite nog nergens van af weten*, aldus de notulen.²²⁰

In november 1942 wordt dokter Stratingh, huisarts sinds 1927 in Peize, ouderling. Hij geeft tegengas tegen het rechtzinnige geluid van ds. Knottnerus.

Op een gegeven moment ontstaat een vrij scherp meningsverschil. In het kader van *Gemeenteopbouw* zal een bijeenkomst belegd worden voor de leden van de hervormde gemeente in Peize. Wie zal daar spreken? De heer Stratingh stelt voor een rechts-vrijzinnige predikant die voluit achter *Gemeenteopbouw* staat. Ds. Knottnerus weigert een vrijzinnige predikant en hij voegt er aan toe dat hij als hervormd predikant bepaalt wie er op de hervormde preekstoel mag komen. De heer Stratingh stelt dan voor om eens iemand uit te nodigen die voorlichting kan geven hoe te handelen bij een principiële conflict tussen kerkenraad en predikant.²²¹

Een dergelijke bijeenkomst volgt. Ds. Rooze uit Groningen spreekt wijze woorden: goed naar elkaar luisteren, vooroordelen onderkennen en overwinnen, op principiële punten elkaar ontzien. Wat is een principiële punt? Ds. Knottnerus geeft een voorbeeld: als de kerkenraad zou besluiten om in een café te vergaderen, zou ik aan

die vergaderingen niet deelnemen. Dokter Stratingh legt Ds. Rooze het concrete probleem voor van de vrijzinnige spreker die de kerkenraad wel wil, maar de predikant niet. Ds. Rooze komt niet verder dan de constatering dat de predikant formeel het recht heeft een spreker te weigeren, maar werpt ook de vraag op of hij daar verstandig aan doet.²²²

Door de oorlogssituatie worden veel plannen telkens weer uitgesteld. Maar in september 1944 zal er dan een bijeenkomst in Peize zijn van Gemeenteopbouw. Dokter Stratingh herhaalt zijn oude voorstel: een rechts-vrijzinnige spreker die instemt met de formule van Gemeenteopbouw. Hij verwacht een volle kerk *en het kan voor een keer geen kwaad*, zo stelt hij. Ds. Knottnerus blijft principieel tegen. *Hierna wordt het voorstel in stemming gebracht om met vrijzinnigen in de kerkweek saam te werken en aanvaard met 7 stemmen voor, 1 stem blanco en 1 stem tegen* (notulen van 22 juni 1944).

Ds. Knottnerus zegt toe dit besluit zo goed mogelijk uit te voeren.

Op 5 september 1944, 7 uur, zal de bijeenkomst zijn. Maar deze dinsdag 5 september wordt een heel bijzondere dag voor Nederland. Het gonst van de geruchten over de snelle opmars van de geallieerden. Nederland zal spoedig bevrijd zijn. Vlaggen en oranje wimpels worden al voor de dag gehaald. Sommige N.S.B.-ers slaan op de vlucht. De bezettende overheid reageert met een avondklok. Iedereen moet om 8 uur binnen zijn.

De twee sprekers voor de bijeenkomst van de hervormde gemeente in Peize, beiden predikant, een uit de rechtzinnige Smildeger venen en een van de vrijzinnige Hondsrug, komen vòòr zevenen aan, hebben een kort en geanimeerd gesprek met enkele Peizers en keren daarna weer snel naar huis. Dolle Dinsdag, zo gaat die dag heten, levert dus voor de gemeenteopbouw van Peize nog niet veel op.

Een paar dagen vòòr Dolle Dinsdag heeft Ds. Knottnerus een beroep naar Berlikum aangenomen. Op 15 oktober 1944 neemt hij afscheid van Peize.

Tien jaren later schrijft ds. Knottnerus: *De gemeente, waar je je eerste vorming ontvangt, waar je je vrouw gevonden hebt en waar je beide eerste kinderen geboren zijn, blijf je altijd met dankbaarheid gedenken. De bewogen tijd (1939-1944) daar doorgebracht zullen we niet licht vergeten.*²²³

26. Peize! U mag mij weer hooren

Als ds. Knottnerus eind augustus 1944 zijn vertrek uit Peize aankondigt, beraadt de kerkenraad zich over het profiel van een nieuwe predikant. Na ampele bespreking kiezen ze voor *'rechtzinnig, ruim van hart en breed van blik'*. Bij deze beslissing is ouderling Stratingh niet aanwezig. Als hij op de volgende vergadering wel aanwezig is en de notulen hoort voorlezen, vraagt hij daarna direct het woord en stelt de vraag of de kerkenraad wel goed beseft welke keuze zij maakt. Vermoedelijk heeft hij een beetje zijn bekomst van een rechtzinnige predikant. Ds. Knottnerus, voor het laatst aanwezig, licht toe dat het *'het beste is voor de gemeente dat het werk straks in dezelfde geest wordt voortgezet, nl. met beslistheid het zuivere Woord Gods gebracht, daarbij met liefde en tact te werk gaande'*. De meerderheid van de kerkenraad gaat hierin mee.

In januari 1945 wordt Peize plotseling sterk geconfronteerd met de oorlogssituatie. De Duitsers willen zich in Noord-Limburg ten oosten van de Maas ingraven om de geallieerden tegen te houden en dwingen de bewoners van dit

gebied via een dagenlange barre tocht in ijskoude treinen door Noord-Duitsland te verhuizen naar Groningen, Drenthe en Friesland. Ongeveer 250 evacués, voornamelijk uit Velden, vinden in Peize een hartelijk onthaal. De hervormde kerkvoogdij stelt de dorpskerk van Peize beschikbaar aan de rooms-katholieke Limburgers om daar hun vieringen te houden. Voor het eerst sinds 1601 wordt de mis weer opgedragen in de Peizer kerk. Een wandbord van Limburgs aardewerk, op 13 oktober 1945 geschonken door de teruggekeerde evacués, herinnert nog aan deze tijd.²²⁴ Het gemeentehuis krijgt een plaque. Deze zal later in de toren terecht komen.

Een kleine groep, vooral oudere Duitse soldaten, gelegerd in Peize, hebben de opdracht de 'egelstelling' Peize te verdedigen. Als de

geallieerden al tot in Paterswolde zijn opgerukt, komt in de vroege ochtend van zaterdag 13 april 1945 de commandant van de Duitse eenheid in Peize met brieven voor zijn vrouw bij dokter Stratingh met het verzoek deze te posten als hij bij de verdediging van Peize om zou komen. Op dat moment houdt Stratingh een vurig pleidooi om geen weerstand te bieden aan de oprukkende Canadezen omdat niet alleen

de Duitse eenheid, maar de gehele bevolking van Peize het slachtoffer kan worden van eventuele gevechten. De commandant laat zich overtuigen, mede omdat zijn soldaten weinig vechtlustig zijn, en stuurt een paar soldaten met een witte vlag via de Noorddijk naar de Canadezen in Paterswolde.²²⁵

De 65^e verjaardag van Koningin Wilhelmina, 31 augustus 1945, wordt in heel Nederland uitbundig gevierd. In de toren van Peize wordt enthousiast aan de touwen gehangen, de klok luidt een uur lang, van 8 tot 9 uur. Menig Peizenaar luistert ontroerd naar dit vertrouwde geluid. In maart 1943 is de 500 kg zware klok door de Duitsers gevorderd om het brons te gebruiken voor de oorlogsindustrie. In augustus 1945 spoort de burgemeester van Roden, mr. Bloemers, de klokken van Peize, Norg, Roden en Roderwolde op in een opslagplaats in Giethoorn. In een auto van de Canadezen worden deze klokken opgehaald en weer in de torens teruggehangen. Door het zware klokgelui, een uur lang, barst een Peizer dichtader open:²²⁶

*Peize! U mag mij weer hooren.
 'k Hang weer veilig in Uw toren.
 Lang had ik reeds hier gehangen.
 Toch werd ik hier wreed gevangen.
 Ja, ik werd toen met geweld,
 onschuldig op transport gesteld.
 De vijand wou mij erg verminken.
 Mijn klank mocht immers niet meer klinken.
 Maar in den vreemde vond 'k 't geluk.
 'k Werd bevrijd van 's vijands juk.
 Nu wil ik net als 'k vroeger deed,
 Met U deelen, lief en leed.*

Het gedicht is te vinden in het *Dagboek* van Derk Bathoorn. Of het gedicht echt van Bathoorn zelf is, is onduidelijk.

VERGOTEN IN 1835 VOOR DE GEMEENTE VAN PEIZE, TEN TYDE TOEN
B W KYMMELL, I ENSINK, A LUNSCHÉ,
G ENSING EN A EBBINGE KERKVOOGDEN WAREN.

A H VAN BERGEN, EN ZOON IR. ME FECERUNT TE MIDWOLDE

(me fecerunt is Latijn en betekent: hebben mij gemaakt)

De kerkvoogden hebben deze tekst op de klok laten graveren.

Over de ouderdom van de klok is niet veel bekend.

In 1582 wordt gesproken over klokken (meervoud)(zie hoofdstuk 3).

In 1835 blijkt de klok gescheurd te zijn. Hij wordt dan omgegoten door A.H. van Bergen en Zoon in Midwolda.

Wandbord geschonken door de Limburgse evacués.

27. Ds. Luteijn roeit tegen de stroom in

‘Rechtzinnig, ruim van hart en breed van blik’. Zo’n predikant zoekt de kerkenraad in het najaar van 1944. Ds. Luteijn sr beveelt zijn zoon aan, maar de kerkenraad zoekt eerst nog verder. Uiteindelijk komen ze toch bij hem terecht. Lambertus Luteijn, 25 jaar oud, doet intree in Peize op 27 mei 1945 met de woorden van Paulus aan de gemeente van Corinthe: *Gods akker, Gods bouwwerk zijt gij.*

De oorlog heeft Nederland in verwarring achtergelaten. In juli 1945 laten de gezamenlijke kerken een kanselboodschap voorlezen uit *bewogenheid over de grote ontredde-ning op het gebied van de staat, het sexuele leven en de arbeid.*

De jonge ds. Luteijn wil ook in Peize een daad stellen, maar moet tot zijn teleurstelling in de kerkenraad meedelen, dat *de poging om te komen tot een zeer strenge cafésluiting en een waardige Zondagsviering niet gelukt was, daar helaas de vergunningen alweer verleend waren en de kans daarmee verkeken was verbetering te brengen in iets dat een rotte plek vormde in onze dorpssamenleving.*

De jonge predikant is streng. Als in het dorp geruchten de ronde doen dat de huisarts dokter Stratingh op een dansclub zit, roept hij hem in de kerkenraad ter verantwoording. Ouderling Stratingh, tevens president-kerkvoogd, ontkent, geïrriteerd.

Al eerder zijn de twee in botsing gekomen. De vereniging Volkszang heeft een propaganda-avond in de kerk gehouden. Mag niet, zegt ds. Luteijn. *God brengt ons in Zijn huis bijeen en alles wat in de kerk geschiedt, moet daardoor zijn bepaald.* Stratingh en andere kerkenraadsleden protesteren: zij zien geen probleem en het dorp zal ontevreden zijn met deze nieuwe gedragslijn. Stratingh herinnert zich nog dat hij als voorzitter van de Oranjevereniging Peize op de huwelijksdag van prinses Juliana, 7 januari 1937, een bioscoopvoorstelling in de kerk heeft georganiseerd.²²⁷

Maar ds. Luteijn is onverbiddelijk: *Zachte heelmeeesters maken stinkende wonden. (...) Als iemand een vuil varken in onze mooie kamer brengt, jagen wij het er toch ook snel uit!*

De kerkenraad zwicht voor deze weinig subtiële argumentatie.

Als in het voorjaar 1946 het tijdstip aanbreekt, waarop oudergewoonte nieuwe lidmaten worden aangenomen, wil ds. Luteijn de aanneming

van a.s. lidmaten een jaar uitstellen *vanwege de geringe kennis en het tekort aan bereidheid, die hij bij hun had moeten vaststellen. Als oorzaken hiervan noemt hij de weinige steun welke zij van hun ouders ontvangen en de eveneens verslappende invloed van de omgang met onkerkelijke vrienden en vriendinnen, want een, die zijn belijdenis getrouw wil nakomen, komt apart te staan in ons dorp.*

De twintiger Herman Depping, een liefhebber van voetballen, evenals trouwens ook ds. Luteijn²²⁸, overlegt met de predikant over aanneming tot lidmaat van de hervormde gemeente van Peize. *Maar dan moet je wel 's zondagsmorgens naar de kerk in plaats van naar voetballen*, is de reactie van ds. Luteijn. Herman ziet er van af.²²⁹

En dan is er nog de gewoonte in Peize dat de predikant aanwezig moet zijn bij elke begrafenis. Hij moet een korte rouwdienst leiden in het sterfhuis, meelopen in de stoet, op de begraafplaats de rouwdienst afsluiten en mee terugkeren naar het sterfhuis. Er komen klachten bij de kerkenraad dat ds. Luteijn niet altijd meeloopt van het sterfhuis naar de begraafplaats. Ds. Luteijn: *Het kost zoveel tijd, de afstanden zijn soms groot en sommige mensen weten helemaal niet wat ik als dienaar van de kerk daar kom doen.*

Ouderling Stratingh betoogt: *het is een laatste overblijfsel van een band met de kerk waarop voortgebouwd kan worden.*

Ds. Luteijn: *Gezien de geschiedenis van Drenthe is het eerder een overblijfsel van een heidens gebruik. Ik weet niet of er dan nog wel een aanknopingspunt voor het evangelie kan zijn.*

Direct na de oorlog is er gebrek, ook aan eerste levensbehoeften. Door de schaarste aan brandstof dreigt in de winter van 1945/46 het werk in de kerk te stagneren. Maar de kerkvoogdij biedt uitkomst. President-kerkvoogd Stratingh zegt toe een boom om te kappen. Het bomenbezit heeft de kerk vaker uit de brand geholpen, in dit geval dus in de brand.

28. Armoe in de pastorie en in de kerk

In 1951 noteert de kerkvoogdij van de hervormde gemeente van Peize: *aantal gemeentezielen 2836, aantal kerkzielen ongeveer 2500, krachtens volkstelling 1740.*²³¹ Inderdaad hebben bij de volkstelling van 1947 maar 1740 personen in Peize gezegd dat ze Nederlands-hervormd zijn. Van het totaal aantal inwoners in 1947 noemt 33 % zich onkerkelijk. Daarmee is Peize de meest onkerkelijke gemeente van Drenthe.

Waar haalt de kerkvoogdij die 2500 kerkzielen vandaan?

De Nederlandse Hervormde Kerk is vanouds gewend ook ongedoopte kinderen van hervormde ouders tot zijn leden te rekenen. Dit zijn de zgn. *geboorteleden*. Die weten soms zelf helemaal niet dat de kerk ze tot haar leden rekent. Oprechte pastorale overwegingen over verloren schapen en enig heimwee naar de aloude volkskerk beïnvloeden dit beleid van de N.H. Kerk.

Het aantal lidmaten is in Peize nooit ver boven de 300 uitgekomen, omstreeks 1950 is het aantal ruim 250.²³²

Het aantal betalende adressen, meestal gezinnen, is in 1949 gelijk aan 180.²³³

In 1945 is het totaal van de hoofdelijke omslag vastgesteld op *f* 671.²³⁴ Voor het volgende jaar moet de hoofdelijke omslag beslist omhoog, vinden kerkvoogden en notabelen.²³⁵ Maar als de bode in november 1946 een kwitantie gaat aanbieden aan hen die hun hoofdelijke omslag over 1946 nog niet hebben betaald, mag hij van de kerkvoogdij genoeg nemen met het bedrag van 1945 als de verhoging van 1946 niet wordt geaccepteerd.²³⁶

De kerkvoogden overwegen bij een sterfgeval van een niet-betalend persoon het luiden van de klok te weigeren.²³⁷ Vermoedelijk is het bij een suggestie gebleven.

Veel onderhoud blijft liggen. Het orgel is in een deplorabele toestand. Maar de kerkvoogden melden aan de kerkenraad, dat de gemeenteleden daarvoor maar apart moeten bijdragen. De kerkenraadsleden besluiten daarbij het goede voorbeeld te zullen geven.²³⁸

Een grote uitgavenpost is natuurlijk het traktement van de predikant, in het jaar 1946 gelijk aan *f* 2756.²³⁹ Dat is karig voor een heel jaar en daarover ontstaan tussen ds. Luteijn en de kerkvoogdij voortdurend

strubbelingen. De predikant vecht voor zijn rechten, de kerkvoogdij houdt zoveel mogelijk de hand op de knip, waar weinig in zit. Het helpt wel iets dat de diaconie zo nu en dan bijspringt, in september 1947 met f 250, een paar jaar later nog eens met f 1000.²⁴⁰

In de winter van 1947/48 loopt het conflict tussen predikant en kerkvoogdij uit de hand. In oktober 1947 vraagt ds. Luteijn de kerkvoogdij per brief om de pensioenbijdrage over 1947 te betalen, wat gebruikelijk is, en vraagt hij ook om een tractementsverhoging van f 500 over 1948. Eerder heeft de kerkvoogdij gesteld dat de predikant zelf de pensioenbijdrage maar moet betalen, omdat zij dat geld niet heeft. Het verzoek wordt nu gehonoreerd, maar die toezegging geldt maar voor één jaar. De traktementsverhoging kan niet doorgaan.

Maar de *Commissie voor de predikantstraktemeten* van de Nederlandse Hervormde Kerk eist wel degelijk dat het tractement over 1948 wordt verhoogd met 20%.²⁴¹ Dus vraagt ds. Luteijn nogmaals om een traktementsverhoging. Dan besluit de kerkvoogdij tot een eenmalige gratificatie van f 250, *terwijl hij er tevens nog eens aan zal worden herinnerd, dat voor verstevigingen van de geldmiddelen der kerk, huisbezoek van de predikant noodzakelijk is.*²⁴²

Die zin in de antwoordbrief van de kerkvoogdij valt totaal verkeerd bij de predikant.

De zondag daarop staat op het rooster de tekst Mattheüs 13:57a: *En zij werden aan Hem geërgerd.*

Die tekst is voor ds. Luteijn de aanleiding om in zijn preek duidelijke taal te spreken tegen de gemeente die veel te weinig voor de kerk over heeft en tegen de kerkvoogdij die hem onthoudt wat hem rechtens toekomt.

Eén van de kerkvoogden is daarover zo verontwaardigd dat hij aankondigt niet meer in de kerk te zullen komen.

Op de eerstvolgende kerkenraadsvergadering stelt ds. Luteijn dit punt zelf aan de orde en hij doet een scherpe uitval naar dokter Stratingh, die niet alleen ouderling is maar ook president-kerkvoogd en dus medeverantwoordelijk is voor de brief van de kerkvoogdij, waarin de traktementsverhoging gekoppeld wordt aan een oproep tot meer huisbezoek.

De heer Stratingh spreekt eerst sussende woorden, maar de verwijten van ds. Luteijn worden almaar scherper: hij verwijt Stratingh *stille obstructie*, en, *hoe kan hij gezien zijn gedrag nog aan het Avondmaal deelnemen?* Dit laat Stratingh zich niet zeggen, hij slaat met zijn vuist op

tafel en bedankt terstond en ter plekke voor het ambt van ouderling. Hij vraagt zich openlijk af wat ds. Knottnerus wel zou zeggen als hij hiervan hoorde. Waarop ds. Luteijn nog wat olie op het vuur gooit door met een onthulling te komen: ds. Knottnerus heeft hem toevertrouwd dat de benoeming van Stratingh tot ouderling indertijd een grote vergissing is geweest.

De broeders ouderlingen en diakenen gaan huiswaarts zonder het dankgebed, waarmee de predikant gewoonlijk afsluit.²⁴³

Ruim drie weken later meldt de Leeuwarder Courant dat ds. Luteijn beroepen is in Tjerkwerd.²⁴⁴ Hij heeft dan nog geen drie jaren in Peize gestaan. Ds. Luteijn neemt het beroep aan naar Tjerkwerd en Dedgum en doet daar intree op 8 augustus 1948.²⁴⁵

Een oude dame vertelt ²⁴⁶ , dat eens een predikant in Peize bij zijn afscheid het volgende psalmvers aan zijn gemeente te zingen gaf:

*'k Heb aan dit volk, dat mij vergat,
een langen tijd verdriet gehad,
ja veertig jaar hun hoon verdragen;
en zei: "Dit volk, dat steeds mij sart,
heeft een verdwaasd en dwalend hart:
't schept in mijn wegen geen behagen."*

Dit is psalm 95: 6 (in de berijming van 1773).

Als dit verhaaltje waar is, zou de predikant de temperamentvolle dominee Luteijn kunnen zijn.

29. De kerk in Peize leeft op

Zou het lukken! Het hangt van U af!!

Zo begint het PEIZER KERKBLAD, nummer 1, 21 december 1949, volgeschreven door ds. J. J. Siezen. En hij kan schrijven. Schijnbaar moeiteloos schrijft hij vijf jaren lang elke 14 dagen een heel nummer vol. Het eerste halfjaar wordt het blad gestencild, daarna gedrukt bij kopieerinrichting Poutsma in Peize.

Het kerkblad wordt in heel Peize rondgebracht door een aantal kinderen. De oplage is bijna 600. De mensen kunnen iets teruggeven in een gesloten busje. *Alles wat U geeft is welkom, al is het maar een cent.* Zo schrijft ds. Siezen in het eerste nummer. Dat kan hij niet volhouden. Ruim een jaar later moet hij toch één dubbeltje per nummer vragen. De kinderen die rondbrengen, krijgen daarvan één cent.²⁴⁷

Bij de start van het Peizer Kerkblad heeft ds. Siezen met de kerkvoogdij afgesproken dat eventuele winsten voor hem zouden zijn. Maar veel winst heeft het blad niet opgeleverd, ondanks de advertenties die ds. Siezen bij ondernemers uit Peize en Roden weet los te peuteren. Overigens heeft de kerkvoogdij nooit een cent uitgegeven voor het blaadje. De busjes waarmee de kinderen op pad gingen en de aanloopkosten zijn door de diaconie betaald.²⁴⁸

Het predikantengezin van Joop en Adri Siezen – de Boom met hun twee zonen Harmen (1940) en Bert (1943) is in 1949 in huize Kortland in Peize neergestreken. Zodra ds. Siezen zijn intree heeft gedaan op 3 april²⁴⁹, maakt hij een begin met een rondgang door het hele dorp, in veel gevallen samen met zijn vrouw. Geen huis slaat hij over, dat is in ieder geval zijn streven. Dat zijn 760 adressen²⁵⁰. Peize mag dan volgens de volkstelling van 1947 de meest onkerkelijke gemeente van Drenthe zijn, de kerk staat nog midden in het dorp en ds. Siezen en zijn vrouw zijn ook beschikbaar voor het hele dorp. Zij ontplooiën samen een indrukwekkend aantal activiteiten. Eén van deze is het Peizer Kerkblad.

De start van de nieuwe predikant in Peize maakt indruk. Al na een paar maanden constateert de heer Stratingh, president-kerkvoogd: *Sedert de komst van ds. Siezen ligt de belangstelling voor het kerkelijk leven geheel anders.*²⁵¹ Hoe het verder gaat in Peize, maakt hij zelf niet meer mee. Eind 1949 vertrekt hij naar Haren en wordt als huisarts opgevolgd door dokter Y. J. Swierstra.

Een activiteit waar ds. Siezen zich sterk voor maakt, is de *gezinsverzorging*. Al in 1932 heeft het Groene Kruis een wijk-verpleegkundige, zuster Grietje Kleveringa,²⁵³ in Peize aangesteld. De diaconie van de hervormde gemeente in Peize introduceert nu in 1952 de gezinsverzorging in Peize. Zij benoemt op 1 maart 1952 een gezinsverzorgster, Hebeltje Bijma, opgeleid aan het Internaat van de N.H. Stichting voor Gezinszorg in Groningen.²⁵⁴ Op zondagmorgen 2 maart wordt zij in de kerk voorgesteld aan de gemeente en *uitgezonden tot haar dienst*, zoals ds. Siezen het formuleert. De gezinsverzorgster staat ter beschikking van alle Peizers, kerkelijk of niet. Een *Commissie van Advies* beslist over de aanvragen. Deze commissie bestaat uit twee bestuursleden van het Groene Kruis, mw. L. Berends-Ensing en Jan Gol, de predikantsvrouw mw. Siezen, de huisarts Y. J. Swierstra, een diaken Jannes Ebbinge en een ouderling Pieter Heins.²⁵⁵

Eenenander is ongetwijfeld voorgekookt in de driehoeksburgemeester, predikant en huisarts. Alle drie zijn zij in 1949 begonnen in Peize, het zijn dan nog dertigers en zij proberen enthousiast het dorp Peize uit een achterstandspositie omhoog te tillen.²⁵⁶

Voor ds. Siezen is het zonder twijfel een hoogtepunt als op zondag 29 maart 1953 zowel de burgemeester P.D. Edel als de huisarts Y.J. Swierstra belijdenis van hun geloof afleggen, na een paar dagen daarvoor door de kerkenraad te zijn aangenomen als lidmaat van de hervormde gemeente van Peize.

Dat de kerk leeft midden in het dorp, blijkt ook uit andere feiten. Mw. Siezen wordt presidente van de afdeling Peize van de Bond van Plattelandsvrouwen²⁵⁷, het koor 'Zang en Vriendschap' van meester Rozeman, hoofd van de Polschool, werkt dikwijls mee aan bijzondere diensten²⁵⁸, een breed samengestelde groep van meer dan 50 vrouwen bereidt een bazar voor ten behoeve van het kerkenwerk (voorjaar 1952, opbrengst f 1908).²⁵⁹

In de periode vlak na de oorlog beleeft de Nederlandse Hervormde Kerk een periode van bloei. En Hervormd Peize doet daar, in bescheiden mate, aan mee.

30. Het Peizer Kerkblad

In het Peizer Kerkblad lezen de Peizers alle nieuwtjes van de hervormde gemeente in Peize en soms ook nieuwtjes uit het dorp. Daarnaast leren ze hun predikant ook beter kennen.

Ds. Siezen spreekt ook als de Drent liever zwijgt. Een Drent is iemand *met een pantheïstische inslag, weinig leerstellig, en daarmee in de gemeenschap harmonisch van nature*, aldus de Drentse socioloog Prakke.²⁶⁰ Dan vallen er wel eens stiltes, die ds. Siezen, dienaar van het Woord, tevens Rotterdammer van origine, met opzet doorbreekt. Het Peizer Kerkblad is daarbij zijn spreekbuis.

Eén van de belangrijke bezigheden van een Peizer predikant is het begeleiden van gestorvenen naar hun graf. Bijna alle families willen de dominee erbij, ook al hebben ze weinig met de kerk. En telkens weer bericht ds. Siezen daarover. Hij noemt de naam van de gestorvene en voegt enige woorden toe:

‘Hij is helaas van de kerk vervreemd geraakt. Het vervult ons telkens weer met verbazing en leedwezen dat zovelen die eenmaal hun geloof beleden en trouw beloofden, de kerk hebben losgelaten. Maar ook hij is op kerkelijke wijze begraven, omdat wij ons telkens weer vasthouden aan de evangelie-verkondiging dat wij allen trouweloos zijn, maar dat God getrouw is.’ (maart 1951)

‘Later is ook hij van de kerk afgeraakt. Maar God laat het werk Zijner handen niet varen.’ (april 1951)

Hij bericht uitvoerig over een 50-jarige bruiloft. *‘Helaas zien we hen beiden nooit in de kerk. Maar wij bidden hun toe, dat God hun een gezegende dag met elkaar moge geven.’* (mei 1950)

Niet elke Peizer voelt zich even gemakkelijk bij het heldere Hollands van ds. Siezen waar geen woord Drents bij zit. Ook de kerkenraad praat erover. Maar tegen hun predikant zeggen dat hij tegenstellingen niet zo duidelijk moet benoemen, nee, zo duidelijk willen ze ook weer niet zijn.²⁶¹

Die vele kerkelijke begrafenissen, waarbij de predikant in het sterfhuis aanwezig is en dan de familie met de overledene begeleidt tot het graf waar hij een woordje spreekt, leiden binnen de kerkenraad tot discussies. Als een familie nooit een cent bijdraagt aan de kerk, mogen ze dit niet van de predikant vragen, is de mening van de kerkenraad.

Ds. Siezen schrijft een uitvoerig, welsprekend en glashelder stuk in het Peizer Kerkblad dat uitmondt in de conclusie: *‘Wie beslist weigert bij te dragen in de lasten der kerk, wordt geacht zich van de gemeenschap der kerk te hebben afgescheiden.(...) Het zal voor hen niet meer mogelijk zijn de herderlijke zorg van de predikant in te roepen bij begrafenissen – tenzij men inmiddels tot andere gedachten gekomen is.’*²⁶²

Maar heel langzaam laten de Peizers de gewoonte los, dat een dominee bij de begrafenis moet zijn, omdat dat nu eenmaal zo hoort. Soms is het motief om een kerkelijke *bijdrage* te betalen alleen de garantie dat de dominee op de begrafenis aanwezig zal zijn.

In de 50-er jaren van de 20^e eeuw is Peize nog een hecht dorp. De traditie is belangrijk, men denkt nog sterk vanuit het collectief. Hoewel ds. Siezen niet mag klagen, gaat de overgrote meerderheid van wie zich hervormd noemt, nooit naar de kerk. Ds. Siezen spreekt hier over het *spinsel van de dorpszede. Overal waar een gemeenschap is ingesponnen in de tot gewoonte geworden onkerkelijkheid en onkerksheid wordt iedere nieuwe levenshouding beoordeeld als heimelijk verraad of op z’n minst als belachelijke afwijking.*²⁶³

Ook een ander gevoelig onderwerp kaart ds. Siezen aan. Veel Peizers zijn lid van de kerk, betalen jaarlijks een kerkelijke bijdrage, maar zijn verder niet bij de kerk betrokken. Wel laten velen van hen hun kind dopen. Ds. Siezen vertelt dat hij een ontmoeting heeft gehad met een echtpaar en dat hij hun vroeg of ze wel eens in de kerk kwamen. *‘Ja, zei de vader, zes keer, want we hebben zes kinderen. Dat klonk beslist grappig, maar is in de grond bedroevend.’* Hij houdt dan een helder betoog, dat uitmondt in de conclusie: *‘Het spreekt vanzelf, dat alleen gedoopt kunnen worden kinderen van wie beide ouders (of op zijn minst één van beide ouders!) kerkelijk meelevend zijn – dus ook trouw in de kerkgang.’* Daarop komt natuurlijk reactie. De meest simpele is: ik betaal toch mijn kerkelijke bijdrage, dat moet voldoende zijn en tot kerkgang laat ik me echt niet dwingen. Veel meer reacties, zowel binnen als buiten de kerkenraad, lopen om het echte probleem heen en wijzen ds. Siezen erop dat hij zo de Peizers niet moet toespreken. Waarop de predikant nog maar weer eens al zijn schrijfvaardigheid in het Peizer Kerkblad ten toon spreidt en zijn lezers terugbrengt bij de echte vragen: wat wil je als je je kind laat dopen en wat bedoel je als je op de doopvragen met ‘ja’ antwoordt?²⁶⁴

Gelukkig krijgen de lezers van het Peizer Kerkblad ook andere kost. *Het is toch eigenlijk een beetje dwaas, dat je als man en vrouw*

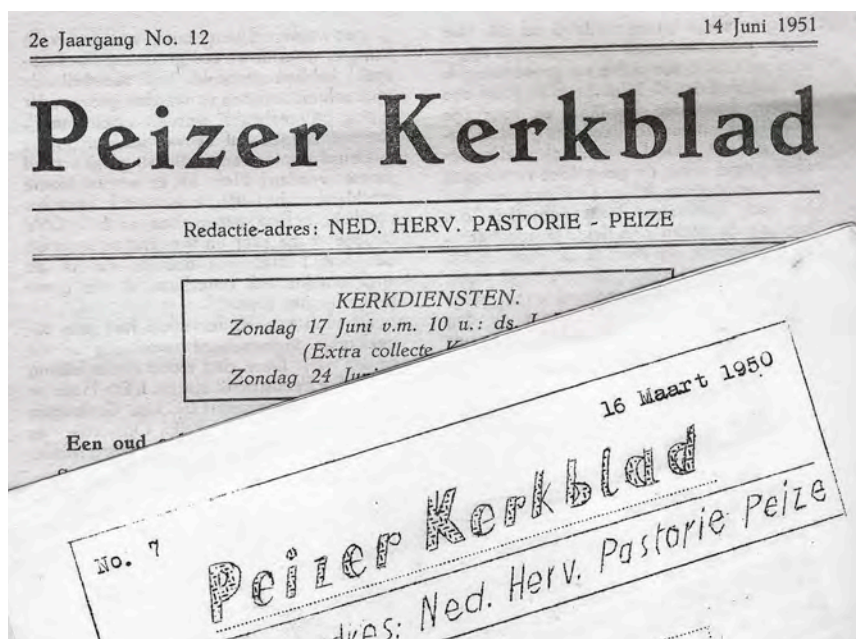
de kerk binnenkomt door de toreningang en dat dan de man in één van de hoge mannenbanken klimt en de vrouw meteen doorloopt naar de vrouwenbanken. Zo schrijft ds. Siezen begin 1950 in het Peizer Kerkblad. Hij doet dan het voorstel met deze gewoonte te breken met ingang van zondagavond 5 februari. De spanning stijgt natuurlijk en vlak voor de dienst begint, valt het licht uit. Als het licht weer aangaat, is het kerkelijk landschap geheel veranderd. *Een hele rij meisjes had beslag gelegd op een bank in de mannenafdeling*, aldus een verheugde ds. Siezen. Officieel heet het dat er kortsluiting was opgetreden in de kerk.

Er zijn meer ontwikkelingen waaruit blijkt dat Peize met zijn tijd meegaat.

In 1952 worden straatnamen en huisnummers geïntroduceerd.²⁶⁵ Daarvoor las je berichten zoals *Huisbezoek in de komende week: B243 tot B260*.²⁶⁶

In Peize komt een Dorpshuis, dat op 16 juni 1953 officieel wordt geopend. Als voorzitter van de stichting *Peizer Dorpshuis* heeft ds. Siezen daar flink aan meegewerkt.

De pastorie krijgt telefoon, nr. 498.²⁶⁸ Deze drie cijfers zullen alle telecommunicatieve vooruitgang en minstens tien passerende predikanten tot in de 21^e eeuw goed doorstaan.

31. Even dooiig als hun hunebedden?

Samen met zijn vrouw zet ds. Siezen een omvangrijk netwerk van activiteiten voor de jeugd op. In april 1953 zijn er 3 groepen zondagsschool (180 kinderen), voor elke leeftijd na de lagere school is er een jongens- of meisjesclub (2 jongensclubs *Stavast I* en *II*, 5 meisjesclubs *Jong Leven*). Dominee gaat met de jeugd kamperen. *'Ik kom echter vroeg op de Zondagmorgen vanuit Dwingelo naar Peize om de kerkdienst te leiden. Onmiddellijk na kerktijd ga ik weer terug. Ouders die een boodschap hebben mee te geven of iets willen informeren over het kamp, zal ik graag van dienst zijn.'*²⁶⁹ (En dat alles op een geleende Solex).

Een afdeling Peize van de Jonge Kerk onder de enthousiaste leiding van ds. Siezen gaat van start in april 1951. De Jonge Kerk is oorspronkelijk bedoeld voor jonge lidmaten tot 35 jaar. De afdeling Peize kent een ongewoon grote bloei. In 1953 telt zij 139 leden²⁷⁰. Samen met acht jonge lidmaten gaat ds. Siezen naar een toogdag van de Jonge Kerk in Zwolle. Daar beluisteren ze de bekende ds. H.A. Visser, landelijk voorzitter van de Jonge Kerk, die hen o.a. prikkelt met de opmerking: *'Die Drenten, die zijn al even dooiig als hun hunebedden.'*²⁷¹

Om de veertien dagen is er op zondagavond een instuif, in het begin in de pastorie. Daarnaast verzorgt ds. Siezen de catechisaties en het godsdienstonderwijs op de drie lagere scholen.

Om de kinderen van de zondagsschool iets te kunnen aanbieden met kerst, gaat de leiding van de zondagsschool door het dorp met een lijst waarop ieder voor een bedrag kan intekenen. Die éne lijst brengt veel meer op dan het totaal van alle zondagscollecten voor de kerk of voor de diaconie in een heel jaar. De opbrengst van de lijst voor de zondagsschool is in 1953 f 557,90.²⁷²

Januari 1953. De kerkenraad is op nieuwjaarsvisite in de pastorie. Waarover praten de mannen-broeders, als borrel en sigaar de harten verwarmen en de geesten openen voor opbouwende nieuwjaarsgedachten tot heil van kerk en dorp? Natuurlijk over de politiek, de gemeenteraadsverkiezingen zijn in aantocht. Wordt het niet eens tijd dat een meelevend kerklid in de gemeenteraad komt?

Op de eerstkomende kerkenraadsvergadering wordt het gesprek voortgezet. Kan de CHU niet samen met Gemeentebelangen een gecombineerde lijst opstellen, waarbij de tweede man een CHU-er is?²⁷³

In 1953 gaat dit plannetje niet door, maar in 1958 zal het wel lukken. Dan komt er een gecombineerde lijst VVD/CHU, waarvan nummer 3 het CHU-lid Pieter van Lingen is. Deze landbouwer aan de Grote Velddijk is al jaren een gerespecteerd ouderling. Omdat de lijst VVD/CHU een restzetel in de wacht sleept, komt Pieter van Lingen in de gemeenteraad. Die bestaat dan uit 3 leden van de PvdA, 3 leden van VVD/CHU en één lid Gemeentebelangen.²⁷⁴

Het is in Peize nog uitzonderlijk om tegelijk lid van de Partij van de Arbeid en meelevend kerklid te zijn. Eén van die uitzonderingen is burgemeester Edel.

Er bestaat in Peize nog steeds een zekere achterdocht en vrees, dat de Kerk in deze gemeente in het verborgene zou aanwerken op de stichting van een christelijke school, schrijft ds. Siezen op 5 juni 1952. Ds. Siezen is volstrekt helder: *Het oprichten van een christelijke school zou naar mijn stellige overtuiging de gemeente eerder verwoesten dan opbouwen.*

Alleen al van het woord 'christelijk' moet de Peizer niet veel hebben. De 'gristelijken', zo noemt hij de gereformeerden en die staan niet in aanzien, want cocksianen verstoren door hun eigenwijze isolement de harmonie in de dorpssamenleving.²⁷⁵

32. Zorgen en afscheid

Op 1 mei 1951 heeft de Nederlandse Hervormde Kerk een nieuwe kerkorde gekregen.²⁷⁶

Dat betekent een grote verandering voor de kerkvoogdij. Iemand heeft de relatie kerkenraad – kerkvoogdij wel eens bestempeld als een huwelijk waarvan de partners gescheiden zijn van tafel en bed.²⁷⁷ Die kloof brengt in Peize soms vreemde situaties met zich mee. Als er land van de diaconie vrijkomt van pacht, maakt de diaconie dat openbaar. Iedereen die bijdraagt in de financiële lasten van de kerk, mag zich aanmelden als potentiële pachter; er zijn altijd veel aanmeldingen in Peize, een aantal van veertig of vijftig is geen uitzondering.²⁷⁸ In een openbare bijeenkomst bepaalt het lot wie pachter wordt. Maar de kerkvoogdij volgt nog de traditie van eeuwen: als er land vrijkomt, dat de kerkvoogdij beheert, bepalen de kerkvoogden wie de toekomstige pachter wordt.²⁷⁹

In die volstrekt onafhankelijke positie van de kerkvoogdij brengt de nieuwe kerkorde verandering aan. Voortaan zullen de kerkvoogden leden zijn van de kerkenraad als ouderling-kerkvoogd. Maar het College van Kerkvoogden en Notabelen van Peize is uitermate gebrand op zijn zelfstandigheid en maakt ogenblikkelijk gebruik van een overgangsbepaling die het in staat stelt voorlopig nog op de oude voet door te gaan.²⁸⁰ Pas in 1960 zal ook de kerkvoogdij van Peize zich voegen naar de nieuwe kerkorde.²⁸¹

De kerkenraad neemt in het voorjaar van 1954 een belangrijke beslissing: het armenwerkhuis van de diaconie wordt verkocht. De diaconie heeft moeite met de onafhankelijke wijze van optreden van de huidige armhuisvader (hij handelt in vee tegen de voorschriften van de diaconie; hij jaagt veel)²⁸², de exploitatie van het werkhuis is een zwaar nadelige post en bovendien is het exploiteren van een armenwerkhuis uit de tijd. Huis en erf worden verkocht, het land wordt verhuurd en de inventaris op een boerenboeldag geveild.²⁸⁴

Het enthousiaste opbouwwerk van ds. Siezen en zijn vrouw in Peize verhuult misschien, dat zij het financieel heel moeilijk hebben. Zij zijn in Peize gestart met schulden (door ziekte en pensioeninkoop) en kunnen bijna niet rondkomen. Ds. Siezen vraagt de kerkvoogdij een aantal keren om verhoging van zijn traktement, maar die heeft het niet.

De diaconie helpt zo nu en dan. Zo betaalt de diaconie bijvoorbeeld de huishoudelijke hulp.²⁸⁵

De diaconie springt vaker bij als de kerkvoogdij het af laat weten. Als ds. Siezen bij zijn komst naar Peize ontdekt dat de psalm- en gezangbundel van 1938 nog niet is geïntroduceerd door geldgebrek van de kerkvoogdij, haalt hij de diaconie over om 50 nieuwe bundels aan te schaffen.²⁸⁶

De oorzaak van de financiële nood zit hem in de bijdragen van de gemeenteleden die te gering zijn om een volledige predikant te kunnen bekostigen. In 1952 geven 420 gezinnen en alleenstaanden nog geen f 2000. Van die 420 bedragen zijn er 338 van f 5 of minder.²⁸⁷ Het aantal meelevende hervormden schat ds. Siezen op niet veel meer dan 100.²⁸⁸ Die meelewenden geven soms f 10, slechts enkelen geven meer. Verder leeft in het dorp ook nog de gedachte dat de kerk rijk genoeg is, ze heeft immers zoveel land. Door voorlichting probeert ds. Siezen ook hier iets aan te doen. In 1952 zijn de inkomsten in ronde getallen: opbrengst landerijen f 4000, vrijwillige bijdragen f 2000, collecten f 500, rentes en beklemdrechten f 775 en nog wat kleinere posten, samen f 7400. Voor 1953 zijn er f 8500 aan uitgaven begroot.²⁸⁹ En dan wordt noodzakelijk onderhoud aan kerkgebouw en orgel steeds weer doorgeschoven naar een volgend jaar.

Behalve geldzorgen is er meer verdriet in de pastorie. Het huwelijk van de predikant en zijn vrouw lijdt schipbreuk. Geruchten hierover beginnen rond te zingen in het dorp.

In maart 1954 ontvangt ds. Siezen een beroep naar Rotterdam.²⁹⁰ Hij neemt dit aan en neemt afscheid van Peize op zondag 29 augustus met als tekst een woord van Jezus tot zijn discipelen: ‘Wees niet bevreesd, gij klein kuddeke!’ (Lukas 12:32)

Na de preek is er een rij sprekers; de burgemeester houdt daarbij een opvallend persoonlijke toespraak. De krant bericht daarover:

*Burgemeester P.D. Edel zeide, dat Ds. S. op onnavolgbare wijze hier zijn taak had vervuld: het kerkelijk jeugdwerk is tot bloei gekomen; de verhouding tussen Overheid en Kerk is goed. Het werk van deze predikant zal voortleven. Spr. zelf is door deze Dienaar gewezen naar God en Diens licht. “Vaart wel in het Licht van Gods Ster,” zo besloot de burgemeester.*²⁹¹

Vijf belangrijke jaren van opbouw voor dorp en kerk zijn voorbij. Een begaafd predikant, die de Peizers wist te raken, vertrekt.

Na zijn scheiding in 1956, uitzonderlijk voor een predikant in die tijd, is ds. Siezen gaan werken in Berlijn als pastor van de Evangelische Kirche, o.a. als predikant voor het vormingswerk onder de industriejeugd. In het kader van de verzoening na de oorlog tussen Duitsers en Nederlanders leidt hij ook werkbezoeken van Duitse jeugdgroepen in Nederland. Hij werkt in Berlijn tot zijn emeritaat in 1977.²⁹² Hij overlijdt in 1990 op 78-jarige leeftijd.²⁹³

33. Een heer en een dame met dubbele namen

Het is wel duidelijk dat na het vertrek van ds. Siezen de hervormde gemeente van Peize het financieel niet opbrengt om weer een volledige predikant te bekostigen. Weer is het ds. Landsman die Peize redt. Eind jaren dertig was hij als predikant van de gemeente Roderwolde consulent van Peize en heeft hij een eind gemaakt aan de problemen tussen de kerkvoogdij van Peize en de landelijke hervormde kerk. Nu is ds. Landsman scriba van de Nederlandse Hervormde Kerk en biedt hij alweer uitkomst voor Peize. Er is een 60-jarige predikant die een pensioengat heeft omdat hij een paar keer legerpredikant is geweest. Hij zou er mee geholpen zijn als hij ergens nog 5 jaren in een gemeente kon staan als predikant. De synode wil deze predikant en Peize helpen door de hervormde gemeente een subsidie van f2000 per jaar gedurende vijf jaren toe te zeggen als Peize deze predikant wil beroepen. Aldus geschiedt.²⁹⁴

Ds. Blanson Henkemans doet intree op 22 mei 1955.

Peize moet wel even wennen aan een dominee en een domineesvrouw met dubbele namen.²⁹⁵ Inderdaad heeft het echtpaar Blanson Henkemans – van Löben Sels familiebanden met de adel en zelfs contacten met het koninklijk huis. In de zomer van 1959 logeert de jongste dochter van de koningin, prinses Marijke, een aantal dagen in de pastorie, incognito natuurlijk. Pas als zij vertrokken is, onthult ds. Blanson Henkemans wie Peize te gast heeft gehad.

Als H.J.L.B.H.-v.L.S. een stukje ondertekent in het Peizer Kerkblad over haar werk voor Pro Juventute (een vorm van jeugdzorg, vooral bekend omdat het veel geld ophaalt met de populaire Oranjekalenders), weten de Peizers misschien niet precies wat de letters te betekenen hebben, maar ze weten wel wie het geschreven heeft.²⁹⁶

De nieuwe dominee is een joviale man die makkelijk contact maakt met de Peizers. Veel kerkgangers trekt hij niet, ongeveer 25 mensen zitten 's zondags in de kerk.²⁹⁷

In juli 1956 overlijdt de organist Ida Nienhuis en start de kerkvoogdij een sollicitatieronde voor een nieuwe organist. De net 20-jarige Jaap Wolf, *een jonge man die plezier in zijn werk heeft* (aldus ds. Blanson Henkemans) is de gelukkige. Als Jaap verheugd thuiskomt na zijn benoeming, vraagt zijn vader hoeveel hij hiermee gaat verdienen. Jaap

moet het antwoord schuldig blijven; een vergoeding is niet aan de orde geweest. Achteraf zal blijken dat Jaap f 250 per jaar beurt. Jaap geniet van het oude krakkemikkige orgel. 's Morgens, vòòr *Kledingmagazijn Wolf* aan de Paterswoldseweg open gaat, fietst Jaap van Groningen naar Peize met in zijn éne fietstas zijn muziekboeken en in zijn andere wat gereedschap, ijzerdraad, vliegertouw, lijm en plakband. Bepaalde tonen doen het soms niet, soms is er een hanger en dat repareert Jaap allemaal zelf.²⁹⁸

In het jaar 1956 start mevrouw Blanson Henkemans de Hervormde Vrouwengroep, een groep die meer dan 50 jaren zal bestaan en een belangrijke plaats zal innemen bij een aantal Peizer vrouwen.²⁹⁹

Naar aanleiding van Hervormingsdag 1956 schrijft ds. Blanson Henkemans:

Rome is in de aanval. Ook in het Noorden van ons land. In Drachten stichtte het een klooster, in Eelde verrees een kerk en een school. We krijgen dus ook op het Drentse zand steeds meer met de Kerk van Rome te maken.

Waar is de dominee bang voor? Voor de paar ongeschoeide karmelietessen die nooit het klooster uitkomen en ongetwijfeld veel bidden voor het zielenheil van verstokte protestanten zoals hij, of voor het rooms-katholieke personeel van de Rijksluchtvaartschool dat in 1954 is verhuisd van het Brabantse Gilze-Rijen naar Eelde en in een katholieke kerk en school iets van zijn roomse nestgeur terugvindt. Een zeker antipapisme leeft nog in de Nederlandse Hervormde Kerk van de 50-er jaren.

Ds. Blanson Henkemans vraagt zich wel eens af wat zijn preken met de Peizer kerkgangers doen. Hij moet denken aan zijn beroemde collega uit oude tijden, de heilige Antonius van Padua, die voor de vissen preekte en publiceert het volgende in het Peizer Kerkblad:

En zo komen vissen
bij riet en bij lissen
om daar, als met oren,
Antonius te horen;
geen preek, zeiden allen,
was hun zo goed bevallen.
De preek wordt gesloten
en elk heeft genoten.
Maar ... de snoek blijft een dief
en de aal zoekt een lief,
de kreeft vaart nog krommer,
de stokvis nog stommer,
de karper gaat vreten,
de preek is vergeten.
De preek is bevallen,
maar elk blijft als allen.³⁰⁰

34. Altijd geldzorgen

Omdat het oude uurwerk en de hele klokkenstoel in de toren versleten zijn, besluit de kerkvoogdij eind 1956 tot een grondige aanpak. De klok komt in een nieuwe stoel te hangen en het nieuwe uurwerk vindt zichzelf elektrisch op. Het luiden van de klok iedere morgen om 8 uur en 's middags om 12 uur en, in de zomer 's avonds om 6 uur, gebeurt voortaan ook elektrisch. Vele eeuwen hebben Peizers aan de klokkentouwen getrokken. Aan de zuidmuur aan de binnenkant van de toren is dat nog goed te zien. Kosten van deze operatie: f 3400. De burgerlijke gemeente wil de jaarlijkse subsidie voor het onderhoud van de toren en voor het dagelijks klokkluden wel verhogen met f 40 tot f 170.³⁰¹ De begrafenisvereniging geeft ook een subsidie van f 40 per jaar. Het bestuur van de vereniging Algemeen Belang (voorloper van het latere Volksvermaken) collecteert bijna f 900 bij elkaar en met een flinke lening van de diaconie krijgt de kerkvoogdij de financiën voor het nieuwe torenuurwerk en de klokkenstoel bij elkaar.³⁰²

Al vrij snel na zijn komst merkt ds. Blanson Henkemans dat het Peizer Kerkblad een zorgenkind wordt: de bezorging door kinderen loopt niet altijd goed en de financiële bijdragen van de lezers zijn niet voldoende.³⁰³ Maar er is uitkomst: een aantal Peizers neemt het initiatief voor een *Veertiendaags nieuws- en mededelingenblad voor de gemeente Peize*. De burgemeester verzint een naam: *de Hopbel*,³⁰⁴ een naam die herinnert aan de hopcultuur die van eind 16^e tot begin 19^e eeuw heel belangrijk is geweest voor Peize. De predikant zit in de redactie van de Hopbel en de kerk krijgt in elk nummer een pagina onder het kopje *Hervormd Kerkelijk Leven*.³⁰³ Daarmee houdt het *Peizer Kerkblad* op te bestaan. Op zaterdag 5 oktober 1957 verschijnt 1^e jaargang no. 1 van *de Hopbel*.

Bij de nadering van het emeritaat van ds. Blanson Henkeman is zonneklaar dat de kerk op de huidige financiële basis geen predikant kan beroepen. Dat brengt de kerkvoogdij en de kerkenraad dicht bij elkaar en ds. Blanson Henkemans weet het College van Notabelen en Kerkvoogden er toe te bewegen zich te schikken naar de nieuwe kerkorde, die al in 1951 is ingevoerd in de meeste hervormde gemeenten. Dat betekent dat het ambt van *notabel* in feite ophoudt te

bestaan en de kerkvoogden als ouderling-kerkvoogd tot de kerkenraad gaan behoren. Het tekent ook de veranderde verhoudingen in het dorp. In 1951 was kerkvoogd de 77-jarige Harm Wilkens Jzn, de trotse boer van Middelhorst, wethouder van de gemeente Peize, die in 1949 huisarts dokter Stratingh als president-kerkvoogd was opgevolgd. Ieder kent hem als Harm Poch om hem te onderscheiden van zijn naamgenoot en neef, Harm Wilkens Hzn, meestal Harm Sik genoemd. Hij is nog ouderling geweest ten tijde van ds. Pekelharing in 1920. Eind vijftiger jaren zijn de verhoudingen binnen Peize anders. 'Dikke' boeren hebben bijna geen band meer met de kerk,³⁰⁶ de kerkvoogden behoren niet meer vanzelf tot de dorpselite. De behoefte van de kerkvoogden zich onafhankelijk van predikant en kerkenraad op te stellen, is veel minder aanwezig.

Om ook in de toekomst een predikant te kunnen bekostigen, neemt de kerkenraad een ferm besluit: ieder lid zal ½ % van zijn inkomen, niet ongebruikelijk binnen de N.H. Kerk, worden gevraagd voor de kerk.³⁰⁷ Als duidelijk wordt dat dit beslist niet gehaald wordt, wordt een andere oplossing verzonnen. De hervormde gemeenten van Roderwolde en Peize gaan een *quasi-pastoraal verband* aan. Dit houdt in dit geval in dat de huidige predikant van Roderwolde, ds. Noordermeer, en een hulpprediker samen de gemeenten van Peize en Roderwolde pastoraal gaan bedienen. (Het woord 'quasi' in dit verband geeft aan dat de hervormde gemeenten van Peize en Roderwolde wel twee zelfstandige gemeenten blijven.) Ds. Noordermeer gaat ook een deel van zijn tijd besteden aan de door zeven hervormde gemeenten pas opgerichte Stichting Jeugdwerk Noordenveld³⁰⁸ die hem daarvoor f 1200 per jaar uitbetaalt.³⁰⁹ Als hulpprediker wordt de heer van der Bij uit Vries aangesteld. Beiden zullen afwisselend voorgaan in Peize en Roderwolde. Verder zal ds. Noordermeer vooral in Peize werkzaam zijn en de heer van der Bij in Roderwolde.³¹⁰

Op 28 feb 1960 neemt ds. Blanson Henkemans afscheid en op 4 september doet ds. Noordermeer intree in Peize. Ruim een week daarvoor heeft hij met zijn vrouw en hun drie kinderen zijn intrek genomen in huize Kortland.

35. De Paizer kerk zat in de brand

Ds. Noordermeer is na 10 jaren Roderwolde uitstekend op de hoogte van de problemen van deze streek. In 1960 werkt een derde deel van de beroepsbevolking van Peize nog in de landbouw.³¹¹ Steeds meer worden de bedrijven gerund door één persoon. Dat maakt ze kwetsbaar voor ziekte en ongelukken. Misschien ook omdat hij zelf een boerenzoon is, ziet ds. Noordermeer deze problemen duidelijk.³¹² Hij schrijft een aantal vergaderingen uit met landbouworganisaties en uiteindelijk leidt dit in de zomer van 1963 tot de oprichting van een Stichting voor de bedrijfsverzorging, waarvan ds. Noordermeer zelf voorzitter wordt.

De Peizer predikant is ook voorzitter van de Commissie voor de Gezinszorg. De gezinszorg voorziet in een grote behoefte. Vanaf 1954 heeft mej. Baving, later mw. Bartol-Baving, gezinnen geholpen. Maar er is meer werk dan één persoon aan kan. In de zomer van 1963 zijn er twee gezinsverzorgsters en vier gezinshelpsters in dienst van de diaconie. De diaconie draait niet alleen voor de kosten op. Gezinnen die geholpen worden, geven naar draagkracht een vergoeding en de gemeente verleent jaarlijks een subsidie.³¹³

De stichting Jeugdwerk Noordenveld met ds. Noordermeer als promotor richt zich in eerste instantie op algemeen jeugdwerk in Peize. Op 1 mei 1961 komt de heer Scheffer als jeugdleider werken voor de stichting. Het is uitdrukkelijk de bedoeling dat de heer Scheffer werkt onder de totale jeugd van Peize. Het jeugdwerk dat de kerk tot nu toe doet, voorzover dat niet meer dan vrije-tijdsbesteding is, gaat ook naar het jeugdhonk achter het dorps huis waar de heer Scheffer werkt. In zijn tijd in Peize heeft Scheffer zijn opleiding tot Wika (Werker in kerkelijke arbeid) aan de academie de Horst voltooid. Vijf jaar lang zal Wika Scheffer het algemene jeugdwerk in Peize leiden en daarnaast is hij regelmatig actief in de jongerendiensten, die de kerk in Peize vanaf januari 1963 maandelijks organiseert.³¹⁴

Nadat al eerder dikwijls gesproken is over restauratie van de kerk en van het orgel, wordt aan het eind van het jaar 1961 duidelijk dat deze restauratie veel geld gaat kosten. Voor het orgel zijn de begrote kosten

f 50.000 en voor de kerk f 150.000. Als we mogen rekenen op 80% subsidie, afkomstig van rijk, provincie en gemeente, dan blijft voor de kerkelijke gemeente f 40.000 over.³¹⁵ Een breed actiecomité gaat van start. Allerlei initiatieven vanuit heel Peize komen van de grond ten behoeve van het restauratiefonds: verschillende concerten in de kerk³¹⁶, de verkoop van een herdenkingstegel³¹⁷, van glazen en van loten (hoofdprijs een koelkast)³¹⁸, een hobbytentoonstelling³¹⁹, een snertactie van de Ned. Bond van Plattelandsvrouwen (1100 liter snert levert f 585 op)³²⁰; het hele dorp doet mee.

De kerkenraad benoemt een bouwcommissie.³²¹

Maar dan . . .

In april wur op ain dag een noodkreet heard;

Wat was er dan wel veur aargs gebeurd?

Drao wus elk 't, in hoes en op 't laand:

De Paizer kerk zat in de braand!

(uit een oudejaarsrijm 1963)

Op maandag 15 april 1963, op tweede paasdag, even na vijven 's middags zien enkele Peizers rook kringelen door het pannendak van de kerk heen. Particulieren komen aanrennen met brandblusapparaten en als de brandweer erbij komt, is de brand snel geblust. Waarschijnlijk is door oververhitting het plafond bovenaan de kachelpijp in brand geraakt.

De restauratie van de kerk komt nu in een stroomversnelling. Voortaan wordt gekerkt in het lokaal achter de pastorie.

Op vrijdagavond 5 juli 1963 zijn de leden van de kerkenraad bij elkaar in de kerk, samen met de heer G.C. Helbers, directeur van het Provinciaal Museum in Assen en adviseur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Zij maken een officieel begin met de restauratie door met vereende krachten de banken uit de kerk te verwijderen. Het orgel wordt tijdelijk opgeslagen op de zolder van het gemeentehuis.

Oudheidkundigen zijn buitengewoon nieuwsgierig of onderzoek van de bodem van de kerk nog iets bijzonders gaat opleveren, resten van een vroegere houten kerk bij voorbeeld. Ds. Noordermeer trommelt acht gravers op die gaan spitten in de grond onder de kerk.³²² Zij vinden heel veel botten van Peizers die in de kerk begraven zijn vòòrdat in 1828 de gemeente de begraafplaats aan de Oude Veldwijk inrichtte. De

bekende Peizer Bareld Lunsche vertelt dat hij een kijkje neemt bij de opgravingen in de kerk. 's Avonds komt hij bij een echtpaar in Eelde. 'Mien verre veuolders kommen ok oet Pais', vertelt de gastvrouw. 'Ja', zegt Lunsche, 'k eb ze vanmurgen nog zain.'³²³ Lunsche is boer, later zal hij badmeester, ambtenaar en politicus worden. Maar hij is in de eerste plaats bekend als cabaretier bij het gezelschap *De Bekketrekker*.³²⁴

Resten van een vroegere houten kerk zijn niet gevonden, al is die er vermoedelijk wel geweest.

Door ook op het kerkhof te graven, komen interessante feiten beschikbaar. De fundering van de kerk bestaat uit zwerfkeien. Het zwerfkeienpatroon onder toren en kerk vormt één geheel. Dus zijn de oude toren, die in 1624 is afgebroken, en de kerk gelijktijdig gebouwd. Bovendien is die toren vermoedelijk wat forser geweest dan de huidige slanke dame uit 1803. De kerk is gebouwd op een hoge plek die nog verder opgehoogd is, misschien ook met grond van de ringgracht die eens om de kerk heeft gelopen.³²⁵

Het oude koor, dat in 1824 vervangen is door het huidige koor, was smaller dan het schip en rechthoekig gesloten. In de beide oksels van het schip, op de scheiding van het koor, worden de funderingen gevonden van nevenaltaren. In de vloer van de kerk vindt men ook een brok rode zandsteen met twee wijdingskruisjes. Vermoedelijk is dit een stuk van de dekplaat van een van de nevenaltaren. Zo'n volledige dekplaat bevat vijf kruisjes; een herinnering aan de vijf wonden van Jezus.³²⁶

Er zijn aanwijzingen dat het schip oorspronkelijk overspannen werd door twee koepelgewelven.

Bij het afbikken van de pleisterlaag van de zijmuren komt tevoorschijn hoe de vorm van de oude 13e eeuwse vensters is geweest. Uit deze vorm en uit de grootte van de kloostermoppen kan de ouderdom van de kerk beter dan tot nu toe worden vastgesteld: tweede helft 13e eeuw.³²⁷

Intussen gaan acties om geld te werven door. In het najaar van 1963 is een comité buitengewoon actief met de organisatie van een grote bazaar voor het restauratiefonds. De baazar van 31 oktober brengt ruim f 5600 op. In het voorjaar van 1964 zit ruim f 18.000 in het restauratiefonds.³²⁸

Omdat de toestemming van Rijksmonumentenzorg lang op zich laat wachten, kan aannemer Timmerman uit Vries pas in januari 1965 echt beginnen.³²⁹

36. Roerige 60-er jaren

Als de volkstelling van 1960 bekend wordt, blijkt de hervormde gemeente van Peize in de lift te zitten.

kerkelijke gezindten in Peize (in %)

jaar	inw.aantal	N.H.	Ger.	R.K.	overig	geen
1930	2492	92,6	2,3	0,1	1,0	4,0
1947	2760	63,0	3,0	0,2	0,6	33,1
1960	2940	68,4	1,6	0,4	0,7	28,8

De bron van deze cijfers zijn de volkstellingen van 1930, 1947 en 1960.

Uit deze tabel blijkt dat de dramatische daling tussen 1930 en 1947 van het aantal inwoners in Peize dat zich hervormd noemt (van 2308 naar 1740), verandert in een stijging in de periode 1947 tot 1960 (van 1740 naar 2010). Tot begin 60-er jaren vestigen zich nauwelijks gereformeerden of katholieken in Peize.

Het indrukwekkende aantal hervormden in Peize, of dat er nu 2300 zijn of 1740, zegt minder over de kerkelijke betrokkenheid dan wel over de nog typische dorpscultuur. Je omgeving is hervormd, maar niet zo kerks, dus jij ook.

In een meer verstedelijkte samenleving neemt het individu zelfstandiger zijn beslissingen. Peizers, in de 50-er jaren geïnterviewd over hun dorp, noemen Roden en Eelde als *afschrikwekkende voorbeelden* van verstedelijking. Dat de samenleving in Peize ook hard op weg is te verstedelijken, wordt wel duidelijk in de 60-er jaren. Die jaren zijn nationaal en internationaal bekend om ingrijpende veranderingen in de samenleving op bijna elk terrein. Maar Peize kent daar bovenop nog een aantal ontwikkelingen die het dorp sterk bezighouden.

Het begint met de ruilverkaveling, of eigenlijk twee ruilverkavelingen, eerst

van het zuidelijk deel van de gemeente en later van Peizermade. Er is nogal wat weerstand. Ergerlijk voor velen is de bepaling in de Ruilverkavelingswet dat niet-stemmers geacht worden te hebben voorgestemd. Er zijn veel eigenaren van kleine snippers land die niet op komen dagen bij de beslissende stemmingen en zo is er snel een meerderheid vóór. Men fluistert zelfs dat onder de voorstemmers grondeigenaren zijn gerekend die al overleden zijn. De onvrede komt in 1966 prominent tot uiting bij de gemeenteraadsverkiezingen: drie leden van de Boerenpartij komen in de raad.³³¹

In een uitbreidingsplan van 1965 van de gemeente zijn twee doorgaande wegen opgenomen die het groene hart van het dorp doorkruisen en die het dorp vierendelen. Bezwaarschriften van een aantal Peizers bij de gemeente en later bij Gedeputeerde Staten worden verworpen, maar de initiafiefnemers houden vol en maken hun bezwaren aanhangig bij de Kroon. Deze geeft hun gelijk en zo blijft het groene hart gespaard.³³²

Voor de wijk Kortland heeft de gemeente ambitieuze plannen. Hier moet een woonpark komen met een landelijk karakter, veel groen en voetpaden, met 156 woningen, waarvan 14 dubbele. Maar het loopt anders. Het Nieuwsblad van het Noorden van 17 augustus 1968 kopt: *Onkruid overwoekert parkplan Peize, niemand kocht Bouwfondshuizen.*³³³

De kerk heeft ook zorgen over het plan Kortland. De pastorie en het bijbehorende bos zijn mee opgenomen in de plannen voor het woonpark. De oprijlaan van de pastorie wordt hierin één van de toegangswegen tot de nieuwe wijk. De kerkvoogdij dient een bezwaarschrift in bij de gemeente. In de gemeenteraad, sinds 1962 met 11 leden in plaats van 7 omdat Peize meer dan 3000 inwoners heeft, ontspint zich een discussie: wat willen we, een oud bos (*een verwilderd bosje*, zegt de burgemeester, die niet van bezwaarschriften houdt), of een nieuw plantsoen? Een argument dat bij de kerkvoogdij meespeelt, is de wens de pastorie wel te willen verkopen. De meerderheid van de raad kiest in januari 1963 ervoor de pastorie met laan en bos geheel buiten de nieuwe plannen te houden.³³⁴

Overigens wil de verkoop van de pastorie niet lukken, ondanks het feit dat de vraagprijs van f 150.000 naar beneden gaat.³³⁵

De Telegraaf – vrijdag 11 juli 1969

tel.nrs in deze adv.: 05908-2424 (van kerkvoogd Evert van der Veen), b.g.g. 2174 (van kerkvoogd Jeremias Ensing)

Terwijl de 60-er jaren belangrijke ontwikkelingen kennen, gaat het gewone werk in de kerk ook door. Niet lang na zijn komst in Peize mag ds. Noordermeer een traditie van eeuwen doorbreken: op 19 februari 1961 bevestigt hij twee vrouwelijke ambtsdragers, een ouderling-kerkvoogd en een diaken.³³⁶ Sinds 1958 mag dat binnen de Nederlandse Hervormde Kerk. De kerk is daarmee de gemeenteraad van Peize voor. Pas bij de verkiezingen in 1962 komt voor het eerst een vrouw in de gemeenteraad van Peize.³³⁷ En dat mocht al sinds 1917.

Vrouwen in de kerkenraad, een stencilmachine in de pastorie³³⁸, de communicatie wordt levendiger en intensiever.

Terwijl op zondagmorgen gemiddeld 45 kerkgangers aanwezig zijn³³⁹, volgen ongeveer 150 kinderen de zondagsschool: twee groepen in Altena en vier groepen in het dorps huis en het gebouw bij de pastorie.³⁴⁰ Het is steeds weer een klus voldoende leiding te vinden, een aantal volwassenen, geassisteerd door jonge mensen van 15, 16 jaar.³⁴¹ De zondagsschool wordt in Peize breed gewaardeerd. In december gaan de leiding van de zondagsschool en leden van de kerkenraad in heel Peize rond met de zogenaamde kerstlijsten ten behoeve van het kerstfeest en het werk van de zondagsschool. De lijsten brengen meer op dan de zondagse collecten voor diaconie of kerk in een heel jaar; in 1960 f 843,50, in 1965 f 1242,95.

³⁴²

Voor de jeugd van 12 – 16 jaar zijn er een drietal clubs. Als die hun traditionele jaarfeest vieren, doet het Peizer muziekcorps Excelsior mee.³⁴³

Een nieuwigheid is de oprichting van een meisjeskoor in november 1961. Leo Venema, Tiny Knecht, Jaap en Heinke Wolf zijn de energieke voortrekkers. *Jubilate Deo*, zo gaat het koor na enige tijd heten.³⁴⁴

En natuurlijk is daar als vanouds het godsdienstonderwijs op de lagere scholen in Peize en de catechisaties, verzorgd door de Peizer predikant.

Als Ds. Noordermeer op 11 oktober 1964 afscheid neemt, karakteriseren diverse sprekers hem als een rusteloos mens die telkens nieuwe dingen oppakt en, als het even kan, tot een goed einde brengt. In een interview met het *Nieuwsblad van het Noorden* zegt hij:

*Mijn vrouw en ik hebben hier een heerlijke tijd gehad. Hoewel het natuurlijk vaak moeilijk werken was. De kerk heeft hier in Noorderveld maar een gering aantal meelevenenden. Het is een moeilijk ambt.*³⁴⁵

Na tien jaren Roderwolde en vier jaren Peize gaat hij werken bij het radiopastoraat van het IKOR (later IKON). Hij wordt tevens pastor in het Diaconessenhuis in Naarden.³⁴⁶

Interieur kerk voor 1963.

37. Architect en burgemeester ruziën

Ze zitten er een beetje mee in hun maag, de éne dame en de zeven heren van de restauratiecommissie van de kerk, bijeen op woensdag 13 oktober 1965. Zojuist is een brief voorgelezen van burgemeester en wethouders van Peize, gericht aan de Rijksdienst voor Monumentenzorg. Ze weten natuurlijk al langer dat onze burgemeester, de heer Edel, het op een bepaald punt niet eens is met de restauratie van de kerk. En ze weten ook dat Pieter Dirk Edel niet zo maar opgeeft.

Wat is precies het verschil van mening?

Vóór de restauratie die in 1963 begonnen is, kon iedereen aan de zuidgevel de rondboog zien die wees op een vroeger aanwezig portaal naar buiten. Helbers, directeur van de Provinciale Monumentenzorg in Drenthe en nu adviseur van de restauratiecommissie, heeft wel eens het vermoeden uitgesproken dat daartegenover aan de noordgevel misschien ook zo'n portaal gezeten moet hebben, maar daarvan waren geen sporen te zien. Tot ieders verrassing komt aan de noordgevel in de loop van de restauratie ook een ingang te voorschijn, maar dan niet recht tegenover het portaal aan de zuidgevel, maar daar schuin tegenover. Dat komt zelden voor. Het portaal aan de noordgevel is ook kleiner dan dat aan de zuidgevel.³⁴⁸

Zulke oude toegangen, één aan de noord- en één aan de zuidgevel treffen we bij veel kerken aan. Dit zijn de vroegere aparte ingangen voor mannen en vrouwen.

Waar maakt onze burgemeester zich nu kwaad over?

De restauratiecommissie heeft besloten deze poortjes duidelijk zichtbaar te maken, maar ze wel dicht te metselen. De burgemeester wil er deuren in als *aesthetische verfraaiing*. Dat heeft hij al vaker gezegd, maar hij vindt de architect tegenover zich. Daarom formuleert hij zijn wens nog eens in een brief aan Monumentenzorg. In de brief wijst de burgemeester erop dat de gemeenteraad recht van spreken heeft omdat *onze overwegend onkerkelijke gemeente* (zo stelt de brief) de restauratiekosten voor 20% subsidiëert.

Eerder dit jaar 1965 heeft de restauratiecommissie al een paar belangrijke besluiten moeten nemen. Monumentenzorg wil op de fundamenteën van de oude oostmuur van het schip een triomfboog oprichten. Die zal het 13de eeuwse schip scheiden van het koor, dat in 1824 het veel kleinere koor heeft vervangen. Architect en commissie gaan akkoord. Later noemt Dr. Regn. Steensma dit *een voorbeeld van romantisch restaureren*.³⁵⁰

Meer discussie is er rond de idee om een nieuwe brede toreningang te maken aan de westkant en de noord- en de zuidingang van de toren en ook de koordeur te dichtten. Bij begrafenisdiensten is de toegang tot de kerk voor de kist met de overledene moeizaam. Dat is de overweging bij deze plannen.

Op 4 april 1965 doet ds. Brezet intrede in Peize. Hij neemt natuurlijk ook zitting in de restauratiecommissie. Hij maakt een goede entree. Hij nodigt de restauratiecommissie voor zijn eerstvolgende vergadering uit in de pastorie. Die is op 23 april en omdat dominee dan juist 33 jaar wordt, *onthaalt hij de aanwezigen genereuselijk*, aldus het verslag.³⁵¹

Om een consistoriekamer en een toilet te kunnen realiseren, moet er ruimte gecreëerd worden. Een aanbouw aan de kerk vindt de commissie geen gezicht, dus offert men de zitplaatsen onder de orgelgalerij op. Ds. Brezet vindt dat wel jammer omdat hij met de toekomstige forse uitbreiding van het dorp een navenante uitbreiding van het kerkbezoek verwacht.

In een volgende vergadering sneuvelen de ideeën rond een andere toreningang en het dichtten van de koordeur. Argumenten: de kosten, verzwakking van de toren, *terwijl men bovendien niet iets moet aanbrengen wat niet geweest is, wil men eerlijk te werk gaan*.

In deze vergadering valt ook een besluit over de gevonden noord- en zuidingen van het schip: *de beide ingangen zullen niet als deuren worden hersteld doch in kleine steen worden dicht gemetseld, waarmee de oorspronkelijk toestand duidelijk herkenbaar wordt*.³⁵³

Maar dan komt in september een brief van B&W van Peize, waarin het standpunt van de burgemeester nog eens klip en klaar wordt uiteengezet.

De restauratiecommissie zit omhoog met de brief. Bovendien weet

iemand te melden dat de burgemeester persoonlijk tegen de aannemer gezegd heeft dat hij niet verder mag werken aan de twee portalen.

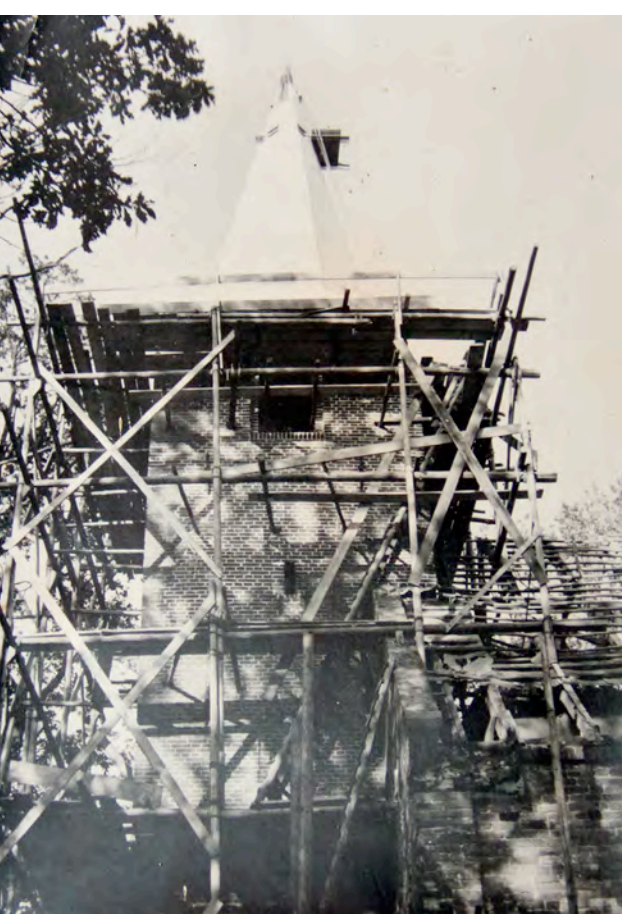
De heer Helbers is wel gecharmeerd van deuren. Hij ziet, romantisch achterom kijkend naar de middeleeuwen, de kerk van Peize als een zgn. fortkerkje; deuren in de portalen met een schuifbalk aan de binnenkant doen hem terugdenken aan zeer oude tijden waarin Peizers een veilig heenkomen zochten in hun kerk. De architect, de heer Baart uit Leeuwarden, blijft principiëel tegen:

*De geschiedenis van een monument maakt een restauratieplan. Het altaar komt niet terug, de preekstoel en het orgel verdwijnen niet meer en ook het oude koor komt niet meer terug. Als men zijn principe handhaaft (en dit behoort een ieder te doen), dan zullen ook de oude deuren (die er niet meer zijn) niet meer gemaakt worden, al laat men overduidelijk zien, dat de toegangen er zijn geweest.*³⁵⁴ Aldus een zeer besliste architect, die daarmee de burgemeester allerminst overtuigt.

Het verslag van de vergadering van 30 november 1965 vermeldt: *De heer Baart heeft een zeer teleurstellende bespreking met de heer P.D. Edel gehad, waarbij zelfs gedreigd werd met het aantrekken van een andere architect.*

En de kerkenraad adviseert in december 1965 om de portalen maar snel dicht te metselen *om verdere pressie en discussie van bepaalde zijde te voorkomen.*³⁵⁵ Aldus geschiedt.

De burgemeester, de heer Edel, is een man van gezag, niet alleen in de burgerlijke maar ook in de kerkelijke gemeente. Op zondag 24 april 1966 gaat hij vóór in een avondjongerendienst. In deze tijd is er éénmaal in de maand naast de zondagmorgenviering nog een avonddienst die meestal een bijzonder karakter heeft en waarin ook anderen dan de predikant voorgaan. De burgemeester zal de jeugd van Peize toespreken over het thema: *Wij en het gezag*. In deze tijd waarin de provo's de politie uitdagen en de huwende kroonprinses rookbommen krijgt nagegooid, zal de burgemeester zijn visie op het gezag ontvouwen. De jeugd van Peize gelooft het wel; er zijn 12 toehoorders, ook voor Peizer begrippen een dieptepunt.

38. De restauratie sleept zich voort

Het loopt niet lekker met de restauratie van kerk en orgel. In gang gezet door de brand op tweede paasdag van 1963 en echt gestart in januari 1965 valt het werk in oktober 1966 stil. Het geld is op en de kerkenraad vraagt extra subsidies aan, maar kan bij de huidige hoge rentestanden niet denken aan voorfinanciering.

Zo gaat de kerk de winter van 66/67 in: de buitenkant is klaar, de kap zit er op, het tongewelf boven het schip en de zoldering boven het koor zijn in orde. Binnen ziet het er treurig uit.

Om de bevolking van Peize te informeren over de stand van zaken schrijven voorzitter en secretaris van de commissie, Jelle Zwart en Willem Jonkers, een stuk in de *Hopbel*. Als oorzaken van de overschrijding van de begroting noemen zij de slechte toestand van het dak van de kerk, de triomfboog als extra en de sterk gestegen lonen en prijzen.³⁵⁶

In februari 1967 doen B&W een voorstel aan de gemeenteraad voor een aanvullende subsidie van f 35.550, waarbij ze tegelijk nog even uiting geven aan hun ongenoegen dat de vroegere zijportalen van de kerk dichtgemetseld zijn.³⁵⁷

Daarop verschijnt een hoofdartikel in de *Hopbel*, waarin flink gemopperd wordt: *...Dan een subsidie van tienduizenden guldens als aanvullend krediet voor de kerkrestauratie, waarvan de begroting 100% boven het aanvankelijk geraamde bedrag uitgaat. Dit is niet goed te praten met "onvoorzien" en stijging der kosten van lonen en materiaal. Hier is tevoren een onoordeelkundige raming gemaakt. Of dacht men voor de aanvang der restauratie reeds: "Jelle zal wel zien?"*³⁵⁸

(Deze laatste kreet is een carnavalshit uit 1967 afkomstig van de oudejaarsconferentie van Wim Kan. Jelle is Dr. Jelle Zijlstra die na de kabinetscrisis in de nacht van Schmelzer het puin mag ruimen in de Nederlandse politiek. Misschien is het in de *Hopbel* ook een hint naar Jelle Zwart, voorzitter van de restauratiecommissie en tevens leider van de grootste fractie in de gemeenteraad van Peize, die van de Partij van de Arbeid.)

Ook de gemeenteraad is niet te spreken. De heer Zwart kan de raad uitstekend informeren, maar niet iedereen overreedt hij om de extra subsidie te steunen. Vier van de elf raadsleden, waaronder de drie

leden van de Boerenpartij, stemmen tegen het voorstel.³⁵⁹

Een ingezonden stuk in de Hopbel stelt: er is groot onbehagen bij de bevolking over de kosten van de kerkrestauratie. En straks komt het orgel ook nog.³⁶⁰

Pas in februari 1968 zijn alle benodigde subsidies en toezeggingen binnen en wordt de restauratie hervat. Een jaar en drie maanden heeft alles stil gelegen.³⁶¹

Als in februari 1968, na een onderbreking van een jaar en drie maanden, verder wordt gegaan met de kerkrestauratie,³⁶² moet de hervormde gemeente van Peize er hard aan trekken om het restauratiefonds gevuld te houden.

Een nieuwe financiële commissie gaat aan de slag. Voorzitster is de energieke predikantsvrouw, mevrouw Brezet-Brouwer.³⁶³ Op een nacht krijgt zij een lumineus idee. Peize heeft een bekende cabaretier, Bareld Lunsche. Als we die eens vragen een grammofoonplaat te maken die we mogen verkopen.³⁶⁴ Zo geschiedt. Op de Jaarbeurs van het Noorden, 20 – 25 september 1968 in Roden, zijn te koop: een grammofoonplaat met Drentse liedjes, gezongen door Bareld en Aly Lunsche voor f 12,50 en een reproductie van een schilderij, gemaakt door ds. Brezet van de kinderkamer van zijn dochter, voor f 5. Deze actie is een succes en gaat ook na de Jaarbeurs door. Na een paar maanden is de opbrengst al f 5000.³⁶⁵

De restauratiecommissie overlegt uitvoerig over de verlichting, de verwarming, de plaats van de preekstoel, de vloer van de kerk, de hoogte van de koorvloer, de plaats van het offerblok (vroeger in de vloer vòòr de preekstoel)³⁶⁶ en meer van dergelijke zaken.

Bij het maken van een stoelen- en bankenplan rijst de vraag: wat doen we met de rode banken, die burgemeester Kymmell begin 19^e eeuw in het koor heeft laten plaatsen voor zijn gezin en zijn personeel, die de kerkvoogdij in 1937 voor f 50 van de erven Kymmell heeft gekocht³⁶⁷ en die volgens de Peizer volksmond eens met ossenbloed geschilderd zijn om de belasting op eikenhout te ontlopen?

Daar moet de kerkenraad over beslissen, meent de restauratiecommissie. De kerkenraad onderbreekt zijn vergadering van 20 juni 1968 om een kijkje te nemen in de kerk en zet daarna zijn vergadering voort en stemt over wel of niet handhaven van de Kymmellsbank. Uitslag: 5 voor en 4 tegen. Dus blijft de rode bank.

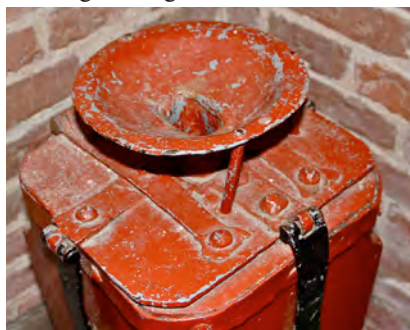
Nu het einde van de kerkrestauratie in zicht is, komen een paar welkome

cadeaus binnen: een kaarsenkroon van het Provinciaal Bestuur van Drenthe³⁶⁸ en een prachtig avondmaalslaken, aangeboden door de burgemeestersvrouw mevrouw Edel-Jongedijk.³⁶⁹

Op 8 december 1968 is het zover: voor het eerst in de gerestaureerde kerk vindt een feestelijke viering plaats. Het meisjeskoor, gehuld in rode koormantels met witte kragen verleent medewerking. Er zijn 170 bezoekers, 135 stoelen staan voor hen klaar. Een officiële opening mag het nog niet heten, want het orgel is nog niet gerestaureerd.

Het orgel, dat al zes jaren op de zolder van het gemeentehuis van Peize is opgeslagen, wordt in augustus 1969 naar de werkplaats van de fa. van Vulpen in Utrecht gebracht.³⁷⁰

De orgelkas gaat naar de fa. Gerritsma in Bolsward. In het verleden is aan de kas veel geknoeid. Verschillende houtsoorten zijn gebruikt. De restauratie van orgel en van orgelkas blijken zo afhankelijk van elkaar te zijn dat men uiteindelijk besluit ook de orgelkas naar de fa. van Vulpen te brengen, hoewel de fa. Gerritsma hieraan inmiddels al voor f 7000 heeft gesleuteld.³⁷¹

Het offerblok in ossenbloed.

De restauratie van het orgel blijkt een hele zware klus. Uitgangspunt

voor de restauratie van het orgel is de toestand omstreeks het jaar 1785 na de ingrijpende verbouwing en uitbreiding door orgelmaker Albert Anthonie Hinsz. Dat betekent dat allerlei modernisering en die door orgelmaker van Oeckelen in 1862 bij de verkoop van het orgel aan Peize zijn aangebracht, ongedaan worden gemaakt.³⁷²

Als de restauratie voor 40% is voltooid, treedt weer een vertraging op omdat de financiële positie van de orgelbouwer ongewis lijkt.³⁷³

Alle tegenvallers en vertragingen zorgen er natuurlijk voor dat de oorspronkelijke begrotingen en toegezegde subsidies niet gaan voldoen. In februari 1971 gaat de raad van de gemeente Peize met moeite akkoord met een extra subsidie. Het orgel moet uiteindelijk terug naar Peize, dat argument is doorslaggevend. Gelukkig is het

Orgelfonds Mooy uit Apeldoorn met een royale gift van *f* 10.000 over de brug gekomen.³⁷⁴ Zonder deze gift had de hervormde gemeente van Peize niet 5% van de totale orgelrestauratiekosten kunnen opbrengen. Uiteindelijk blijkt de orgelrestauratie ongeveer *f* 300.000 te kosten.

Op vrijdag 5 oktober 1973, 's avonds om 7.30 uur, kan de gemeente kerk en orgel officieel in gebruik nemen. Dit is meer dan tien jaren na de brand in de kerk op tweede paasdag 1963, toen alles begon.

In totaal hebben beide restauraties samen ruim een half miljoen gulden gekost, om precies te zijn: *f* 504.010,64 ³⁷⁵ en dat is, eind zestiger jaren van de 20^e eeuw, een smak geld.

39. Volop leven in de kerk

Op zondag 28 september 1969 is stevige taal te horen in de kerk van Peize:

De kerken leuren met Gods Heil, maar verdoezelen het Evangelie als boodschap aan armen en verdrukten. De kerk staat dikwijls aan de verkeerde kant, spant samen met het kapitaal. Wij willen dat kerstmis een dag is van stille hongerstaking, een getuigenis voor vrede, geen betuigenis aan het feest van Vreten!

In de viering op deze zondag wordt de vredesweek 1969 afgesloten met een zgn. praatdienst. Thema van deze week: *de verhouding tussen de ontwikkelingslanden en de rijke landen*. Aan het begin van de Vredesweek is de Vredeskrant overal huis aan huis in Peize bezorgd. Een tiental jongeren uit Peize heeft meegedaan aan een nachtelijke mars naar Westerbork. In de bijeenkomst daarna wordt een resolutie aangenomen, die door de tien jonge mensen de andere ochtend in de praatdienst in Peize wordt voorgelezen en verdedigd. Bovenstaand citaat is een deel daarvan.

De bijdrage van de tien jongeren (...) was zeer verkwikkend, schrijft ds. Brezet in de Hopbel. Dat is niet iedereen met hem eens. De kerkenraad praat uitvoerig na. *De jeugd spreekt over dingen waar ze nauwelijks nog over kunnen praten, maar ze doen alsof ze totaal volleerd zijn*, menen een paar kerkenraadsleden.

Het revolutionaire elan dat eind jaren zestig door de westerse wereld waart, laat zich ook voelen in Peize op bevrijdingsdag 1970, precies 25 jaar na 1945. Op 5 mei is er in de morgen een bijeenkomst in de kerk, waarin het meisjeskoor, kinderen van de zondagsschool en iemand namens het verzet een bijdrage leveren. *Maar toen kwam het...: plotseling kwam een achttal jongeren door de koordeur en de hoofddeur de kerk binnen met spandoeken, waarop leuzen en vragen, zoals die bij vele jongeren leven; een pamflet werd uitgedeeld en een gedicht van de Griekse dichter Theodorakis werd krachtig voorgedragen. Velen waren perplex. Dat daarna nog gezongen werd en ds. Brezet een overdenking hield over Deut. 5:15, en een gebed van Huub Oosterhuis werd voorgedragen, zouden we haast nog vergeten te vermelden.*

Velen in Peize waren onthutst en verontwaardigd.

Aldus ds. Brezet in de Hopbel van 16 mei 1970.

Na deze bijeenkomst in de kerk gaat het gezelschap naar de pas geplaatste gedenksteen op de hoek Esweg-Hereweg. Dokter Stratingh, huisarts in Peize tijdens de 30-er en 40-er jaren, onthult het monument en spreekt een toepasselijk woord.

Er is in de 60-er jaren meer dan een opstandige jeugd die zich scherp afzet tegen alle gezag. Zo leeft bij voorbeeld de oecumenische gedachte sterk. In Roden en Peize wordt op 5 september 1969 de *Raad van Kerken van Roden en Peize* opgericht. Deze Raad wordt gevormd door de drie aloude Hervormde Gemeenten van Roden, Peize en Roderwolde, de Gereformeerde Kerk, voortgekomen uit de christelijk afgescheiden kerk van Roden uit 1857 en de beide jonge kerken ontstaan na de naoorlogse uitbreiding van Roden, de Doopsgezinde Gemeente van 1954 en de Rooms-Katholieke Vicarie van 1964 (deze zal later tot Parochie verheven worden). De Raad kiest ds. Brezet uit Peize tot zijn eerste voorzitter.³⁷⁶

Door de verschillende uitbreidingsplannen groeit het inwonertal van Peize gestaag. In de 60-er jaren loopt het aantal inwoners van de gemeente steeds sneller op:

1960: 3000 ; 1963: 3100 ; 1966: 3200 ; 1968: 3300 ; 1970: 3400 ; 1971: 4000.

Opvallend is de geweldige groeispuurt in het jaar 1971. Om precies te zijn: van 1 januari tot 31 december 1971 loopt het inwonertal op van 3454 tot 4099, dat is een toename van bijna 20%.³⁷⁷ Juist in dat jaar worden de wijken Kortland en de Es en het bejaardentehuis de Hoprank voor een groot deel gevuld.

Deze groei heeft grote invloed op de kerk in Peize. Er komen een aantal mensen de kerk binnen die volop deelnemen aan de activiteiten van de kerk. Ds. Brezet speelt hierop in door nogal wat vormingswerk aan te bieden via levendige gemeenteavonden, buurtkringen, een jonge-gezinnenkring en een lidmatencatechisatie.³⁷⁸ Zowel toerusting als gemeenschapsvorming streeft hij na.

Daarnaast zijn er meer initiatieven: kinderopas tijdens kerkdiensten³⁷⁹, een bandrecorderdienst³⁸⁰, een commissie van ontvangst in de kerk door jongeren³⁸¹, eenmaal per maand een jeugddienst, eenmaal per maand een jongerendienst (jongeren

zijn jonger dan jeugdig)³⁸², mevrouw Brezet geeft een cursus aan de zondagsschoolleiding³⁸³ en meer.³⁸⁴

Ook speelt de kerk nog steeds een maatschappelijke rol binnen het dorp. Ds. Brezet is voorzitter van de Gezinsverzorging Peize, is bestuurslid van de Stichting Bejaardenzorg Peize (deze stichting is in 1970 druk bezig met de bouw van een nieuw bejaardentehuis, de latere Hoprank) en van de Stichting Jeugdwerk Noordenveld.³⁸⁵ Deze stichtingen komen in deze periode wel losser te staan van de kerk. Ging de Gezinszorg officieel tot nu toe geheel uit van de diaconie – in de praktijk was het draagvlak veel breder – in 1970 wordt een algemene stichting voor maatschappelijk werk en gezinsverzorging opgericht; in het bestuur zitten vertegenwoordigers van de gemeente Peize, Humanitas en de hervormde gemeente.³⁸⁶ Ook in 1970 gaat de Stichting Jeugdwerk Noordenveld, oorspronkelijk uitgaande van de zeven hervormde gemeenten Eelde, Norg, Peize, Roden, Roderwolde, Vries en Veenhuizen (allen gelegen in het oude dingspil Noordenveld) over in een algemeen regionaal orgaan voor jeugdwerk en verliest het zijn kerkelijke basis.³⁸⁷

In mei 1970 neemt ds. Brezet een beroep aan naar IJmuiden-Oost en op 9 augustus neemt hij afscheid. Hij wordt geprezen als iemand die, evangelisch bewogen, voortdurend in de gemeenschap van Peize actief betrokken is geweest op allerlei sociaal en maatschappelijk terrein. *‘Een porder’*, zo noemt een van de sprekers ds. Brezet.

Ds. Brezet prijst de goede contacten met de Peizers, zowel in de kerk als daarbuiten. En wat het wonen betreft, de pastorie is een heerlijk huis, maar eigenlijk niet meer geschikt om in te wonen.³⁸⁸ Als het hard regent, loopt het water langs de binnenkant van de buitenmuur de woonkamer in.³⁸⁹

De kerk zal twee problemen moeten aanpakken voor ze kan gaan denken aan een nieuwe predikant: de financiën en de pastorie.

40. Naar een oecumenische gemeente

In januari 1970, nog vòòr ds. Brezet Peize verlaat, buigt een studiecommissie zich over de kerkelijke situatie in Peize. In een nota lezen we:

*De Hervormde gemeente neemt in Peize geen grote plaats in. (...) De geestelijke situatie is bepaald niet positief te noemen (...). De offervaardigheid van de gemeente is bepaald gering te noemen en is een weerspiegeling van de geestelijke situatie. Financieel gesproken is het einde van de zelfstandige gemeente nabij door steeds hoger wordende lasten en te weinig inkomsten. De ambtswoning van de predikant kan niet meer bewoonbaar gemaakt worden en de verkoop ervan is een moeilijke zaak. Bij vertrek van de huidige predikant zal geen opvolger gevonden kunnen worden.*³⁹⁰

De studiecommissie graaft nog dieper:

Hoe komt het toch dat slechts zo weinig autochtone peizers de weg naar de kerk vinden?
*Gesteld wordt dat de drentse zanddorpen en dus ook Peize, eigenlijk nooit gekerstend zijn geweest en ook de reformatie niet doorleefd hebben, doch van bovenaf is opgelegd. (. . .) We zouden kunnen zeggen dat hier een gesecculariseerd heidendom met een christelijk vernisje leeft (reeds rond 1600 klaagde hier de geestelijkheid al over ontrouwe kerkgang – schrale troost!)*³⁹¹

De socioloog Prakke drukt zich in zijn proefschrift *Deining in Drenthe* positiever uit als hij de Drent karakteriseert als iemand *met een pantheïstische inslag, weinig leerstellig, en daarmee in de gemeenschap harmonisch van nature*.³⁹² Feit blijft dat de autochtone bevolking de hervormde gemeente geen toekomst biedt. Net als bij de volkstelling van 1947 blijkt ook uit die van 1960 dat Peize de meest onkerkelijke gemeente van Drenthe is.³⁹³ De bovengenoemde nota vestigt nog wel hoop op de nieuwe bewoners van het *Akkerplan*, de *Westerd* en het nog *uit te voeren Kortlandsplan*. (Het woord Akkerplan zal niet inburgeren.)

Die hoop is gegrond, Peize breidt heel snel uit, de kerkvoogdij voert een actief beleid om de financiën gezond te krijgen en het wonder

geschiedt. De begroting van 1972 is sluitend en maakt het mogelijk een predikant te beroepen. Was de bijdrage van de gemeenteleden in 1970 nog f 11.500, op de begroting van 1972 staat voor deze post een bedrag dat bijna twee keer zo hoog is. Redelijk snel wordt de kerkenraad het eens met Sytze L.S. de Vries, een theologisch student die nog vòòr de zomer van 1972 hoopt af te studeren. Hij is dus formeel nog niet beroepbaar.³⁹⁵ En de praktische onbewoonbare pastorie, huize Kortland? Die ziet de 26-jarige vrijgezel wel zitten. Als de kerkvoogdij de meest noodzakelijke werkzaamheden uitvoert, zal hij er zelf ook wel wat aan opknappen.

Juni 1972 wordt een drukke maand voor de aanstaande dominee. Op 13 juni doet hij zijn laatste examen, op 14 juni verhuist hij naar Peize, hij wordt officieel beroepen, neemt officieel dit beroep aan en op zondag 25 juni is de bevestigings- en intrededienst.

In de volgende Hopbel schrijft de nieuwe bewoner van huize Kortland, de twintigste predikant in deze bijna 200 jaar oude pastorie, uitnodigend: *Mijn huis is uw huis (. . .) Hoe vaker mijn werkster de mat uit moet kloppen, hoe beter het de gemeente van Peize vergaat! (. . .) De dominee van Peize woont bij zijn zaak.*

De avondmaalsviering van zondag 20 augustus 1972 is geheel in de lijn die al ten tijde van ds. Brezet is ingezet: *een open avondmaalsviering voor groot en klein, van welke kerkelijke groepering ook, die weet dat zijn Heer zelf de leeftocht voor onderweg is.*

Voor de nieuwe, meest vrij jonge inwoners van Peize hebben de oude kerkelijke verschillen geen betekenis. De meesten van hen kiezen dan ook, als ze naar de kerk gaan, vrij spontaan voor Peize.

‘De kerkorde is gemaakt voor een gewone situatie en wij bevinden ons daar niet in, dus mogen we afwijken van de kerkorde’, aldus ds. de Vries in een wat overmoedige bui. Met een dergelijke exegese kun je aardig improviseren, maar de instroom van gereformeerden, doopsgezinden en katholieken blijft wel vragen om een regeling. Vooral met de gereformeerden, omdat die een vrij grote groep vormen en omdat een waakzame kerkenraad in Roden aandachtig toeziet op hun dwalende schapen in het over-diep-se.

Want weten hervormden en gereformeerden in Peize bij God niet meer wat hen scheidt, een aantal toonaangevende gereformeerde Roners weten het maar al te goed: Peize is, voor zover niet heidens, vanouds al zo vrijzinnig als een Drents zanddorp maar zijn kan. Een rechtgeaard Calvinist zal daar zijn heil niet vinden.

‘Nu, na 2 jaar kerkgaan, kunnen wij zeggen dat hier gepreekt wordt naar Gods Woord, op reformatorische wijze, in gemeenschap met

het belijden der vaderen en dat het kerkelijk leven als geheel op die grondslag gestoeld is.'

Aldus een rapport over Peize van o.a. Harry Dijkema en Johan Mekel in oktober 1973, gericht aan de gereformeerde kerkenraad in Roden. Als treffende karakterisering van de sfeer in de snel groeiende veranderende gemeente in Peize zijn deze woorden op zijn minst onvolledig. Maar ze dienen duidelijk een ander doel: het spook van de vrijzinnigheid verdrijven uit vrome Roner koppen.

In het begin loopt het overleg met gereformeerd Roden niet vlot. Maar in de loop van 1974 komt er schot in. Er ontstaat een plan, waarover Sytze de Vries het volgende schrijft:

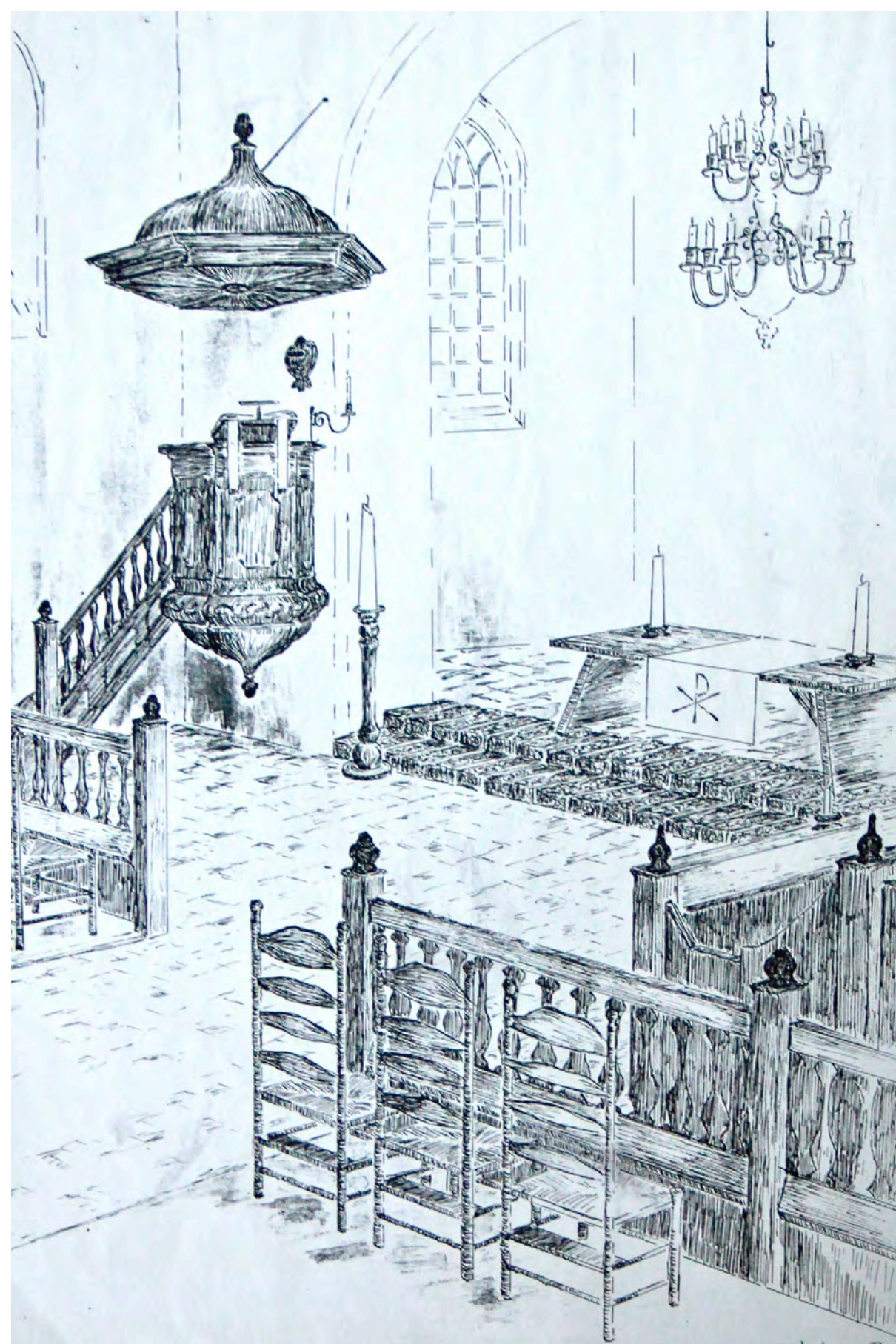
De gereformeerde Peizenaren vormen binnenkort een nieuwe wijk-gemeente van de Geref. Kerk in Roden. Zo zijn zij een vrij zelfstandige eenheid, met een eigen kerkeraad (te beginnen met 3 mensen). Deze wijkgemeente gaat dan zo vlug mogelijk een federatieverband aan met de Peizer Herv. Gemeente. Daarna vormen zij samen de "de kerk van Peize", met een gezamenlijke kerkeraad, een gezamenlijke predikant, een gezamenlijke eredienst, enz. (. . .)
Voor de naam "kerk van Peize" is gekozen, omdat wij de deur open willen blijven houden naar alle andere kerkgenootschappen.

De federatie wordt vastgelegd in een conventie met een paar eenvoudige regels: de financiën van de federatie volgen de hervormde regels, er zijn afspraken over de bijdragen van de gereformeerden en over de ledenadministratie en nog enkele bepalingen.³⁹⁷

De conventie wordt in de praktijk snel vergeten en dankzij de wijsheid in gereformeerd Roden om hun wijkgemeente in Peize zelfstandig zijn gang te laten gaan, wordt de federatie in de praktijk een volledige fusie, waarin de termen hervormd en gereformeerd alleen zo nu en dan nog opduiken in de boekhouding en de administratie.

Als de classis Assen van de Gereformeerde Kerken, na advies van de synode-deputaten, haar fiat geeft aan de federatie, constateert ds. de Vries met vreugde dat het huwelijk nu echt rond is.

Dit huwelijk blijkt een succes, niet alleen omdat de partners hebben aangevoeld dat zij voor elkaar bestemd waren, maar ook omdat zij van het begin af aan serieus naar andere partners hebben uitgekeken. *De hervormd-gereformeerde federatie groeit toe naar een oecumenische gemeente.*

41. Een inspirerende kerk

Direct na zijn komst in Peize in juni 1972 ontplooit ds. Sytze de Vries een verrassend aantal initiatieven. Veel wordt uitgeprobeerd. De oproep TOT ZONDAG achterop de lelijke eend, waarmee Sytze de Vries door Peize toert, brengt weinig autochtone Peizers er toe hun zondagmorgen anders dan vroeger te besteden, maar met gemiddeld honderd kerkgangers iedere zondagmorgen beleeft de gerestaureerde kerk ongekende tijden. In eigen woorden van ds. de Vries: *we zoeken naar een vorm, die 'de kerk van morgen' zou kunnen hebben, een kerk, die anders is – en ook moet zijn – dan de kerk van gister.*³⁹⁹

Voor veel kerkgangers is de kerkgang op zondagmorgen een inspirerende ervaring, de uitleg van de Bijbelse woorden door Sytze de Vries een verrassend fris geluid, het zingen, regelmatig met cantorij en soms ook met muziekgroep, een vrolijk gebeuren.

Zo nu en dan bereiden gemeenteleden de zondagse diensten mede voor, op de eerste zaterdag van iedere maand krijgt de Hoprank een eigen viering (later vanwege de concurrentie met Swiebertje verplaatst naar de tweede zaterdag), iedere maand is er een vesper met de nadruk op liturgische vormgeving. 's Zomers, als de zondagsschool stopt, zijn er gezinsdiensten met activiteiten voor kinderen. Gemeenteleden doen mee met voorbeden en schriftlezingen. De gewoonte van gemeenteavonden en groot-huisbezoeken, door ds. Brezet in gang gezet, wordt weer opgepakt.

Zo nu en dan nodigt de jonge predikant groepen uit de Peizer jeugd uit om het weekend door te brengen in de 200 jaar oude pastorie, huize Kortland, een prachtige, zelfs romantische locatie.

De kerkvoogdij kijkt nuchterder tegen dit oude gebouw aan. Aan de buitenkant oogt het huis nog wel fraai nadat het in 1975 geschilderd is, maar van binnen is alles sterk aan vernieuwing toe. Eind 1976 ontwikkelt de kerkvoogdij plannen om het gebouw grondig te restaureren. De pastoriezaal achter de pastorie nemen ze tegelijk mee. Die moet opgeknapt en vergroot. Dat alles zal meer dan twee ton gaan kosten. De kerkvoogdij start een actie onder de Peizer bevolking.⁴⁰⁰ Die brengt uiteindelijk ruim f 25.000 op. De Generale Financiële Raad van de

Nederlandse Hervormde Kerk legt daarbij een subsidie van f 25.000.⁴⁰¹ Het grootste deel van de restauratiekosten leent de kerkvoogdij van de diaconie die een stuk land dat vrij van pacht is gekomen, verkoopt.⁴⁰² Om de kosten te drukken doen de kerkvoogden veel graaf- en spitwerk zelf.

Veel Peizers leren de dominee kennen als hij de begrafenis of de crematie van hun ouders of grootouders leidt. Bijna iedere tweewekelijkse editie van de Hopbel vermeldt één of meer sterfgevallen waarbij de dominee gevraagd wordt.

Jonge Peizers, om precies te zijn de kinderen van de 5e en de 6e klas, krijgen de dominee wekelijks op bezoek omdat hij dan godsdienstonderwijs geeft. Al sinds jaar en dag is dit een Peizer traditie en is ook de subsidiëring hiervan door de burgerlijke gemeente één van de onmisbare inkomstenbronnen van de kerkvoogdij. In totaal zes lesuren geeft de predikant op de lagere scholen in Peize en Altena. Leerlingen herinneren zich nog hoe één van de kinderen in de meegebrachte toga gehesen wordt en even aan den lijve het gewicht van het ambt mag ervaren.

Verlangen naar een nog hoger ambt begint op te steken als december nadert. Een vermaakte trouwjurk dient als basis voor de juiste kledij, een pieterman is wel te vinden en zo verlaat op 5 december onze één-dags-bisschop zijn bisschoppelijk paleis, schrijdt door de straten van Peize en geeft kinderen en volwassenen op scholen en in gezinnen een passend pastoraal woord mee.

De jonge dominee van Peize bedenkt samen met de jeugdige burgemeester, mr. Joost van Bodegom, een plan om Kerk en Wereld in Peize op een speelse manier met elkaar te confronteren: gemeenteraad en kerkenraad gaan tegen elkaar voetballen. De eerste keer is dat geen succes voor de kerk: 7 – 0. *De kerkeraad kan beter zingen dan schoppen, schrijft de Hopbel.*

Ook de revanche een jaar later is voor de kerk even verpletterend. De kerk is in deze jaren 70 en 80 springlevend, maar binnen de Peizer maatschappij raakt zij toch de bal kwijt en wordt zij naar de zijlijn gedirigeerd.

42. De laatste jaren van de 20^e eeuw

Na de opbouwfase van de Kerk van Peize in de 70-er jaren volgt een periode, waarin veel vrijwilligers een overvloed aan activiteiten, projecten en werkgroepen op touw zetten. De Kerk van Peize kiest daarbij duidelijk voor een oecumenische gemeente met daarbij passende liturgische vormen, geholpen door een cantorij onder deskundige leiding, voor een open lidmaatschap en voor een actieve naar buiten tredende diaconie

Maar ook Peize ontkomt niet aan twee ontwikkelingen binnen kerkelijk Nederland en ver daarbuiten.

Enerzijds ontdekken mensen dat oude geloofsvoorstellingen niet meer passen bij een modern wereld- en mensbeeld. De liederen en gebeden, die in de kerk worden gebezigd, verliezen hun zeggingskracht. De afstand tot de kerk wordt groter en groter en kerkverlating is vaak het gevolg.

Anderzijds waait een oosterse wind in onze westerse streken. Ervaringen van stilte, diepe ontspanning, meditatie, die technieken uit het boeddhisme kunnen opwekken, sluiten aan bij het verlangen van mensen naar verdieping en zingeving. Deze geheel nieuwe spiritualiteit past slecht bij de heersende kerkelijke praktijken. Wel brengt die ontwikkeling kerken ertoe oude vormen van meditatie en mystiek uit hun eigen traditie te herontdekken.

Beide ontwikkelingen, veel complexer dan hier aangestipt, gaan aan Peize niet voorbij en predikanten en gemeenteleden spannen zich in om hierop in te gaan. Groothuisbezoeken, gemeenteweekenden, kringen, bieden gelegenheid tot bezinning en uitwisseling.

Elk van de predikanten na Sytze de Vries, Judith van der Werf (1981-1988), Harry Pals (1988-1993) en Ruud Bartlema (1994-2001) leggen als voorgangers daarbij eigen accenten.

Onder ds. Judith van der Werf gaat een nieuwe loot van start: de groep Vrouwen in Beweging. Feministische theologie, bibliodrama, sacred dance, gedichten, liederen, kortom veel creatiefs, passeert hier de revue. De groep heeft een regionale uitstraling en bestaat tientallen jaren later nog.

De politieke vertaling van bijbelse noties is moeilijk en leidt telkens weer tot heftige discussies. De leus van het Interkerkelijk Vredesberaad, *Atoomwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland*, de grote vredesdemonstraties in Amsterdam in november 1981 en in Den Haag in oktober 1983, het volkspetitionnement tegen de kruisraketten (1985) kunnen in kerkelijk Peize op grote sympathie rekenen, maar roepen ook weerstand op. Als op een zondagmorgen de kerk van Peize bijna uiteenspat onder deze tegenstellingen, roept ds. van der Werf op het juiste moment: *mensen, blijf asjeblieft hier, blijf in de kerk!* Zij houdt de gemeente bij elkaar.

Ds. Harry Pals, daarin gesteund door zijn partner Nynke Gerritsma, bouwt voort aan een gemeente die een geïnspireerd en inspirerend bezielde verband wil zijn en ook politiek en maatschappelijk positie wil kiezen. Oproepen van de Wereldraad van Kerken tot Gerechtigheid, Vrede en Heelheid van de Schepping krijgen concrete invulling in een aantal initiatieven.

Nog vlak voor *die Wende* (november 1989) in de voormalige DDR is er een contact met een partnergemeente in Bad Doberan. Er vinden regelmatig uitwisselingen plaats. Hartelijke contacten en vriendschappen zijn het gevolg.

Een milieuwerggroep, een werkgroep Arme Kant van Peize en een actie Vakantiegeld delen, een steungroep Zwarte Zuid-Afrikaan die zo nu en dan Zuid-Afrikaanse voorgangers in de zondagse viering uitnodigt, aandacht voor de allerarmsten via de Vierde Wereldbeweging, op een breed front is de Kerk van Peize actief.

Als INLIA (Internationaal Netwerk van Locale Initiatieven tbv Asielzoekers) een beroep doet op de Kerk van Peize om Vietnamese asielzoekers die uitgezet dreigen te worden, op te vangen, komt een grote groep mensen uit Peize en Eelde in actie om vier van hen onderdak en begeleiding te bieden in de pastoriezaal. Later nemen Joegoslaven die de burgeroorlog zijn ontvlucht, hun plaats in.

Ds. Ruud Bartlema is als kunstschilder en kenner van het jodendom, in het bijzonder de joodse mystiek, bij uitstek de man die de gemeente betreft bij de relatie religie en dicht- en schilderkunst. Een kring rond de hedendaagse joodse mysticus David Cooper is uitermate inspirerend voor velen. Een gedachtenisdrieluik, door hem geschilderd en door de gemeente aangekocht, gebruikt de gemeente elk jaar rond Allerzielen

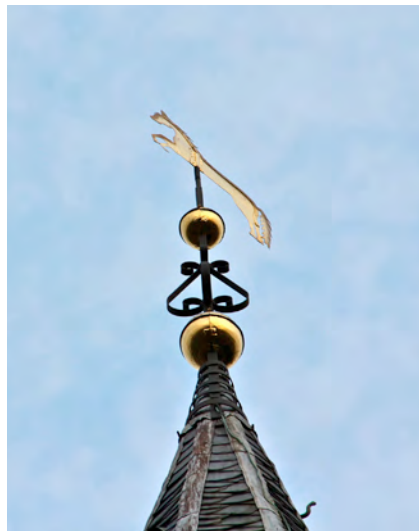
om de namen van hen die overleden zijn, in gedachte te houden.

Omdat het onderhoud van het kerkgebouw een zware financiële last is voor de kerkelijke gemeente met een slinkend ledenaantal, neemt de kerkenraad in 1995 het initiatief een aantal vrijwilligers aan te zoeken die een Stichting Steun Onderhoud Dorpskerk oprichten. Deze stichting werft donateurs in Peize die van harte mee willen betalen aan het onderhoud van de buitenkant van het kerkgebouw.

Na een succesvolle actie is de eerste bijdrage van de stichting een grondig herstel van het muurtje rond de kerk; de zwerfkeien die daarbij uit de grond komen, vormen een hedendaags hunebed op het kerkhof.

Nog ingrijpender is de verkoop van de oude pastorie, huize Kortland, in de zomer van 1997. Dit onderhoudsgevoelige pand uit 1776 is een te zware last voor de kerk. Een symbool van de belangrijke positie van de predikant in het dorp verdwijnt. Dit ambt heeft in Peize al eerder zijn hemelse glans verloren.

Ontwikkelingen gaan snel. De toekomst van de Kerk van Peize wordt ongewis. Het doorgaand proces van kerkverlating in heel West-Europa treft ook Peize. Maar het Peizer kerkgebouw, 750 jaar oud, is toch het natuurlijke centrum van het dorp en het goudbeslagen paard op de toren blijft onverdroten aan elke Peizer wijzen uit welke hoek de wind nu weer waait.

Altijd een sfeervolle plaats.

Noten

Noten Verwijzingen naar voor de hand liggende vindplaatsen in de notulen van de kerkenraad van de N.H. gemeente van Peize (Drents Archief, toegangsnummer 0381, stuknrs 1--4, 127, 129), in de notulen van de kerkvoogdij (DA0381. 68, 133, 134), in het Peizer Kerkblad en in de Hopbel, zijn achterwege gelaten.

DA = Drents Archief; DA0381.1 = archiefstuk met toegangsnr. 0381 en stuknr. 1

NDV = Nieuwe Drentse Volksalmanak

OGD = Oorkondenboek van Groningen en Drenthe, I, 1896

¹ Tijms, blz. 30 evv.

² Schuring, blz. 6

³ Schuring, blz. 6,7; Encyclopedie van Drenthe, blz. 503

⁴ Tijms, blz. 30 evv. Tijms stelt het aantal boerderijen omstreeks 944, het jaar waarin de bisschop van Utrecht het eigendom over de woeste gronden kreeg, gelijk aan het aantal te betalen schuldmodden per buurschap. Het aantal boerderijen tegen 1300 stelt hij gelijk aan het aantal waartallen. Vgl. ook Blok, blz. 170 en Nip(2013), blz. 7

⁵ Kuipers, blz. 10

⁶ Nip (2008), blz. 39; Nip (2013), blz. 7

⁷ Halbertsma (1963), blz. 225

⁸ Formsma, blz. 657

⁹ Kadastrale atlas van Drenthe, 1832, deel XI Peize

¹⁰ Over de ouderdom van de Peizer kerk zijn de meningen langzamerhand wel eensluidend. Zie Steensma (1977), blz. 19: tweede helft van de 13e eeuw; Halbertsma (1964), kolom 29: tweede helft van de 13e eeuw; Magnin (1855), blz. 132: eerste helft van de 13e eeuw; Helbers (1962), blz. 325: ca. 1350; Ozinga (1943), blz. 359 ev.: 13e of begin 14e eeuw. De schattingen van Magnin, Helbers en Ozinga zijn van vòòr de restauratie van 1964--1968 en daardoor minder betrouwbaar. De schatting van de ouderdom is vooral gebaseerd op de grootte van de kloostermoppen (29/30 x 14,5/15 x 8/9 cm) en op de vorm van de oude ramen van voor de restauratie van 1824, die tijdens de restauratie van 1964 – 1968 teruggevonden zijn. Zie Halbertsma (1964).

¹¹ Halbertsma (1964)

¹² Halbertsma (1964)

¹³ Nip (2013), blz. 7; Magnin, blz. 132, 133; Romein, blz. 84; Bonder, blz. 72, citeert: 'de vogeden van St. Joannes onse Pa[troen]' (1559)

¹⁴ Steensma (2007), blz. 14-- 20

¹⁵ Magnin (1855), blz. 133 geeft een opgave van de bezittingen en inkomsten van de pastorie in 1598. Eén van de inkomsten is: '*van elk buurhuis, ruim 40 in getal, ieder jaar een daler*'. Bergsma (2002), blz. 36

¹⁶ Van Dijk--van Eerden (2002), blz. X

¹⁷ wikipedia

¹⁸ 1 Cor. 7: 8, 9. Pastoor Swederus van Peize vermaakt in zijn testament van 17 september 1360 aan zijn zoon Dodo, ook een geestelijke, zeven schellingen en aan zijn kinderen '*al mijn huisraad, opdat zij dat nemen en delen met hun moeder, zolang als zij niet getrouwd is*.' (OGD, nr. 491)

¹⁹ Nip (2013), blz. 6. De mening van Bakker (1998), blz. 38, dat de landcommandeur van

de Duitse Orde van Bunne ook het collatierecht van Peize bezit, naast dat van Eelde en Vries, lijkt mij niet gefundeerd. Zijn bron, ADO 1483 = OGD 1043 geeft m.i. geen overtuigend argument voor zijn mening.

²⁰ Cor de Graaf (2009), blz. 26, 35; Nip (2013), blz. 7

²¹ Huisarchief Mensinge te Roden, nr. 1747. Na de reformatie hebben de eigenerfden het collatierecht (O. de Jong (1986), blz. 322; Romein (1861), blz. 86). Dit wordt door Bartholomeüs de Coninck, heer van Peize van 1652 – 1679, betwist (Ensing (1988), blz. 57 -- 60). Het lijkt erop dat de eigenerfden en de heer van Peize in gezamenlijkheid in 1634 en 1647 een predikant hebben benoemd (Ensing (1988), blz. 57).

²² Keverlingh Buisman (1979), blz. 38, 39

²³ Overdiep, 22 april 1978; Nip (2013), blz. 32

²⁴ Overdiep, de Hopbel, 22 apr 1978; Nip (2013), blz. 32 70

²⁵ Romein (1861), blz. 85

²⁶ O.J. de Jong, blz. 304

²⁷ Gerding e.a. (1998), blz. 90

²⁸ Reitsma en van Veen, blz. 15

²⁹ Romein (1861), blz. 86

³⁰ Romein (1861), blz. 86; Bergsma (2002), blz. 43

³¹ Bergsma (2002), blz. 23, 24, 38

³² Bergsma (2002), blz. 24, 38

³³ Bergsma (2002), blz. 37

³⁴ Bergsma (2002), blz. 24

³⁵ Siezen, Peizer Kerkblad, 15 okt 1953

³⁶ DA0381.102, 7 feb 1804; Steensma (1977), blz. 19

³⁷ Beekhuis--Snieders (1999), blz. 84

³⁸ Ger de Leeuw (1977), blz. 34

³⁹ Helbers (1962), blz. 325

⁴⁰ Tupan (1997), blz. 29, 30, 31

⁴¹ Tiesing (1943), blz. 363

⁴² Bergsma (2002), blz. 46

⁴³ DA0381.102, jaar 1803

⁴⁴ Romein, blz. 86

⁴⁵ zie www.arendarends.nl/Peize/Peize%20families/Los.htm; peize.wikia.com/wiki/Woning_009

⁴⁶ v.d. Veen (1958), blz. 85, 86

⁴⁷ deel van de tekst van de advertentie in de *Provinciale Groninger Courant*, A° 1821, *Dingsdag den 27 November*

⁴⁸ DA0381.102

⁴⁹ DA0381.1, 16 maart 1818

⁵⁰ Pas bij de volkstelling van 1869 is er één man in Peize die opgeeft onkerkelijk te zijn (zie www.volkstellingen.nl). Daarvòòr is onkerkelijkheid in Peize formeel onbekend.

⁵¹ Wim Ensing, *Tiedschrift*, 5e jrg. (1997), nr. 9, blz. 10. Haardstedenregister Peize 1804, zie www.arends.nl/Peize/Lijsten/Haardstedenregister

⁵² DA0381.99

⁵³ Helbers (1962), blz. 320

⁵⁴ Helbers (1962), blz. 320

⁵⁵ Romein (1861), blz. 84

⁵⁶ Helbers (1962), blz. 320 -- 325

⁵⁷ Romein (1861), blz. 84

⁵⁸ DA0381.70

- ⁵⁹ Bos e.a.(1989), blz. 395, 396
- ⁶⁰ Smit (1987), blz. 103 – 106; DA0381.102; Kodde, blz. 59 – 65; Keverling Buisman, blz. 46
- ⁶¹ DA0381.101 eind; Archief gemeente Peize, archiefstuk nr 40 (jaar 1828)
- ⁶² DA0381.96b
- ⁶³ Heringa e.a.(1986), blz. 527
- ⁶⁴ *Huisarchief Mensinge*, blad 19 en 27
- ⁶⁵ Bos e.a.(1989), blz. 392
- ⁶⁶ NDV (1890), blz. 220, 221
- ⁶⁷ Kadastrale Atlas, Peize (1832)
- ⁶⁸ DA0381.68, 29 nov 1855
- ⁶⁹ de Vries (2013), blz. 12 evv.; Boivin, blz. 131 71
- ⁷⁰ J.G.C. Vegter, *Oude schoolherinneringen*, NDV, 1912, blz. 164, 165; Ton van Daal (2010)
- ⁷¹ Ds. Siezen, Signatuur van Peize, 1952, blz. 39; vgl. ook Vegter, blz. 181
- ⁷² DA0381.1, 28 nov 1853
- ⁷³ Het jaarverslag 1852 van de Gemeente Peize vermeldt: *Jaarwedde en kleeding des Veldwachters f 248*
- ⁷⁴ de Leeuw (2006), blz. 4
- ⁷⁵ de Leeuw (2006), blz. 2
- ⁷⁶ van Schaick, blz. 35
- ⁷⁷ Amelink, blz. 27; Homan, blz. 5
- ⁷⁸ Homan, blz. 10
- ⁷⁹ Encyclopedie van Drenthe A/G, blz. 13
- ⁸⁰ van Wijk, blz. 260
- ⁸¹ DA0381.5; van Wijk, blz. 258
- ⁸² De Leeuw (2006), blz. 24
- ⁸³ internet, www.volkstellingen.nl
- ⁸⁴ *Verslag nopens den staat der lagere scholen in Drenthe*, 1836, geciteerd in Holthuis, blz. 25
- ⁸⁵ *Kadastrale Atlas van Drenthe*, 1832, deel XI Peize
- ⁸⁶ Volkstelling 1849 in www.volkstellingen.nl en *Peizer Kerkblad*, 7e jr. no. 10, 29 juni 1956
- ⁸⁷ DA0381.95
- ⁸⁸ DA0381.99, 1834--1845
- ⁸⁹ DA0381.99, 1834--1845
- ⁹⁰ DA0381.68, 18 nov 1854
- ⁹¹ DA0381.68, 22 nov 1856
- ⁹² DA0446.296, Peize, jaar 1867
- ⁹³ *Kadastrale Atlas van Drenthe*, 1832, deel XI Peize; DA0381.68, 7 apr 1889
- ⁹⁴ Bieleman (1985), blz. 371
- ⁹⁵ Buist (1985), blz. 544, 545
- ⁹⁶ Kadastrale Atlas, 1832
- ⁹⁷ DA0381.60b
- ⁹⁸ DA0381.61, 1842
- ⁹⁹ DA0381.1, 14 mrt 1850
- ¹⁰⁰ Archief Gemeente Peize, 1847, nr. 52, 11 april (in); 1848, nr. 98, 14 aug (uit)
- ¹⁰¹ www.volkstellingen.nl; uit deze website blijkt bij de volkstelling van 1849 het volgende: er zijn 2 armenhuizen met daarin 10 gezinnen; 24 mannen, 25 vrouwen; 16 ongehuwde mannen, 15 ongehuwde vr, 6 gehuwde m en 6 gehuwde vr, 2 weduwnaars, 4 weduwen; 19 m met geb.pl. Peize, 20 v met geb.pl. Peize, 3 m met geb.pl. in Drenthe (excl. P), 2 vr. id., 2 m met geb.pl. Ned. (excl. Dr.) en 3 v id.; 23 m en 25 v zijn Nederduitsch Hervormd en 1 m is Roomsch Catholijk.
- ¹⁰² DA0381.61; DA381.2 en 3
- ¹⁰³ Archief Gemeente Peize, 1822, nr. 47, 10 jun (uit): aan 31 bedeeden wordt f 796 uitgekeerd.

Dit bedrag wordt verkregen via collecten (f 606), subsidie door de staat (f 67) en door de gemeente (f 32); 1845, nr. 97 (uit), 1846, nr. 20, 11 jul (uit)

¹⁰⁴ Archief Gemeente Peize, 1849, nr. 79, 30 jun (uit)

¹⁰⁵ Archief Gemeente Peize, 1849, nr. 93, 8 aug en 17 aug (uit)

¹⁰⁶ Archief Gemeente Peize, 1855, nr 116, 6 april (uit), 1860, nr 129, 18 april (uit)

¹⁰⁷ Archief Gemeente Peize, 1858, nr 112, 13 april (in)

¹⁰⁸ Jaarverslag van B&W van Peize van 1851

¹⁰⁹ De lijsten met ouderlingen, diakenen, kerkvoogden en notabelen zijn bijeen te sprokkelen uit de verschillende stukken in het Drents Archief, toegangsnummer 0381. De lijst met gemeenteraadsleden komt uit het Archief van de Gemeente Peize, bijeengezocht door Gerrit Wiering. De verschillende persoonsgegevens zijn afkomstig van www.arendarends.nl en van www.alledrenten.nl. Zie voor de familie Lunsche, Luning (1995)

¹¹⁰ Bos e.a. (1989), blz. 393. De naam *Edenlust* komt voor in DA0381.40: Veith Testament (1872)

¹¹¹ Ensing (1988), blz. 76a,b

¹¹² Bos e.a. (1989), blz. 393

¹¹³ Het grafopschrift van Hendrik Willem Hoving Veith vermeldt: *Geboren te Jemgum in Oost Vriesland, den 11 July 1823 overl te Peize, den 9 October 1850, Eenig Zoon van F. Veith en M. Honing*

¹¹⁴ Het grafopschrift van Maria Hoving gebr Veith vermeldt: *Geboren te Groningen den 30 November 1793, overleden te Peize den 6 September 1854. Zalig de dooden die in den Heere sterven*

¹¹⁵ Het grafopschrift van Frederik Veith vermeldt: *geboren te Bonda in Oostvriesland den 10 Junij 1797, Rijks ontvanger te Peize overleden den 8 November 1872*

¹¹⁶ DA0381.40: Veith Testament (1872), blad 1, 2 en 3

¹¹⁷ DA0381.149

¹¹⁸ Rapport Accountantskantoor Controle Jaarrekening 1978 Diaconie Peize

¹¹⁹ DA0381.2, 14 juli 1861, 24 mrt 1867, 20 mrt 1871, 6 april 1873; DA0381.3, 22 mrt 1876, 23 mrt 1877, 12 april 1885

¹²⁰ DA0381.2, 11 feb 1874

¹²¹ DA0381.68, 3 okt 1887

¹²² DA0381.3, 15 okt 1876, 21 mrt 1878

¹²³ *Leeuwarder Courant*, 3 mei 1889

¹²⁴ *Leeuwarder Courant*, 9 februari 1891

¹²⁵ *Ned. Patriciaat*, 1948, jrg 34, blz. 319

¹²⁶ Bos e.a. (1989), blz. 346

¹²⁷ Ton van Daal, *Tiedschrift* nr. 65, maart 2015, blz. 11

¹²⁸ Tonckens, blz. 49, 59

¹²⁹ *Ned. Patriciaat*, 1948, jrg 34, blz. 319 73

¹³⁰ DA0446.92

¹³¹ DA0446.94

¹³² DA0381.68, 27 feb 1892

¹³³ DA0381.68, feb en mrt 1892

¹³⁴ DA0446.92

¹³⁵ Derk Bathoorn, blz. 107, 108

¹³⁶ Auke van der Woud, blz. 354

¹³⁷ Derk Bathoorn, blz. 107, 108

¹³⁸ C. van Schaick, blz. 126

¹³⁹ Derk Bathoorn, blz. 97

¹⁴⁰ DA0381.68, 5 augustus 1894

- ¹⁴¹ DA0446.92 NH Prov. College van Toezicht 1892, brief van de kerkvoogdij dd 17 juni 1892: *En daar wij de zaak waarvoor wij staan steeds als een onafscheidelijk geheel beschouwen en de een den ander moet aanvullen...*
- ¹⁴² W.J. Buiten, *Beusichem en Zoelmond in oude ansichten, deel 2*, Europese Bibliotheek
- ¹⁴³ DA0381.68, 9 nov. 1899
- ¹⁴⁴ DA0381.3, 3 mei 1891
- ¹⁴⁵ Helbers (1962), blz. 324
- ¹⁴⁶ DA0446.304
- ¹⁴⁷ DA0446.101, 1902, 4/3 25 feb, 9/1 7 juni, 10/1 7 juni, 11/1 9 juni, 14/2 25 juni; DA0381.68, 10 juli 1901, 24 feb, 24 mrt, 1, 8 en 12 juni 1902
- ¹⁴⁸ PDAC, 11 juni 1902
- ¹⁴⁹ Holthuis (2003), blz. 26
- ¹⁵⁰ Bos e.a. (1989), blz. 394
- ¹⁵¹ Geert Mak, blz. 107 evv.
- ¹⁵² internet
- ¹⁵³ Reitsma, Lindeboom, blz. 117
- ¹⁵⁴ internet
- ¹⁵⁵ DA0381.68, 3 mei 1905
- ¹⁵⁶ DA0381.68, 19 jan 1906
- ¹⁵⁷ DA0381.68, 30 apr 1906
- ¹⁵⁸ DA0381.31
- ¹⁵⁹ DA0381.3, 10 nov 1909
- ¹⁶⁰ DA0381.3, 18 juli 1910
- ¹⁶¹ DA0381.3, 3 feb 1918, vgl. DA0381.2, 14 okt 1859 74
- ¹⁶² DA0381.3, 6 jan 1907; Encyclopedie van Drenthe, blz. 604
- ¹⁶³ opmerkingen uit het privé--archief van ds. Siezen
- ¹⁶⁴ Bathoorn, *Dagboek*, blz. 24; *Grootboek*, blz. 10
- ¹⁶⁵ de Hopbel, 4 april 1959
- ¹⁶⁶ *Samen verder...*, blz. 2, 3, 4, 14; *Bathoorn, Dagboek*, blz. 27, *Grootboek*, blz. 23
- ¹⁶⁷ de Hopbel, 30 nov 1957
- ¹⁶⁸ Henk Nijkeuter, blz. 10--14
- ¹⁶⁹ de Hopbel, 3 oktober 1959
- ¹⁷⁰ *Peize goed bekenen*, blz. 26. Deze twee boeren op de Horst zijn Aldert Lunsche en zijn buurman en aangetrouwde neef Gerrit Douwes. Zij zijn beiden een aantal jaren later weer teruggekomen naar Peize
- ¹⁷¹ Bathoorn, *Dagboek Grootboek*, blz. 27
- ¹⁷² de Hopbel, 3 okt 1959; Rapport, blz. 136--142
- ¹⁷³ Deze gegevens zijn ontleend aan Jan Maarten Pekelharing, *Zaanse zonen*, Zutphen, 2007, blz. 259--277
- ¹⁷⁴ Jan Maarten Pekelharing, *Zaanse zonen*, Zutphen, 2007, blz. 276, 277
- ¹⁷⁵ Bathoorn, *Dagboek grootboek*, blz. 111
- ¹⁷⁶ Jan Maarten Pekelharing, *Zaanse zonen*, Zutphen, 2007, blz. 278
- ¹⁷⁷ *Tiedschrift*, nr. 45, maart 2010, blz. 8; opmerkingen uit het privé--archief van ds. Siezen
- ¹⁷⁸ Jan Maarten Pekelharing, *Zaanse zonen*, Zutphen, 2007, blz. 268
- ¹⁷⁹ de Hopbel, 15 november 1958
- ¹⁸⁰ Jan Maarten Pekelharing, *Zaanse zonen*, Zutphen, 2007, blz. 275
- ¹⁸¹ de Hopbel, 3 nov 1962
- ¹⁸² de Hopbel, 21 okt 1962
- ¹⁸³ Han Starren, Gert Visser (eindred.), *60 jaar voetbal in Peize 1931--1991*, blz. 1-- 3
- ¹⁸⁴ DA0381.68, 10 mrt 1921

- ¹⁸⁵ DA0381.68, 10 mrt 1921
- ¹⁸⁶ DA0446.272; DA0446.306
- ¹⁸⁷ DA0444.52
- ¹⁸⁸ Bij de volkstelling van 1930 is het aantal inwoners van Peize 2492, waarvan 2308 opgeven Nederlands-- hervormd te zijn. Zie www.volkstellingen.nl.
- ¹⁸⁹ DA0444.87, 4 juli 1934
- ¹⁹⁰ DA0444.102, 1934
- ¹⁹¹ DA0446.272
- ¹⁹² DA0381.4, 22 jan 1935; DA0444.102
- ¹⁹³ DA0381.4, 16 jan 1936
- ¹⁹⁴ DA0381.4, 13 jan 1932 75
- ¹⁹⁵ DA0381.4, 18 juli 1932
- ¹⁹⁶ DA0381.4, 26 sep 1932
- ¹⁹⁷ DA0381.133, 14 dec 1933
- ¹⁹⁸ DA0381.133, 4 okt 1935
- ¹⁹⁹ DA0446.119, Peize, 8 april 1939
- ²⁰⁰ DA0381. 68, 16 nov 1890
- ²⁰¹ Peizer Kerkblad, 18 mei 1956
- ²⁰² DA0381.68, 3 aug 1929
- ²⁰³ DA0381.4, 26 april 1935
- ²⁰⁴ DA0381.4, 7 juli, 13 juli 1937
- ²⁰⁵ DA0381.4, 11 jan 1939; Bathoorn, Grootboek, blz. 111
- ²⁰⁶ Bathoorn, Grootboek, blz. 111
- ²⁰⁷ DA0381.133, 19 sep 1940
- ²⁰⁸ DA0381.133, 31 mrt 1939
- ²⁰⁹ DA0381.133, 10 jan 1938; 2 jun 1938; DA0446.306
- ²¹⁰ DA0381.68, 21 dec 1923
- ²¹¹ DA0446.272
- ²¹² DA0446.272
- ²¹³ kopie document van de deurwaarder dd. 15--12--1939 in mijn bezit
- ²¹⁴ informatie uit Gezinnen Peize van ds. Siezen
- ²¹⁵ DA0381.133, 11 dec 1943
- ²¹⁶ DA0446.120
- ²¹⁷ brief van Ds. Knottnerus dd. 2--2--1982; in mijn bezit
- ²¹⁸ Tiedschrift, mei 1995
- ²¹⁹ DA0381.4, 8 jan 1942, 10 sep 1942 220 DA0381.4, 17 okt 1943
- ²²¹ DA0381.4, 9 aug 1943
- ²²² DA0381.4, 10 okt 1943
- ²²³ Peizer Kerkblad, 1 Juli 1954
- ²²⁴ Stratingh, *De bezetting en bevrijding van Peize*, de Hopbel, 21 maart 1970 en 4 apr 1970; Erik Ebbinge, *Peize liet zich van zijn goede kant zien*, de Hopbel, 2aug 2006; Bontekoe, G.A., *Drentsche Kroniek van het bevrijdingsjaar*, Assen, 1946; Tiedschrift van de Hist. Ver. Pezie--Peize, mei 1995; de Krant, *Het Limburgse dorp Velden is zes weken helemaal leeg geweest*, 23 apr 2013
- ²²⁵ Stratingh, de Hopbel, 21 maart en 4 apr 1970
- ²²⁶ Derk Bathoorn, *Dagboek*, blz. 121, 122; *Grootboek*, 230, 230a; Luning, H.M., *Drentse kerkklokken in Duitse smeltkroezen*, NDV 2008, blz. 35 – 78; DA0381.4, 9 jul 1945; DA0381.133, 12 okt 1945; Luning, blz. 71, stelt dat de klok in Peize op 9 nov 1945 weer is opgehangen; dit is onjuist, want in strijd met Bathoorn, DA0381. 4 en DA0381.133
- ²²⁷ NvhN, 14 nov 1936
- ²²⁸ Peizer Kerkblad, 15 juli 1954

²²⁹ interview vd Hist.Ver. Pezie--Peize met Depping
²³⁰ Peizer Kerkblad, 12 maart 1953
²³¹ DA0381.74
²³² DA0381.74; DA0444.87, 4 juni 1934
²³³ DA0381.74
²³⁴ DA0381.133, 27 juli 1945
²³⁵ DA0381.133, 6 en 11 sep 1946
²³⁶ DA0381.133, 10 nov 1946
²³⁷ DA0381.133, 12 dec 1947
²³⁸ DA0381.4, 25 nov 1946
²³⁹ DA0381.99, 1946
²⁴⁰ DA0381.133, 21 sep 1947; DA0381.4, 15 juli 1949
²⁴¹ DA0381.133, 12 dec 1947
²⁴² DA0381.133, 29 jan 1948; DA0381.4, 8 feb 1948
²⁴³ DA0381.4, 8 feb 1948
²⁴⁴ Leeuwarder Courant, 4 maart 1948
²⁴⁵ Leeuwarder Courant, 7 augustus 1948
²⁴⁶ De weduwe Wemelina Catharina Schuiling--Douwes (geb. 1881), moeder van rietdekker--landbouwer Hindrik Schuiling, vertelt dit op 18--5--1949 aan ds. Siezen
²⁴⁷ Peizer Kerkblad, 25 sep 1952
²⁴⁸ DA0381.4, 21 sep 1949
²⁴⁹ Duinkerken, 1997, blz. 26
²⁵⁰ Peizer Kerkblad, 26 mei 1950
²⁵¹ DA0381.133, 8 juli 1949
²⁵² DA0381.133, 22 nov 1949
²⁵³ De Bijblijver, okt 2009
²⁵⁴ Peizer Kerkblad, 24 jan 1952
²⁵⁵ Peizer Kerkblad, 6 mrt 1952
²⁵⁶ geboortedatum Edel: 22--2--1913; idem Swierstra: 22--2--1917 (Peizer Kerkblad, 26 maart 1953); geboortedatum Siezen: 17--11--1911 (Duinkerken, 1997, blz. 26)
²⁵⁷ Peizer Kerkblad, 26 mei 1950 77
²⁵⁸ Peizer Kerkblad, 26 mei 50 en 21 dec 50; DA0381.4, 8 maart 1950
²⁵⁹ Peizer Kerkblad, 6 maart 1952
²⁶⁰ Prakke, 1955, blz. 7
²⁶¹ DA0381.4, 7 feb 1952
²⁶² Peizer Kerkblad, 12 maart 1953
²⁶³ J.J. Siezen, artikel *Verontrust platteland* in Woord en Dienst, 15 nov 1952, blz. 335
²⁶⁴ Peizer Kerkblad, 30 aug 51; 13 sep 51; 14 en 28 aug 52
²⁶⁵ Peizer Kerkblad, 6 nov 52 en 18 dec 1952
²⁶⁶ Peizer Kerkblad, 26 okt 1950
²⁶⁷ Peizer Kerkblad, 25 juni 1953; ondertekening renteloos aandeel no. 78
²⁶⁸ Peizer Kerkblad, 10 dec 1953
²⁶⁹ Peizer Kerkblad, 17 aug 1950
²⁷⁰ Peizer Kerkblad, 11 jun 53
²⁷¹ Peizer Kerkblad, 14 april 1950
²⁷² DA0381.4, 20 nov 1950; Peizer Kerkblad, 24 dec 1953 en 3 sep 1953)
²⁷³ DA0381.4, 20 jan 1953
²⁷⁴ de Hopbel, 3 mei en 31 mei 1958
²⁷⁵ Prakke, 1955, blz. 288; Rapport, 1955, blz. 148, 151
²⁷⁶ Peizer Kerkblad, 20 dec 1951

- ²⁷⁷ DA0381.4, 30 mei 1953
- ²⁷⁸ Peizer Kerkblad, 29 april 1954
- ²⁷⁹ Peizer Kerkblad, 28 aug 1952, 20 nov 1952
- ²⁸⁰ DA0381.133, 13 apr 1950
- ²⁸¹ DA0381.134, 1 jun 1960
- ²⁸² DA0381.4, 20 jan 53
- ²⁸³ Peizer Kerkblad, 18 feb 1954
- ²⁸⁴ Peizer Kerkblad, 29 april 1954
- ²⁸⁵ DA0381.4, 15 mrt 1951
- ²⁸⁶ DA0381.4, 15 jul 1949
- ²⁸⁷ Lijst van vrijwillige bijdragen voor de N.H. Gem. Peize 1952 (in mijn bezit)
- ²⁸⁸ Peizer Kerkblad, 4 feb 1954
- ²⁸⁹ Peizer Kerkblad, 9 april 53
- ²⁹⁰ Peizer Kerkblad, 15 april 1954
- ²⁹¹ Leekster Courant, 4 sep 1954; Bathoorn, Dagboek, blz. 99
- ²⁹² Duinkerken, 1997, blz. 26, 27; Friese Koerier, 17--4--1961 78
- ²⁹³ Nederlands Dagblad, 8--5--1990
- ²⁹⁴ Peizer Kerkblad, 4 feb 1955, 2 dec 1955; de Hopbel, 7 feb 1959
- ²⁹⁵ de Hopbel, 12 mrt 1960
- ²⁹⁶ Peizer Kerkblad, 14dec 1956
- ²⁹⁷ de Hopbel, 25 jul 1959 298 Peizer Kerkblad, 24 aug 1956, 21 sep 1956
- ²⁹⁹ Peizer Kerkblad, 20 april 1956
- ³⁰⁰ Peizer Kerkblad, 15 juli 1955
- ³⁰¹ Peizer Kerkblad, 25 jan 57; jaarrekening kerkvoogdij 1969
- ³⁰² Peizer Kerkblad, 25 jan 57, 5 jul 57, de Hopbel, 30 nov 57
- ³⁰³ Peizer Kerkblad, 23 sep 1955
- ³⁰⁴ De Hopbel, 2 dec 1967
- ³⁰⁵ de Hopbel, 5 okt 1957
- ³⁰⁶ Rapport, blz. 162
- ³⁰⁷ De Hopbel, 16 mei 59
- ³⁰⁸ De Hopbel, 31 okt 59. Bij *Noordenveld* moeten we denken aan het dingspil Noorden-
veld, niet aan de latere gemeente Noordenveld.
- ³⁰⁹ jaarrekening kerkvoogdij 1963
- ³¹⁰ De Hopbel, 27 aug 1960
- ³¹¹ Statistisch zakboek voor het Noorden des Lands, Bolsward, 1964, blz. 136
- ³¹² Brief Ds. Siezen aan zijn ouders dd. 5 feb 1953
- ³¹³ De Hopbel, 24 aug 1963, 28 dec 1963, 18 apr 1964
- ³¹⁴ De Hopbel, 26 jan 63, 19 feb 1966
- ³¹⁵ De Hopbel, 13 jan 1962
- ³¹⁶ De Hopbel, 10 mrt 1962, 20 okt 1962, 2 mei 1964
- ³¹⁷ De Hopbel, 5 mei 1962
- ³¹⁸ De Hopbel, 27 jul 1963
- ³¹⁹ De Hopbel, 20 okt 1962
- ³²⁰ De Hopbel, 23 mrt, 18 mei 1963
- ³²¹ De Hopbel, 23 feb 1963
- ³²² De Hopbel, 11 jan 1964
- ³²³ www.meertens.knaw.nl/ndb/soundbites.php?p=C147p
- ³²⁴ Luning (1955), blz. 31,32
- ³²⁵ Halbertsma (1963) , kolom 224, 225
- ³²⁶ Kroesen, 2007, blz. 38

³²⁷ Halbertsma (1964), kolom 29,30 79
³²⁸ de Hopbel, 7 mrt 1964
³²⁹ Brief vd Bouw-- en Restauratiecommissie vd NHK aan Kerkvoogdij Peize dd. 24 nov 1964; verslag vergadering restauratiecommissie 15 jan 1965
³³⁰ Rapport (1955), blz. 175
³³¹ Tiedschrift, nr 26, mrt 2005, blz. 2, 3; Luning (1995), blz. 31, 32
³³² Tiedschrift, nr 16, blz. 15 -- 17
³³³ Tiedschrift, nr 33, dec 2006, blz. 3 -- 7
³³⁴ Notulen vergadering gemeenteraad Peize dd. 15 jan 1963; de Hopbel, 26 jan 1963
³³⁵ Brief kerkvoogdij herv. Gem. Peize dd. 13 aug 1966
³³⁶ de Hopbel, 31 dec 1960 en 11 feb 1961
³³⁷ De Hopbel, 16 juni 1962
³³⁸ Nieuwsblad van het Noorden, 10 okt 1964
³³⁹ De Hopbel, 4 mei 63
³⁴⁰ De Hopbel, 24 sep en 8 okt 1960
³⁴¹ De Hopbel, 21 mrt 1963, 21 mrt 1964
³⁴² De Hopbel, 31 dec 1960, 22 jan 1966
³⁴³ De Hopbel, 25 mrt 1961
³⁴⁴ De Hopbel, 11 nov 1961, 18 sep 1965
³⁴⁵ Nieuwsblad van het Noorden, 10 okt 1964
³⁴⁶ de Hopbel, 25 jul 1964; Nieuwsblad van het Noorden, 10 okt 1964
³⁴⁷ brief Gemeente Peize dd. 23 sep 1965 aan Rijksdienst voor Monumentenzorg
³⁴⁸ Helbers (1962), blz. 324
³⁴⁹ notities restauratiecie van 17 jan 1965
³⁵⁰ Steensma (1977), blz. 12
³⁵¹ notities restauratiecie van 17 jan 1965
³⁵² notities restauratiecie 23 april 1965
³⁵³ verslag restauratiecie 4 juni 1965
³⁵⁴ brief Baart dd. 2 nov 1965 aan de restauratiecie
³⁵⁵ DA0381.126, 16 dec 1965
³⁵⁶ de Hopbel, 14 jan 1967
³⁵⁷ de Hopbel, 25 feb 1967; voorstel van B&W aan de raad dd. 7 feb 1967
³⁵⁸ de Hopbel, 25 feb 1967
³⁵⁹ de Hopbel, 25 mrt 1967
³⁶⁰ de Hopbel, 8 apr 1967
³⁶¹ de Hopbel, 24 feb 1968 80
³⁶² de Hopbel, 24 feb 1968
³⁶³ de Hopbel, 14 sep 1968
³⁶⁴ tijdschrift De Havenloods, donderdag 31 oktober 1968
³⁶⁵ de Hopbel, 14 sep 1968, 5 april 1969
³⁶⁶ verslagen restauratiecie o.a. 30 dec 67; 17 jan 68
³⁶⁷ DA 0381.96b; DA0381.133, 26 juli 1934
³⁶⁸ brief dd 3 sep 68 van Corneille F. Janssen aan de restauratiecie
³⁶⁹ de Hopbel, 10 feb 68
³⁷⁰ verslag restauratiecie 19 sep 1969
³⁷¹ verslag restauratiecie 25 sep 1970
³⁷² brief orgelcommissie van de N.H.K. aan kerkvoogdij dd. 31 dec 1975)
³⁷³ brief dd. 13 jan 1975 van kerkvoogdij aan B&W van Peize
³⁷⁴ De Hopbel, 3 mei 1969
³⁷⁵ brief dd. 13 jan 75 van kerkvoogdij aan B&W van Peize

³⁷⁶ de Hopbel, 18 okt 1969
³⁷⁷ Inventarisatierapport gemeente Peize, 1980, blz. 11
³⁷⁸ De Hopbel, 9 sep 1967
³⁷⁹ De Hopbel, 25 jan 1969
³⁸⁰ De Hopbel, 22 mrt 1969
³⁸¹ De Hopbel, 22 feb 1969
³⁸² De Hopbel, 5 dec 1970
³⁸³ De Hopbel, 5 mrt 1966
³⁸⁴ bijv. kerstfeest in De Schakel in Peizermade (de Hopbel, 31 dec 66); Jaap Wolf geeft zangles aan de vrouwengroep (de Hopbel, 29 okt 1966)
³⁸⁵ de Hopbel, 8 aug 1970
³⁸⁶ de Hopbel, 4 apr 1970
³⁸⁷ brief dd. 19 dec 1969 aan Prov. Herv. Jeugdraad; de Hopbel, 7 feb 1970
³⁸⁸ de Hopbel, 8 aug 1970
³⁸⁹ uitspraak in een gesprek met ds. Brezet
³⁹⁰ DA0381.129, dec1969/jan1970
³⁹¹ verslag studietoelichting streekgemeente 6 maart 1970
³⁹² Prakke, 1955, blz. 7
³⁹³ www.volkstellingen.nl
³⁹⁴ de Hopbel, 20 nov 1971 en 15 jan 1972
³⁹⁵ de Hopbel, 25 maart 1972
³⁹⁶ de Hopbel, 17 juni en 1 juli 1972 81
³⁹⁷ tekst Conventie
³⁹⁸ de Hopbel, 22 feb 1975
³⁹⁹ de Hopbel, 1 jul 1978
⁴⁰⁰ de Hopbel, 20 nov 76
⁴⁰¹ de Hopbel, 13 jan 79
⁴⁰² Kasboek diaconie, 9 jun, 13 jul, 25 jul, 1977

Literatuur die in de noten is aangehaald

- Amelink, A., *De gereformeerden*, Amsterdam, 2001
- Bakker, F.L., *De kerk in Drenthe vòòr de Reformatie*, blz. 15 – 52 in: Gerding, M.A.W., J.G.J. van Booma, G. van Halsema Thzn, P.H.A.M. Abels (red.), *'In alle onwetenschap, bijsterije unde wildicheyt', De reformatie in Drenthe in de zestiende en zeventiende eeuw*, Delft, 1998
- Bathoorn, Derk, *Dagboek*
- Bathoorn, Derk, *Dagboek Grootboek*
- Beekhuis-Snieders, J.W.T.M. met medew.van H. Perton, *Nadere toegang op de Protocollen van de Provinciale Synode van Drenthe (1622 - 1809)*. Assen, Rijksarchief in Drenthe, 1990.
- Bergsma, Wiebe, *"Zij preekten voor doven". De Reformatie in Drenthe*, Assen, 2002
- Bieleman, Ir. J., *De landbouw in de periode 1600 – 1850* in: Heringa, Dr. J., e.a., *Geschiedenis van Drenthe*, Assen, 1986
- Blok, prof. dr. D.P., *De vroege Middeleeuwen, tot ca. 1150*, blz. 141 - 170 in: Heringa, Dr. J., e.a., *Geschiedenis van Drenthe*, Assen, 1986
- Boivin, Bertus, *Huis ter Hansouwe*, Assen, 2013
- Bonder, *Het onderwijs te Peize voor de Hervorming*, NDV, 1927, blz. 68 – 74
- Bontekoe, G.A., *Drentsche Kroniek van het bevrijdingsjaar*, Assen, 1946
- Bos, J., F.J. Hulst, P. Brood, *Huizen van stand*, 1989, Meppel
- Brood, Dr. P. (red.), *van Eden tot heden. Geschiedenis van het dorp Een*, 2008
- Buist, prof. dr. M.G., *Van oude vrijheid naar nieuwe eenheid*, in: Heringa, Dr. J., e.a., *Geschiedenis van Drenthe*, Assen, 1986
- Buiten, W.J., *Beusichem en Zoelmond in oude ansichten, deel 2*, Europese bibliotheek
- Daal, Ton van, *Een onderwijzersbenoeming in de 19^e eeuw*, Tiedschrift, nr 47, 18e jrg sept 2010, blz. 2-5
- Daal, Ton van, *Onderwijs in Peize van 1872 tot 1900*, Tiedschrift, nr 65, 23e jrg maart 2015, blz. 7-15
- van Dijk – van Eerden, G.J., *Het kerkvoogdenboek van Roderwolde 1538 – 1608*, Assen, 2002
- Duinkerken, W., *De Hervormde Predikanten in Drenthe, 1861 – 1996*, Veenwouden, 1997
- Ebbinge, Erik, *Peize liet zich van zijn goede kant zien*, de Hopbel, 2 aug 2006
- Ensing, W., *Een kleine wereld, de heer van Peize en de overige inwoners van het kerspel in de zeventiende en achttiende eeuw*, 1988
- Ensing, W., *Genealogie Ensing (deel 2)*, Tiedschrift, 5^e jrg, nr 9, augustus 1997
- Formsa, dr. W.J., e.a. (red.), *Historie van Groningen, Stad en Land*, Groningen, 1981
- Gerding, M.A.W., J.G.J. van Booma, G. van Halsema Thzn, P.H.A.M. Abels (red.), *'In alle onwetenschap, bijsterije unde wildicheyt', De reformatie in Drenthe in de zestiende en zeventiende eeuw*, Delft, 1998
- de Graaf, Cor, *Van Rossum, Een Drents (?) geslacht*, blz. 20 – 112, in: Drents Genealogisch Jaarboek 2009
- Halbertsma, H., *Archeologisch Nieuws, Peize*, Nieuws-Bulletin Kon. Ned. Oudheidkundige Bond, 1963, kol. 224-225
- Halbertsma, H., *Archeologisch Nieuws, Peize*, Nieuws-Bulletin Kon. Ned. Oudheidkundige Bond, 6de s., jrg.17(1964), afl.2, kol.29-31, 15 febr.
- Halbertsma, H., *De opgraving in de kerk*, de Hopbel, 11 januari 1964
- Helbers, G.C., *De kerk te Peize voor de vergroting in 1824*, NDV, 80e jr, 1962, blz. 320 - 325
- Helbers, G.C., *De Restauratie van de oude kerk te Peize. Wat ontdekt werd*, de Hopbel, 9^e jr. no. 11, 29 mei 1965

Helbers, G.C., *De Restauratie van de oude kerk te Peize. (II)*, de Hopbel, 9^e jr no. 15, 24 juli 1965

Heringa, Dr. J., e.a., *Geschiedenis van Drenthe*, Assen, 1986

Holthuis, Paul, *Peize, een hoofdstuk apart*, blz. 11 – 30 in: *Peize goed bekeken*

Homan, Drs. S.J.Th., *Cocksianen in Drenthe*, NDV, 101ste jr., 1984, blz. 3 - 17

de Jong, O.J., *Kerkgeschiedenis, 1550 – 1750*, blz. 297 – 326, in: Heringa, Dr. J., e.a., *Geschiedenis van Drenthe*, Assen, 1986

Inventarisatie-rapport gemeente Peize, 1980

Kadastrale Atlas van Drenthe, 1832, deel XI Peize

Keverlingh Buisman, Mr. F., *Het Huis te Peize*, NDV, 1979, blz. 38 – 53

Kodde, Piet, *Het koor van de kerk Een plek voor de heer*, in: *Peize goed bekeken*, Groningen, 2003

Kroesen, J.E.A., *Verdwenen zijaltaren. Spoorzoeken in Drenthes middeleeuwse kerken*, in: NDV 2007, 21 – 53

Kuipers, G., *Langs kerkpaden door Drenthe*, 's-Gravenhage, 1987

Leeuw, Ger de, *Drentse Doopvonten van Bentheimer Zandsteen*. Assen, Provinciaal Museum, 1977

Leeuw, Ger de, *Wij, eenvoudige Drentse lui*, Beilen, 2006

Luning, H.M., *De familie Lunsche*, in: Drents Genealogisch Jaarboek, jrg. 2, 1995, blz. 1 -35

Luning, H.M., *Drentse kerkklokken in Duitse smeltkroezen*, NDV, 2008, blz. 35 - 78

Magnin, J.S., *Overzicht der Kerkelijke Geschiedenis van Drenthe*, 1855

Mak, Geert, *Hoe God verdween uit Jorwerd*, 1996

NDV = Nieuwe Drentse Volksalmanak

Nijkeuter, Henk, *De vergeten dichter Seymour Mulder (1820-1896)*, Waardeel, jrg 27, nr 3-2007

Nip, Renée, *Een in de Middeleeuwen*, hfdst. 2 in Brood, Dr. P. (red.), *van Eden tot heden. Geschiedenis van het dorp Een* (2008)

Nip, Renée, *Peize en de Drentse adel in de Middeleeuwen*, Onderzoeksrapport Het Huis ter Hansouwe (2013), deel 3 – Bewoners vòòr 1600, www.drentslandschap.nl/erfgoed/materiaal-ter-hansouwe

OGD = Oorkondenboek van Groningen en Drenthe, I, 1896

Overdiep, Dr. G., *De bewoners van het huis te Peize vanaf het einde van de 15de eeuw*, de Hopbel, 22 april 1978

Ozinga, Dr. M.D., *De historische kerkgebouwen van Drente*, in Poortman, DRENTE, blz. 329 - 390

Peize goed bekeken, Groningen, 2003

Pekelharing, Jan Maarten, *Zaanse zonen*, Zutphen, 2007

Poortman, J. (red.), DRENTE, *een handboek voor het kennen van het Drentsche leven in voorbije eeuwen, eerste deel*, Meppel, 1943

Rapport 1955: Een rapport samengesteld op grond van een algemeen maatschappelijk en cultureel onderzoek gehouden door het Sociologisch Instituut der Rijksuniversiteit te Utrecht, juli - november 1955

Reitsma, J. en J. Lindeboom, *Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden*, 5de druk, 's Gravenhage, 1949

Reitsma, Dr. J. en Dr. S.D. van Veen, *Acta der Provinciale en particuliere synoden, gehouden in de Noordelijke Nederlanden gedurende de jaren 1572 – 1620*. Achtste deel: Drente 1598 – 1620. Groningen, 1899

Romein, T.A., *De hervormde predikanten van Drenthe, sedert de hervorming tot in 1861*, Groningen, 1861

Samen verder... Een boekje over het ontstaan en samengaan van twee Rabobanken, Peize, Norg

Schaick, Cornelis van, *Tafereelen uit het Drentsch Dorpsleven, Eerste Deel*, Tweede druk, 1858

Schiffer, *Oude doopvonten in Drenthe*, NDV, 1885, blz. 120 - 133

Schönlank-van der Wal, M., *Middeleeuwse Stenen Doopvonten in Drenthe en Overijssel*. Bulletin van de Stichting Drents-Overijsselse Kerken nr 16, 1996

Schuring, A., *Trappertoer Peize*, Zuidwolde, 1994

Smit, Ria, *De burgemeestersfamilie Gasinjet*, Ons Waardeel, 1987/3, blz. 99 - 109

Starren, Han, Gert Visser (eindred.), *60 jaar voetbal in Peize 1931-1991*, Peize, 1991

Steensma, Dr.R., *Langs de oude Drentse kerken*, Baarn, 1977

Steensma, R., *Sporen van de katholieke eredienst in middeleeuwse Drentse kerken*, in: NDV, 2007, 1 - 20

Stratingh, *De bezetting en bevrijding van Peize*, de Hopbel, 21 maart 1970 en 4 apr 1970

Tiesing, Harm, *De geschriften van Harm Tiesing over den landbouw en het volksleven van Oostelijk Drenthe*, verzameld en samengevat door Dr. C. H. Edelman, Assen, 1943

Tijms, Dr. W., *Schuldmudden in Drenthe en het Gorecht*, Historia Agricultura, XVIII, 1988

Tonckens, J., *Johannes Tonckens/Westervelde 1834-1908 Landeigenaar en Bestuurder*, Rolde, 2008

Tupan, H.R., *NEEMT, DRINCKT ALLE DAER UYT, Zilveren Avondmaalsbekers in Drenthe uit Nederlands-hervormd bezit 1600 - 1900*, Zwolle, 1997

Veen, W.K. van der, *Uit de geschiedenis van de grietenij Ferwerderadeel*, Leeuwarden, 1958

Vegter, J.G.C., *Oude Schoolherinneringen (slot)*, NDV, 1912, 30ste jrg., blz. 142 - 187

Vries, Gerben E. de, *Ter Hansouwe tussen 1600 en 2010 - een geschiedenis*, Onderzoeksrapport Het Huis ter Hansouwe (2013), deel 4 - Bewoners na 1600, www.drentsland-schap.nl/erfgoed/materiaal-ter-hansouwe

Wijk, Jan van, *Kerkelijk Leven*, hfdst. 10 in Brood, Dr. P. (red.), *van Eden tot heden. Geschiedenis van het dorp Een*, 2008

Woud, Auke van der, *Het lege land*, Amsterdam/Antwerpen, 1998

Lijst van predikanten van Peize na de Reformatie van 1601

– 1605	Willem HEMMING, eerst pastoor
1607 – 1612	Wigboldus MONTANUS
1614 – 1633	Fredericus ILBERI
1634 – 1647	Cornelis LAMBERG
1647 - 1672	Johannes SNETHLAGE
1673 – 1683	Johannes MATTHAEUS
1684 – 1690	Samuel SNETHLAGE
1691 – 1709	Hieronimus THER MOY
1709 – 1750	Johannes HEMSING
1751 – 1756	Berent Tjassens WILLINGE
1757 – 1775	Jacobus Aegidius GALLÉ
1776 – 1780	Luitonius BOUMAN
1780 – 1783	Bernardus Wilhelmus HOFFMAN
1783 – 1785	Frederik SNETHLAGE
1785 – 1793	Jacob Schainck BOLT
1793 – 1805	Petrus Izaäk CALCOEN
1806 – 1808	Wibrandus Johannes KOPPIUS
1808 – 1828	Johannes LOS
1830 – 1891	Joachimus Lunsingh TONCKENS
1892 – 1895	Gerrit Thomas GERRITZEN
1895 – 1898	Lucas Johannes van HOORN
1899 – 1903	Petrus Johannes FRANKE
1903 – 1906	Hendrik de JONGE
1907 – 1911	Johannes Lodewijk van APELDOORN
1911 – 1921	Cornelis PEKELHARING
1921 – 1939	vacant
1939 – 1944	Albert Herman KNOTTNERUS
1945 – 1948	Lambertus LUTEIJN
1949 – 1954	Johannes Jacobus SIEZEN
1955 – 1960	Abraham BLANSON HENKEMANS
1960 – 1964	Hugo NOORDERMEER
1965 – 1970	Johannes BREZET
1972 – 1981	Sytze L.S. de VRIES
1981 – 1988	Judith van der WERF
1988 – 1993	Harry PALS
1994 – 2001	Ruud W. BARTLEMA
2003 – 2010	Janneke M. de VALK – BOERMA
2003 –	Chris H. de VALK

Personenregister

De nummers achter de namen verwijzen naar de hoofdstukken; de letter p verwijst naar de lijst van predikanten van Peize.

van Apeldoorn, ds. Johannes Lodewijk 20, p
Baart, A. 37
Bähler, Louis Adriën 19
Bähler-Boerma, Gesina 19
Bakker, F. 11
Bakker, Jan H. 4
Bartlema, ds. Ruud W. 42, p
Bartol – Baving, mw. 35
Bathoorn, Derk 21, 26
Bavinge, Anna Hillegonda 5
Bavinghe, Grietje Boelens 12
Berends – Ensing, L. 29
van der Bij, H. 34
Bijma, Hebeltje 29
Blanson Henkemans, ds. A. 33, 34, p
Blanson Henkemans–van Löben Sels, H.J.L. 33
Bloemers, Mr. H.W. 26
van Bodegom, Mr. J. 41
Boekhold, Anna Jantina, 24
Bolt, Jacob Schainck p
Bonteclock, Reinier 3
Boom, Harm 11
Borgesius, ds. Egbertus Roelinus 15
Bouman, Luitonius p
Brecht, Bertold 11
Brezet, ds. Joh. 37, 38, 39, 40, 41, p
Brezet – Brouwer, mw. 38, 39
Brink, Annegien (1801-1871) 6
Brink, Harmtien 18
Brink, Roelof (1760-1826) 6
Brink, Roelof (1799-1854) 6, 18
Brink, Lammert 6
Brinks, G.H. 21
Busken Huet, Conrad 15
Calcoen, Petrus Izaäk p
de Cock, Hendrik 7, 8
de Coninck, Bartholomeüs 2
de Coninck, familie 5
Cooper, David 42
Depping, Herman 27
van Diepenbrugge, Egbertien 12

van Diepenbrugge, Hinderkien 12
 van Diepenbrugge, Jeremias 12
 Dijkema, Harry 40
 Dijkstra, Luitsen 8
 Dijkstra 22
 Doedens, Arend 5, 24
 Domela Nieuwenhuis, Ferdinand 15
 Douwes, Annechien (1879-1966) 23
 Douwes, Gerrit 21
 Douwes, Jannes (1803-1890) 6, 7
 Ebbinge, Aldert (1752-1808) 4, 18
 Ebbinge, A. (1835) 26
 Ebbinge, Aldert (1823-1877) 18
 Ebbinge, Aldert (1850-1928) 18, 21, 23
 Ebbinge, Egberdina 23
 Ebbinge Kzn, J. 11
 Ebbinge, Jannes 29
 Ebbinge, Margaretha Johanna 18
 Edel, P.D. 29, 31, 32, 37
 Edel – Jongedijk, G.H. 38
 Eitens Rzn, J. 11
 Ensing, Berend 4
 Ensing, Geert (1785-1870) 12, 26
 Ensing Jannesdr, Geertien 12
 Ensing Janszn, Hermannus (1822-1898) 12
 Ensing, Harmannus 11
 Ensing Janneszn, Jan (1793-1867) 11, 12, 16
 Ensing Reinderszn, Jan (1843-1933) 11
 Ensing, Jannes (1757-1844) 4, 11, 26
 Ensing Janszn, Jannes (1816-1893) 16
 Ensing, Jeremias 36
 Ensing Janszn, Reinder (1818-1892) 11, 12
 Ensing, Reinder (1884-1942) 11, 22
 Ensing, Reinder 11
 Ensing Janszn, Roelof (1829-1911) 12
 Franck, ds. J.G. 23
 Franke, ds. P. J. p
 Frima, Harm Jan 15
 Frima, notaris 15
 Gallé, Jacobus Aegidius p
 Gasinjet, Gijsbertus Carel Ferdinand 5
 Gasinjet, Petrus 5
 Gelling, Jan Klaas 9
 Gelmers, Reinder 24
 Gelmers, Roelof 4, 24
 Gerritsma, fa. 38
 Gerritsma, Nynke 42
 Gerritzen, ds. Gerrit Thomas 17, p
 von Glockmann, Catharina Wilhelmina 5
 Goethe 21

Gol, Jan 24, 29
 Hardbert, bisschop van Utrecht 1
 Heins, Pieter 29
 Helbers, G.C. 35, 37
 Helmers, Hendrik 3
 Hemming, Willem 3, p
 Hemsing, Johannes p
 Hinsz, Albert Anthonie 38
 Hoffman, Bernardus Wilhelmus p
 Hofstede, Petrus 5
 van Holten, Otto 2
 van Hoorn, ds. Lucas Johannes 17, p
 Hoving, Maria 13
 Ilberi, Fredericus 3, p
 Janssen, Corneille F. 38
 de Jonge, ds. Hendrik 19, p
 Jonkers, Willem 38
 van Kampen, G.T. 22
 Kan, Wim 38
 Kant 21
 Karel de Grote 1
 Keuchenius, Anna 21
 Kleveringa, Grietje 29
 Kloots, ds. 21
 Knecht, Tiny 36
 Knottnerus, ds. Albert H. 24 - 26, 28, p
 Knottnerus, ds. B.R. 24
 Koppius, Wibrandus Joannes p
 Kremer, Trijntje Jacobs 13
 Kruims, Jan Harms 9
 Krull, H.P. 20
 Kymmel, Berend Willinge 5, 11, 26, 38
 Kymmell, Coenraad Wolter Ellents 5
 Lamberg, Cornelis p
 Lambers, ds. Ris 19
 Lambertus 1
 Landsman, ds. F.H. 23, 24, 33
 Lesterhuis, Schelto 9
 Lewe, Joest 2
 Lewe, Wigbolt 2
 van Lingen, Pieter 31
 Linthorst Homan, Mr. J. 16
 Los, ds. Johannes 4, 5, 7, 16, p
 Luinge Janszn, Albert (1876-1938) 21
 Luinge Janszn, Arend (1884-1924) 21
 Luinge Albertszn, Jan (1842-1921) 21
 Luinge, Margaretha 12, 16
 Luinge, Reinder 4
 Luinge, Roelf (1758-1809) 4, 21
 Lunsche, Albert (1775-1848) 12, 26

Lunsche, Aldert (1819-1889) 23
 Lunsche, Aldert (1874-1956) 21, 23
 Lunsche, Bareld (1806-1900) 12, 16
 Lunsche, Bareld (geb. 1928) 35, 38
 Lunsche, Ian (1643) 3
 Lunsche, Roelof (1703-1781) 12
 Lunsche, Roelof (1762-1833) 4, 12, 23,
 Lunsche, Roelof (1852-1925) 23
 Lunsche – Hogenesch, Aly 38
 Luteijn sr, ds. 27
 Luteijn, ds. Lambertus 27, 28, p
 Luther, Maarten 5
 Mak, Geert 19
 Marijke, prinses 33
 Matthaëus, Johannes p
 Mekel, Johan 40
 Meyboom, dr. H.U., 20
 Montanus, Wigboldus p
 Mooy 38
 Mulder, Giliam 18, 20, 23
 Mulder, Willem Seymour 20
 Muntinck, Lambertus 3
 Nieboer, café 24
 Nienhuis, organist 22
 Nienhuis, Ida Fr., organist 22, 33
 Nieveen, Jan Martens 13
 Nonkes, Gosse 22
 Noordermeer, ds. H. 34, 35, 36, p
 van Oeckelen, 12, 38
 Oosterhuis, Huub 39
 Oosterman, P.H. 6, 22
 Pals, ds. Harry 42, p
 Pekelharing, Adriaan 21
 Pekelharing, Alie 21
 Pekelharing, ds. Cornelis 21, 34, p
 Pekelharing, ds. Dirk 21
 Pekelharing, Gerard 21
 Pekelharing, Sienie 21
 Pekelharing, To 21
 Pierson, Allard 15
 Poutsma, copieerinrichting 29
 Prakke, H.J. 30, 40
 Römelingh, S.G. 23, 24
 Rooze, ds. 25
 Rozeman, meester 29
 van Schaick, Cornelis 8, 17
 Scheffer, wika 35
 Schiller 21
 Schmelzer, N. 38
 Schuiling, Hindrik 28

Schuiling – Douwes, W.C. 28
 Siezen, Bert 29
 Siezen, Harmen 29
 Siezen, ds. Johannes Jacobus 22, 28 – 32, p
 Siezen - de Boom, Adri 29
 Slauerhoff, Jan 19
 Smit, firma 14
 Snethlage, Frederik p
 Snethlage, Johannes p
 Snethlage, Samuel p
 Staal, Garbrand Jans (1761-1844) 23
 Staal, Hendrik Jacob (1895-1952) 23
 Staal, Jan (1866-1948) 23
 Staal, Jan Garbrand 23
 Steensma, dr. Regn. 37
 Stratingh, J.S. (1903-1987) 25 - 29, 34, 39
 Strik 9
 Swartwolt, Roelof 6, 12
 Swederus 2
 Swierstra, Y.J. 29
 Ther Moy, Hieronimus p
 Themmen, ds. 15
 Theodorakis 39
 Timmerman, aannemer 35
 Tolstoj, Leo 19
 Tonckens, Anna 15
 Tonckens, Froukje 15
 Tonckens, Hendrik (1793-1877) 5
 Tonckens, ds. Joachimus Lunsingh 7, 9 - 12, 14 – 18, p
 Tonckens, Joachimus Lunsingh (1753-1821) 7
 Tonckens, Johannes (1834-1908) 15
 Tonckens, Warmolt (1782-1865) 5, 7
 Tonckens, Warmolt (1848-1922) 15
 Trip, Jan Louis 5
 Valcoogh, Dirk Adriaensz 6
 de Valk, ds. Chris p
 de Valk – Boerma, ds. Janneke p
 van der Veen, Evert 36
 Veith, Frederik 13, 18
 Veith, Hendrik Willem Hoving 13
 Venema, Leo 36
 Vis, apotheker 21
 Visser, ds. H.A. 31
 de Vos van Steenwijk 11
 de Vries, ds. Sytze L.S. 40, 41, 42, p
 van Vulpen, fa. 38
 van der Werf, ds. Judith 42, p
 Westra van Holthe, Mr. J.G. 16
 Wigbold Lewe 2
 Wilkens Hindrikszn, Harm 20, 34

Wilkens Janszn, Harm 34
Willem I 4, 5
Willem Lodewijk 3
Willinge, Berent Tjassens p
Willinge, Jan (1685-1771) 5
Willinge, Jan (1726-1794) 13
Willinge, familie 12
Wolf, Heinke 36
Wolf, Jaap 33, 36
Wolters, Allert (1643) 3
Zijlstra, dr. Jelle 38
Zuideveld, Klaas 7, 12, 19
Zuideveld, Lambertus 19
Zuideveld, Liena 12
Zuideveld, Reinder 19
Zwart, Jelle 38

De Peizers staan, wat geestesbeschaving betreft, in de voorste gelederen der Drenthers. Uit de school traden zij het leven in, met lust tot lectuur en voor zang, en de man sprak waarheid, die zei: "die Peizer is, zingt!"

Harm Boom, Provinciale Drentsche en Asser Courant, 3 augustus 1865

Persoonlijke terugblik

Kerstavond 1972. Ik woon sinds een paar dagen in Peize en ik loop de Peizer dorpskerk binnen. De eenvoud van het sobere kerkje treft me. Daarna kom ik er nog dikwijls en blijft die sfeer me boeien.

Overal waar ik ben, ben ik nieuwsgierig naar hoe het vroeger was. Dus ga ik op zoek naar sporen van het verleden. Die zijn er genoeg in en om de kerk. Dat brengt me uiteindelijk in het Drents Archief. En daar is zo'n geweldige hoeveelheid materiaal, dat ik me af moet vragen: wat wil ik eigenlijk?

Voorlopig houd ik het bij het schrijven van wat kleine stukjes in het blaadje van de Kerk van Peize. Een boek is nog lang niet in zicht.

De geschiedenis van de enige kerk in dit dorp boeit me. Ik ploeg vrij systematisch de laatste twee eeuwen door. Ik ben van huis uit vertrouwd met de wereld van de kerk en met de wereld van een agrarisch dorp. Ik ken de bestuursstructuur van de vroegere Nederlandse Hervormde Kerk. Dat helpt allemaal.

Een historicus ben ik niet. Ik zoek mijn weg vrij intuïtief door alle stukken en schrijf op wat me interesseert en wat ik boeiend vind voor een mogelijke lezer. Wat ik verzamel, bevestigt me in de overtuiging dat de kerk een duidelijke invloed heeft gehad op de geschiedenis van dit dorp. Vandaar dat ik deze publicatie heb samengesteld.

De onbetamelijke hoeveelheid noten was oorspronkelijk alleen voor eigen gebruik. Uiteindelijk heb ik ze laten staan. Een nieuwsgierige of kritische lezer kan er iets aan hebben. En tenslotte tonen ze aan dat ik niets uit mijn duim heb gezogen.

De lust tot lectuur die Harm Boom de Peizer toedicht, geeft me het vertrouwen dit boekje aan de publiciteit prijs te geven.

Piet Kodde, januari 2016

Dank aan

Jan van Bergen voor het lenen van alle jaargangen van het *Peizer Kerkblad* en voor het gebruik van foto's uit zijn verzameling

Jacob Bezema voor het gebruik van foto's uit zijn verzameling

Jacky Bulder voor het gebruik van haar pentekening

Wil Cordewener voor een aantal archiefstukken uit het Archief van de gemeente Peize

Jan Ebels voor de kopieën van stukken uit oude kranten en voor de gesprekken over Peize vroeger en nu

Auvert Gjaltema voor het gebruik van zijn foto's

Aldert Lunsche voor alle informatie over Peize

Bert Siezen voor inzage in het archief van ds. Siezen

Gerard Stout voor zijn inzet bij de vormgeving

Peter Venema voor het gebruik van zijn foto's

Ruud Venema voor het gebruik van zijn foto's

Gerrit Wiering voor het gebruik van de lijst met gemeenteraadsleden van Peize vanaf 1815

Ditta voor de titel die klinkt als een klok

De tekening op blz. 136 is van **Jacky Bulder**.

Foto's zijn gemaakt door

Jacob Bezema (blz. 40)

Auvert Gjaltema (blz. 130)

Willem Jonkers (blz. 114, 118, 119)

Piet Kodde (omslag, blz. 87, 97)

Gerard Stout (blz. 9, 14, 39, 68, 85, 86, 99, 105, 122, 136)

Peter Venema (blz. 6, 50)

Ruud Venema (blz. 44, 123)

De foto op blz. 15 komt uit de verzameling van **Jan van Bergen**, de foto's op blz. 25, 56 en 102 komen uit de verzameling van **Jacob Bezema**.

Inhoud

1.	Peize, een zelfstandig kerspel	4
2.	De pastoor van Peize	7
3.	De Peizer reformatie van 1601	10
4.	De eerste jaren van de 19e eeuw	15
5.	De restauratie van 1824	20
6.	De schoolmeester als koster	23
7.	Ds. Joachimus Lunsingh Tonckens	26
8.	Zanddrenten, Veendrenten en Cocksianen	28
9.	Afscheiding in Peize	30
10.	'De zaak ondervond bij den Heer Predikant nog al moeilijkheden'	32
11.	Armoede in Peize	35
12.	Een orgel: 9 vóór, 4 tegen	41
13.	De diaconie ten grave	46
14.	Een warm afscheid in een koude kerk	48
15.	Wie is ds. Tonckens?	51
16.	Asser Heren tergen Peizer Kerkvoogden	53
17.	Een paard of een ezel, dat scheelt een paar centen	57
18.	Peizer Kerkvoogden in opstand tegen Hervormd Toezicht	60
19.	Peize vrijzinnig Hervormd	64
20.	Ben ik mijns broeders hoeder?	66
21.	Reuring in Peize	69
22.	Wie bespeelt het orgel?	75
23.	't Is te P. lang niet in orde	77
24.	Een nieuwe start met ds. Knottnerus	80
25.	Vrijzinnig tegenover rechtzinnig	83
26.	Peize! U mag mij weer hooren	85
27.	Ds. Luteijn roeit tegen de stroom in	88
28.	Armoe in de pastorie en in de kerk	90
29.	De kerk in Peize leeft op	93
30.	Het Peizer Kerkblad	95
31.	Even dooiig als hun hunebedden?	98
32.	Zorgen en afscheid	100
33.	Een heer en een dame met dubbele namen	103
34.	Altijd geldzorgen	106
35.	De Paizer kerk zat in de braand	108
36.	Roerige 60-er jaren	111
37.	Architect en burgemeester ruziën	115
38.	De restauratie slaapt zich voort	120
39.	Volop leven in de kerk	124
40.	Naar een oecumenische gemeente	127
41.	Een inspirerende kerk	131
42.	De laatste jaren van de 20e eeuw	133

Noten	138
Literatuur	148
Lijst van Predikanten	151
Personenregister	152
Terugblik	158
Dank	159
Inhoud	160

